

ORPHEUS NOSTER

Journal of Károli Gáspár University
of The Reformed Church in Hungary, Faculty
of Humanities

A Károli Gáspár Református Egyetem eszme-,
vallás- és kultúrtörténeti folyóirata

KÍNA

XV. ÉVFOLYAM (2023), 2. SZÁM

A folyóirat megjelenését támogatja a Nemzeti Kulturális Alap.

Nemzeti
Kulturális
Alap

Kiadó: KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

Felelős kiadó: HORVÁTH GÉZA, a BTK dékánja

Felelős szerkesztő: FRAZER-IMREGH MONIKA

Szerkesztők: FÜLÖP JÓZSEF
NAGY ANDREA
PÉTI MIKLÓS

Szerkesztőbizottság: FABINY TIBOR
FARKAS ILDIKÓ MÁRIA
HORVÁTH EMŐKE
KURUCZ GYÖRGY
NAGY MARIANN
SÁRKÖZY MIKLÓS
TÜSKÉS ANNA
VÁMOS PÉTER
VASSÁNYI MIKLÓS

Angol anyanyelvű lektor: JOANNA FRAZER
Francia lektor: TÜSKÉS ANNA
Német anyanyelvű lektor: SZATMÁRI PETRA

A megjelentetésre szánt kéziratokat, illetve a megrendeléseket a következő címre kérjük küldeni:
orpheusnoster@googlegroups.com
Authors should submit manuscripts to the email address <orpheusnoster@googlegroups.com>

ISSN 2061-456X

Az első borítón: Ismeretlen mester: Cai Wenji két kisfiával. Kína, 18. század.

A látsó borítón: A szoros és a tágas kapu ábrázolása: Máté 7, 13.
Kálvin *Institutio Christianae religionis* c. művének fedlapján.
Kiadó: Antonius Rebulius, Genf, 1561.

A nyomdai munkákat a Könyvpont Nyomda Kft. végezte, felelős vezető Gembela Zsolt.

A folyóirat online is olvasható a KRE honlapján: orpheusnoster.kre.hu
EPA: epa.oszk.hu/03100/03133
Real-J: real-j.mtak.hu/view/journal/Orpheus_Noster.html
CEEOL: ceeol.com/search/journal-detail?id=2173
MTMT: mtmt.hu/orpheus-noster
MATARKA: matarka.hu/szam_list.php?fsz=1940
LinkedIn: linkedin.com/in/orpheusnoster

TARTALOM

KRAJCZÁR GYULA

A kínai szerveződési hagyomány 5

APATÓCZKY ÁKOS BERTALAN

A forráshasználát korlátai. Két kínai kézirat szövegkritikai esettanulmánya 20

FAJCSÁK GYÖRGYI

*Mongol lovasok nyomában. Etnikum és identitás a kínai művészetben
a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum nébány műalkotása alapján* 30

TOKAJI ZSOLT

*Nemzetépítés mitikus eredetű fajelmélettel. A Sárga Császár alakja és szerepe Zou Rong
A forradalmi hadsereg című röpiratában.* 46

VÁMOS PÉTER

*„Rákosi tundze van szuei! Éljen Rákosi elvtárs!” A magyar–kínai kulturális kapcsolatok
rendszerlegitimációs szerepe Magyarországon az 1950-es évek elején* 68

GERGELY ATTILA

Kiengesztelődés és kiegyezés a tajvani politikai kultúrában 92

RECENZÍÓK

FARKAS ANNA RACHEL

*Vassányi Miklós – Kutrovátz Gábor: A világ bizonyos szimmetriája.
A kora újkori csillagászat története válogatott források tükrében* 109

KISS MÁRTON

*II. Rákóczi Ferenc emlékezete: Tanulmányok II. Rákóczi Ferenc
fejedelemmé választásának 315. évfordulója tiszteletére* 113

CSÁSZÁRNÉ GUTH BERNADETT

*Vassányi Miklós: Hitvalló Szent Maximos teológiája. Értelmezési kísérlet
történeti összefüggésben* 118

SZÁMUNK SZERZŐI / AUTHORS

A szerkesztőség ezúton szeretne köszönetet mondani Vámos Péternek a szám összeállításában és szerkesztésében végzett munkájáért.

APATÓCZKY ÁKOS BERTALAN PhD (1974), sinológus-mongolista, KRE BTK Kínai Tanszék, apatoczky.akos@kre.hu

CSÁSZÁRNÉ GUTH BERNADETT (1987), doktorjelölt, ELTE Filozófiatudományi Doktori Iskola, Antik és középkori filozófia program, bettiguth@gmail.com

FAJCSÁK GYÖRGYI PhD (1965), sinológus, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, fajcsak.chinart@gmail.com

FARKAS ANNA RACHEL (1997), BA-hallgató, KRE BTK Szabadbölcsészet, farkas.anna.rachel@gmail.com

GERGELY ATTILA dr. univ. (1950), szociológus, Kelet-Ázsia kutató, KRE BTK Keleti Nyelvek és Kultúrák Intézete, gergely@shirokuma.hu

KISS MÁRTON (1990), PhD-hallgató, PTE Természettudományi Kar Földtudományok Doktori Iskola, PTE Bölcsészet- és Társadalomtudomány Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola, kiss.marton1990@gmail.com

KRAJCZÁR GYULA PhD (1958), megbízott előadó doktorandusz, nemzetközi kapcsolatok, Budapesti Corvinus Egyetem; megbízott előadó, KRE BTK Kínai Tanszék, krajczar@hotmail.com

TOKAJI ZSOLT (1971), PhD-hallgató, KRE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola; egyetemi tanársegéd, KRE BTK, Kínai Tanszék, tokaji.zsolt.marton@kre.hu

VÁMOS PÉTER DSc (1969), sinológus-történész, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet; KRE BTK Kínai Tanszék, vamos.peter@kre.hu

KRAJCZÁR GYULA

A kínai szerveződési hagyomány

Az állam, a bürokrácia a kínai identitás egyik leglényegesebb forrása. A jellegzetesen kulturális identitás ugyanis ezek között a keretek között, ezek segítségével, ezek ösztönzésére, működése következtében, s sok szempontból ennek érdekében fejlődött. A kínai történelemben a társadalmi szerveződés állami dominanciája elsősorló, s ez független attól, hogy adott időpontokban egy vagy több állam működött a kultúrkörben. Azt a közeget ugyanis, amelyet kínai kultúráként önmagukkal azonosítottak, s amelyet a külső szemlélők más szempontból velük azonosítottak, a bürokráciát megtestesítő mandarin réteg, az általa teremtett intézmények és szervezetek, az általa képviselt és megengedett eszmék, értékek jelentik. Ennek a komplexumnak olyan, valóban több ezer éves szerves alakulása és fejlődése áll a mai Kína (és a mai kínaiak) háta mögött, hogy igazából az lenne a meglepő, ha találnánk ott az életnek olyan jelentősebb összetevőjét, amelynek ne lenne „kínai sajátossága”.

Vannak kutatók, akik éppen a szerveződés szempontjából tartják viszonylag változatlanoknak, mozdulatlanoknak Kínát, egyfajta történelmi „állandóságról” beszélnek. Étienne Balázs – aki ugyan szembeszáll a korai európai felfogás szerinte ismerethiányon alapuló felfogásával, „a statikus mozdulatlanságban poshadó ország”¹ képével – azt mondja, hogy szembetűnő, „mennyire állandó a kínai társadalom struktúrája”.² Szerinte az agrártársadalom, a bürokrácia, a mandarinok osztálya, a tény, hogy ez az osztály az államot testesíti meg, és a konfucianizmus komplexuma garantálja az állandóságot, s ez a kínai történelem kulcsa.³ John King Fairbank szerint Kínát, amely a történelem során „külön politikai egység” volt, az „életmód és a kormányzati rendszer” tartotta egyben.⁴

Wang Hui kínai kutató ezzel szemben azt kárhóztatja, hogy sok „nyugati” tudós hajlamos a „régikínát” többé-kevésbé egységes és folyamatos jelenségnek tekinteni.⁵ Wang szerint ez illúzió. A kínai történelem általa felhozott jelentős törésvonalait, így elsősorban a Song-kori reformokat, a gondolkodásban beállt nagy változásokat természetesen minden, a korról foglalkozó történész méltányolja valamilyen mértékig. A japán Naito Konan volt az Wang szerint, aki ezt az időszakot egyfajta korai modernizációként fogta fel. A 8. századi An Lushan-felkelés, illetve az azt követő hosszú, az egységes állam szempontjából dezintegráltnak mondható periódus meg-

¹ Étienne BALÁZS: *Gazdaság és társadalom a régi Kínában*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1976, 14.

² Uo.

³ Uo., 14–19.

⁴ John King FAIRBANK – Merle GOLDMAN: *China: A New History*. Second Enlarged Edition. Cambridge (Mass.), The Belknap Press of Harvard University Press, 2006, 14.

⁵ WANG Hui: *The Politics of Imagining Asia*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 2011, 85–86.

teremtette a feltételeit annak, hogy az újraegyesítés és a konszolidáció radikálisan új koncepciójú szerveződést hozzon létre. Naito szerint innentől alakultak ki „kapitalista” csírák, tendenciák Kínában, az egész országot befonó kereskedelmi hálózatokat építettek ki, teljesen átalakult a mezőgazdaság struktúrája, nagy textil- és porcelán-vállalkozások jöttek létre. S ekkor alakult ki az a politikai szisztéma, amelynek a társadalmi alapja deklaráltan nem az öröklődő arisztokrácia volt, s az a politikai formáció, amellyel – *mutatis mutandis* – a jóval később érkező „nyugatiak” találkoztak. Ugyanakkor Naito még ezt sem tekintette annak a mozdulatlan monstrumnak, amelynek később elsősorban európai megfigyelők leírták, mert szerinte a kínai kultúra folyamatosan változott, s „minden kornak megvolt a maga sajátossága”.⁶

A részletekben is eltérő felfogások okozzák, hogy a széles körben használt „régikína” kifejezés tartalmilag devalválódott, használatakor praktikus pontosan körülírni. A kínai élet, identitás és tradíciók mai elemeinek számbavételekor általában a szocializmus előtti időszakot, illetve a késői császárkort, a 19. századi Kínát jelöljük meg ezzel a terminussal. Természetesen sok olyan jelenséggel is találkozunk, amelyeknek a gyökerei lényegesen messzebbre nyúlnak vissza. Ebben az időszakban történtek azonban olyan törések, jelesül a császárság, majd a köztársaság bukása, amelyek gyökeres átalakulásokat hoztak mind az intézmények, mind a szervezetek terén. Lényeges, hogy milyen formális és informális intézmények, szervezeti elemek akadtak fenn, alakultak, illetve jöttek át ezeken a töréseken. Ez a probléma szolgál bizonyos mértékig magyarázatul az olyan nagy kérdések vizsgálatához és vitatásához, mint hogy a „nyugati” civilizáció megjelenésének milyen szerepe van a kínai modernizációban, illetve, hogy a kínai modernizáció konvergál-e, s ha igen, milyen mértékben a „nyugati”-val.

Ebben a cikkben azt vizsgáljuk meg, hogy milyen sajátos formális és informális intézmények működnek ma a szerveződés, az emberi együttműködés területén, amelyeket kínai jellegzetességekként, identitásként írhatunk le.

Bürokrácia, nagy rendszerek

Balázs a történelmi „állandóság” benyomását keltő renden belül elsődleges jelentőséget tulajdonít az állam formális megszerveződésének, amelynek lényegi mintái öröztek meg az évezredek során. Totalitáriusnak minősíti ezt az államot, amelynek totális befolyása van „a társadalom életének minden mozzanatára”.⁷ „Polipkarú gondviselés-állam ez, totalitárius moloch-állam”⁸ – mondja –, amely tényleg mindent szabályoz a kereskedelemtől kezdve a zenén keresztül a magánéletig. Olyan elemeket és jellegzetességeket emel ki, mint a felelősségtől való rettegés, „a kölcsö-

⁶ Joshua A. FOGEL: „To Reform China: Naito Konan’s Formative Years in the Meiji Press”. *Modern Asian Studies*, XVI, 1982/3. 357.

⁷ BALÁZS, i. m. 17.

⁸ Uo.

nös ellenőrzés és általános gyanakvás rendőri légköre”, „az igazságszolgáltatás önkényes jellege”, „a kollektív felelősség (amely voltaképp annyira ellenkezik a család konfuciánus eszményével)”, a magánkezdeményezések „kerekének kötése”.⁹

Ez az állam csak úgy tudott ily mértékben szabályozó és befolyásoló lenni, hogy megteremtődött ennek eszköze, a központilag szervezett és irányított bürokrácia. Ez a kínai civilizáció szerveződési módjának legfontosabb jellemzője, legfontosabb intézménye. Kialakulásának körülményei elvesznek a távoli múltban, már a legkorábbi szerveződést is érintő szövegek rögzítik a bürokratikus működés elemeit. Például Sima Qian, a nagy történetíró gigantikus művének (*Shiji*) azokban a részeiben, amelyek az egységes kínai állam létrejötte előtti eseményeket dolgozzák fel, leírja, hogy a kisebb-nagyobb államok nagyon is hasonló elvek szerint működtek, nagyon is hasonlóan formalizált bürokratikus posztokat viselők irányították.¹⁰ A bürokratikus posztok viseléséhez pedig – főképp a konszolidált időszakokban – hozzáértésre volt szükség, s viszonylag korán megjelent a bürokraták professzionális képzésének igénye is.

Balázs értelmezése szerint valójában a bürokrácia volt minden hatalom gyakorlója.¹¹ A Song-korig mindez jelentősen keveredett és együtt élt az öröklődő arisztokráciával, de később is jelentős befolyást gyakoroltak rá az uralkodó dinasztiák jellegzetességei. Például az utolsó dinasztia, a Qing magával hozta a mandzsuk katonai elit sajátos szerveződését, amely a katonai egységeken (a „zászlókon”) és rangokon alapult, de a velük járó jogok adminisztratív hatalmat is szétosztottak az érintettek között.¹² Ugyancsak korról korra változott az eredetileg a császári család privát kiszolgálására rendszeresített eunuchok szerepe, s voltak időszakok, amikor valóságos politikai és kormányzati hatalmat gyakoroltak.¹³

Az államhatalom gerincét adó hivatalnokokat, a konfuciánus írástudókat a Song-kortól egységes, felmenő rendszerű vizsgákon választották ki elsődlegesen. Ezeket elvileg csak a tudás számított, bárki jelentkezhetett. Gyakorlatilag persze anyagi értelemben koronként és földrajzi területenként is nagyon változó volt a lehetőség a szükséges tudás megszerzésére. Az így képzett írástudókat aztán a központi bürokrácia, az idők során különböző elnevezéssel bíró központi titkárság segítségével nevezték ki országszerte a különböző posztokra. A karriernek túlnyomórészt a teljesítményeken múltak. Ezt a szisztémát *meritokratikusnak* hívták és hívják.

A bürokrácia a hatalmas országban több igazgatási szinten (tartomány, prefektúra, körzet, járás, község – *sheng, fu, zhou* vagy *xian, xiang*) időben változó számban és jelentőségben épült fel. A körzeti szintig általában minden vezetőt központilag neveztek ki. Jellemző volt, hogy egy-egy területre több vezetőt is kijelöltek,

⁹ Uo., 17–18.

¹⁰ SIMA Qian: *Shijixuan. Selections from Records of the Historian*. I–III. kötet, Beijing, Foreign Language Press, 2010. Lásd például a Yue királyáról, Guojian-ról szóló részt, i. m., I. kötet, 171–208.

¹¹ BALÁZS, i. m. 31–32.

¹² H. Lyman MILLER: “The Late Imperial Chinese State”. In David Shambaugh (szerk.): *The Modern Chinese State*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000, 18–22.

¹³ KRAJCZÁR Gyula: *A sárkány fészke*. Budapest, Népszabadság Könyvek, 2007, 8–10.

nem világos, egymást átfedő hatáskörökkel, nem tiszta hierarchiában. Ez a helyi vezetők túlzott hatalmának korlátozására szolgált.¹⁴ Röviden a helyi rendszereket is érdemes megismerni, ahol az egyének, a családok és a közösségek érintkeztek a bürokráciával. Az igazgatás alapegysége ebből a szempontból a körzet vagy járás, *zhou* vagy *xian* volt. A késő császárkorban nagyjából 1500 körzet működött, körzetenként 100–250 ezer embert igazgattak.¹⁵

A közigazgatási hierarchiát két nagy párhuzamos rendszer egészítette ki, a *baojia* és a *lijia*. Előbbit a császárság utolsó időszakában már csak mint rendőrségi szisztémát ismerték, de a legkorábbi időktől kezdve mint alapvető szervező elv honosodott meg. Hsiao ezzel kapcsolatban a Zhou szertartásai (*Zhouli*) címet viselő, az i. e. 2. században már megvolt, de vélhetően a hadakozó fejedelemségek korából, az i. e. 5. századból származó szövegből idéz: „Öt háztartásból áll egy *lin*, öt *lin* egy *li*, négy *li* egy *can*, öt *can* egy *pi*, öt *pi* egy *xian*, és öt *xian* egy *sui*. Ezek mindegyike [...] kézben tartja a saját ügyeit, a szabályokat, tilalmakat, és büntetéseket. Mindegyik számontartja a lakosokat, földet jelöl ki a számukra, ellenőrzi a szerszámaikat, s tanítja őket a mezőgazdaságra”.¹⁶ Az egységeknek volt vezetőjük, s felelősségi csoportot, megfigyelési és együttműködési közösséget képeztek.¹⁷ Rendőrségi szisztémaként segített az egységeken belüli bűncselekmények, bűnözők azonosításában, s egyben azonosítani tudta az idegeneket is. Erőtéljes volt az önvédelmi szerepe is. A *lijia* hasonló beosztási elven működött a jövedelmek regisztrációja és az adószedés céljából. Általában 110 háztartásból állt egy *li*. A leggazdagabb tízből választották a vezetőt, s tíz családonként alegységeket hoztak létre, szintén vezetővel. A 110 családos egységek a városokban *fang* (városrész), a városok körüli övezetekben *xiang* (község) névre hallgattak.¹⁸

A *baojia* és a *lijia* rendszere sokszor nehezen volt elkülöníthető egymástól, átfedték egymást, de általában a törvény és maga az adminisztráció is elkülönítve kezelte. Az összetartozást és az átfedést erősítette a mindkettő által használt regisztrációs rendszer. Ez nem egyszerűen azt jelentette, hogy minden egyes embert nyilvántartottak, hanem valahova tartozóként tartották nyilván a „háztartások tagjait” (*bukou*), akiknek ott, az adott szerkezeti egységben jelentek meg a kötelezettségei, s ott kaphatott meg minden esetleges állami szolgáltatást. Megemlíthető még a birodalomszerte nem annyira általánosan gyakorolt, de azért jelentősen elterjedt önszolgáltató rendszer, a *she* (szövetség). Ennek lényege, hogy a helyi körülményektől függően 20–50 háztartásonként hoztak létre egységeket, s ha valamelyik családot betegség, hirtelen halál vagy egyéb csapás sújtotta, a többiek átmenetileg segítséget nyújtottak neki a mezőgazdasági munkában.¹⁹ Működött egy összetett gabonátá-

¹⁴ Kung-Chuan HSIAO: *Rural China: Imperial Control in the Nineteenth Century*. Seattle, University of Washington Press, 1960, 4.

¹⁵ Uo., 5.

¹⁶ Uo., 26.

¹⁷ Uo., 43–67.

¹⁸ Uo., 84–105.

¹⁹ Uo., 36–39.

roló-rendszer is az ellátás biztonsága, az éhínség megelőzése érdekében (*changping-cang, yicang, shecang*).²⁰

S bizony a lakosság morális, ideológiai felkészítésére, karbantartására szolgáló rendszer területén is megtaláljuk a hagyományt a kínai múltban. A bürokrácia a maihoz hasonlóan rendkívül intenzíven és változatosan igyekezett tájékoztatni a lakosságot a törvényekről, az új szabályokról, az új helyzetekhez való helyes alkalmazkodásról. Ebben nagy jelentősége volt az írott tájékoztatásnak még olyan közösségekben is, ahol a többség írástudatlan volt. A szóbeli tájékoztatást rendre az írásokra, kőbe faragott szövegekre, faliújságokra, plakátokra, kinyomtatott törvénykönyvekre mutatva tették meg, az írásnak akkora volt a tekintélye. Szervezettség tekintetében az egésznek a csúcsa az úgynevezett *xiangyue* (községi megállapodás) rendszere volt. Ez valójában az állam által kötelezővé tett előadás rendszer volt, amelynek segítségével ideológiai kontrollt gyakoroltak a lakosság felett.²¹ Minden hónapban kétszer, az első és a tizenötödik napon kellett a faluközösségek lakóinak összegyűlniük, s meghallgatniuk az aktuális előadást. Ezt elvileg a mandarinoknak kellett tartaniuk, de ők többnyire a helyi vezetőkre bízták, akik elrendezték, hogy valahogy kiválasztódjanak azok, akik aztán ezt a feladatot rendszeresen ellátják (*yuezheng*). A 18. század első felétől megfelelő helyet is ki kellett építeni az előadásoknak. Az összejöveteleken a különböző császárok erkölcsi témájú ediktumait beszélték meg, vagy tárgya lehetett a törvénykönyv, de sokszor aktuális problémákat adtak meg központilag, amelyekre alkalmazták a szövegeket. A rendszer hatékonysága változó volt, az üres formalitástól a súlyos következményekkel járó ítélőszékig terjedt.

Az ismertetett rendszerek máig hatóan a Qing időkben épültek ki szilárdan, de tulajdonképpen a Song-kortól egyenes fejlődési pályájuk követhető végig. A gyökerek persze jóval korábban is megtalálhatók. Számos elemük szokássá, bevett megfontolássá, emberek közötti íratlan szabállyá vált, aminek következtében hiába számolták fel sok formális elemét a 20. század során, informálisan vagy akár formálisan is tovább éltek és élnek. Sokszor sokféleképpen módosítva, de például a *bukou* rendszer ma is él. A legkisebb közigazgatási egységek alatt ma működő közösségiség, a körülkerített lakótelepek, lakóparkok bizalmi- és ügyintézési, tájékoztatási rendszere láthatóan régi hagyományokra épít. Hogy a munka- és politikai egységeket kiépítő *danwei*-rendszerrel ne is beszéljünk. A hagyományos rend rendkívüli ereje az informális intézményeken, a szervezési szokásokon és a műveltségen keresztül jutott el máig annak ellenére, hogy erőteljes szembefordulási folyamaton ment keresztül, mint a május 4-e mozgalommal szimbolizálható értelmiségi és politikai reformfolyamat, valamint elsősorban a kommunista forradalom, s főképp annak 1978-ig tartó kurzusa.

A jeles német kutató, Sebastian Heilmann munkacsoportja készített erről egy háromosztatú táblázatot, melynek ugyan számos vitatható tétele van, maga a ke-

²⁰ Uo., 144–153.

²¹ Robert J. ANTONY: *Unruly People: Crime, Community and State in Late Imperial South China*. Hong Kong, HKU Press, 2016.

retstruktúra nagyon hasznos: a politikai rend és szervezet különböző összetevőit állítja egymás mellé három idősávban, a késő császári, a maói, illetve a mai, 1978 óta tartó periódusban.²² A tizenkét vizsgált összetevőből háromban állapít meg tiszta folyamatosságot:

<i>Késő császárkor</i>	<i>Korai szocializmus kora</i>	<i>1978 után</i>
Moralista politikai retorika, ritualizált politika.	Folyamatos	Folyamatos
Központosított egységes állam.	Folyamatos	Folyamatos
Nem bevett vallási mozgalmak elfojtása.	Folyamatos	Folyamatos

Legalább három olyan összetevő van, amelyben – *mutatis mutandis* – nagyon hasonló minták figyelhetők meg folyamatosan:

<i>Késő császárkor</i>	<i>Korai szocializmus kora</i>	<i>1978 után</i>
A császár abszolút dominanciája (személyi uralom).	Egypárti uralom, Mao Zedong <i>de facto</i> korlátlan fennhatósága alatt.	Egypárti uralom, elsődlegesen kollektív vezetés, jelenleg Xi Jinping elnök erős személyes fennhatósága alatt.
A bürokratikus hierarchia által érvényesített szakpolitikák.	Széleskörű kampányokkal érvényesített szakpolitikák, a szovjet modellt másoló bürokratikus intézmények, a kulturális forradalom idején sok ideiglenesen felszámolt bürokratikus egység.	Töredezett bürokrácia által érvényesített szakpolitikák, „válalkozói állam” bevezetése, különösen a helyi szinteken.
Az állam véget ér a körzeti szinten, minden, ami az alatt van, az önkormányzó.	Az állam meghatározó képességének drasztikus növelése a legalsó szintig.	Az állam ellenőrző képességének részleges eróziója, erőfeszítések az információs technológia alkalmazására a tömeges ellenőrzésben.

1. Az abszolút domináns hatalomgyakorlás. Heilmann a késő császárkorban ezt a császárnak tulajdonítja, de ezt nyilván a mandarinokkal, s az általuk ellenőrzött rendszerrel együtt kell elképzelni. Vannak kutatások, amelyek a centralizáció-decentralizáció szempontjából sokkal összetettebb képet mutatnak fel, s ez elhalványítja a Wittfogel-féle despotikus hatalomgyakorlásról szóló elméletet.²³ Crossley azt mondja, hogy „valószínűleg nem bölcs a centralizációt – ami az egyetlen uralkodó kezében összpontosuló döntési hatalom felé való mozgás – úgy felfogni, mint

²² Sebastian HEILMANN (szerk.): *China's Political System*. Lanham, Rowman and Littlefield, 2017, 29.

²³ Karl A. WITTFOGEL: *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*. New Haven, Yale University Press, 1957. Főképpen a 4. C. fejezet: „Hydraulic despotism – Benevolent Despotism?”, 126–136.

ami a normális, vagy a vitálisabb mozgató a Qing politikai kultúrában”.²⁴ Heilmann a kommunista hatalomátvétel után egypárti uralomról beszél, Mao Zedong *de facto* korlátlan személyes hatalmával. Ez a második kitétel is vitatható, hiszen folyamatosan léteztek Maón kívül is önálló politikai egzisztenciák, változó erővel és hatással, s a személyi kultusz nem feltétlenül jelentett egyszemélyi uralmat is egyben, de ettől a minta ugyanabba az iskolába tartozik, mint a késő császárkori. Az utolsó periódusban pedig kollektív vezetésről beszél, Xi Jinping személyes hatalmának erősödésével, ami szerveződési szempontból csak egyszerű, konkrét elrendeződése a megszokott gyakorlatnak. 2. A politikai elképzelések, szakpolitikák érvényesítése a késő császárkorban a bürokratikus hierarchia útján történt. A Mao-érában jelzi, hogy a szovjet minták mechanikus átvétele és a kampányok alkalmazása nagy változás. Ez a felszínen valószínűleg igaz, de számos kutatás jelzi, hogy amikor ténylegesen szakpolitikát akartak érvényesíteni, vagy amikor tényleges igazgatási feladatokat akartak végrehajtani, akkor a sokszor kétségtelenül botrányosan gyenge állapotban lévő bürokratikus struktúrákhoz folyamodtak. Voltak személyek a vezetésben, akiket kifejezetten az ezen a téren meglévő felkészültségük és képességeik legitimáltak, mint Zhou Enlai vagy Deng Xiaoping. Ebben összekeveredett, ahogy máig összekeveredik a párt és az állami struktúra, de láttuk, hogy a vezetők sokszorozása, a nem világos hatáskörök, átfedések módszerként való alkalmazása nem újszerű a kínai igazgatási gyakorlatban. 3. A központi állam a császárkorban a körzeti szintig gyakorolt közvetlen befolyást. Heilmann szerint ez a Mao-érában úgy változott, hogy a falvak szintjén is kemény központi hatalomgyakorlás volt, majd ez az új periódusban megint elkezdett gyengülni. Ismerve a császárkori vidéki szisztémákat, naivitás azt hinni, hogy azért, mert a faluvezetőket már nem a fővárosban jelölték ki, azt a szintet ne akarta és ne tudta volna ellenőrizni a hatalom. Ma ezen a szinten választják a vezetőket, s a választási folyamatban erős befolyása van a körzeti szintben megtestesülő központi hatalomnak.

Két további olyan összetevőt találunk Heilmann táblázatában, amelyekben a kommunista hatalomátvétel radikális változást hozott, de aztán megváltozott körülmények között a rendszer elfogadóvá vált a hagyománnyal.

<i>Késő császárkor</i>	<i>Korai szocializmus kora</i>	<i>1978 után</i>
Társadalmi harmónia és a tradicionális rend megőrzése.	A tradicionális rend teljes átalakítása, azzal a céllal, hogy az osztályharc útján létrehozzák az „új embert”.	Alkalmazkodás fokozatos reform útján a jelen igényeihez, a kínai hagyomány kiválasztott elemeinek átvétele.
A magas rangú katonai vezetők csak a háborús időszakban bírnak politikai befolyással.	A magas rangú katonai vezetők kulcsszerepet játszanak a KKP vezetésében.	A magas rangú katonai vezetők hazai szerepe korlátozott, hadsereg modernizáció.

²⁴ Pamela Kyle CROSSLEY: *A Translucent Mirror: History and Identity in Qing Imperial Ideology*. Berkeley, University of California Press, 1999.

A hagyományos rend társadalmi békéjével (Heilmann harmóniát mond) a kommunista elmélet, az „új ember” osztályharcon keresztüli megteremtésének igénye alapján gyökeresen szembefordultak, míg az új érában jelentősen szelektálva, főképp a kultúra világába igyekeznek beengedni a hagyomány bizonyos elemeit, sőt az identitást erősítendő hivatkoznak is rájuk. A katonai vezetők, illetve a hadsereg szerepe a Qing-időszakban, de általában a konszolidált császári periódusokban békeidőben igen korlátozott volt. Ez a kommunista hatalomátvétellel gyökeresen megváltozott, hiszen olyan erő ragadta magához a hatalmat, amely ténylegesen hadsereg is volt. A kínai történelemben ez nem jelentett újdonságot, általában ilyen erők szoktak dinasztiát alapítani, maga a Qing-dinasztia is ezen az úton jött létre. Ez azt jelentette 1949 után, hogy a káderállomány nagy része katona is volt egyben, még ha egy idő után többségük nem is kapcsolódott közvetlenül a hadsereghez. Mára azonban konszolidálódott ez a viszony, törvény írja körül a hadsereg és a katonák státuszát.

Két olyan, gazdasághoz és külkapcsolatokhoz kapcsolódó minta található továbbá, amelyekben eleve korlátozás volt a jellemző a császári időkben, erre jött az elfojtás, majd a felszabadítás.

<i>Késő császárkor</i>	<i>Korai szocializmus kora</i>	<i>1978 után</i>
Korlátozások a magánvállalatokon.	A magánvállalkozás elfojtása.	A magánvállalkozás széleskörű terjedése.
Korlátozások a nemzetközi cserén.	Elkülönülés a kapitalista világtól, s 1960-tól kezdve a „szovjet revizionizmustól” is.	Ellenőrzött nyitás engedi a nemzetközi kereskedelmet és együttműködést, a gazdasági és diplomáciai kapcsolódások egyre inkább globálisak.

S van két olyan összetevő, amely teljes változást hozott a késő császárkorhoz képest, az egyik a kommunista hatalomátvétellel, míg a másik csak az 1978 utáni időkben.

<i>Késő császárkor</i>	<i>Korai szocializmus kora</i>	<i>1978 után</i>
Az emberek nem egyenlők, s különböző a szerepük a társadalomban.	A társadalmi egyenlőség víziója (kizárva belőle az „osztályellenességet”).	Elkötelezettség, hogy a törvény előtti egyenlőséget biztosítják az állampolgároknak.
Az egyéni jogok hiánya az állam jogaival szemben.	Folyamatosság.	Közigazgatási törvény nyújt bizonyos jogokat az állammal szembeni védelemhez.

Legalábbis a deklaráció, a vízió szintjén a kommunisták meghirdették a társadalmi egyenlőséget. Ez mára addig a kinyilvánított elkötelezettségig jutott, hogy a törvény előtt mindenki egyenlő. Ezzel szoros összefüggésben 1949 után fennmaradt az állammal szembeni egyéni jogok hiánya, s csak a 2000-es évektől, a politikai

diskurzusba bekerült „joguralom” vagy „jog útján való uralom” (*fa zhi*) részeként juttatnak bizonyos védelmet az egyénnek az állammal szemben.

Klánok, lakóközösségek, guanxi

A formális szerveződést át- és átszőtték a származási viszonyok, az abból fakadó szerveződések. Azt láttuk, hogy a nagy struktúrák alapegységei a háztartások voltak, a formális, számszerűség alapján történő elrendezések azonban nem követték maradéktalanul a származási kapcsolatokat, származási kiterjedéseket. Ezen kapcsolatok hordozója a klán (*zu*) volt, amely elsősorban rokoni kapcsolatokon alapult, de erős territoriális gyökere is volt. Vagyis itt nem az egyszerű sógor-komaságra kell gondolnunk, hanem a messzi múltban volt közös őstől való származásra. A klánok és települések, településcsoportok között erős volt a kapcsolat. A klánok szervezettsége, aktivitása, befolyásának gyakorlása eltérő volt, az összetartozás érzésének megnyilvánulási formái változatosak. Főképp Dél-Kínában rengeteg olyan település van, ahol mindenki ugyanazt a családnévet viseli, ez Észak-Kínában nem annyira jellemző. A monoklán falvakban, lakóterületeken a klánvezetés és az adminisztratív vezetés megegyezett. A multiklán egységekben viszont nagyon erőteljes informális szerveződésként jelentek meg a klánok, sokszor és sok helyen erőteljes rivalizálást, konfliktusokat okozva.²⁵ A történelem során spontán vagy a bürokrácia által ösztönzöten kolonizált területeken, főképp szintén Dél-Kínában, Sichuan jó részében, de északon is a belső tartományokban, Gansuban, Shaanxiban, Shanxiban a megtelepedés vagy eleve klán-alapú volt, vagy klánok fejlődtek ki belőle. (Észak történelme a sztyeppei népek betörései és az állandó háborúzások miatt nem kedvezett a nagyon hosszú családi vonalak kialakulásának.) A városokban és a klánok szempontjából vegyes területeken megnőtt a lokalitás, az egy helyről való származás jelentősége, amely a populációnak abban a részében is nagyon erős, amely elvándorol a szülőhelyéről. Ezt némileg karikírozva így fogalmazta meg Arthur H. Smith tiszteletes, aki 54 évet töltött Kínában misszionáriusként: „Richter egyik regényében van egy szereplő, aki feltételezi, hogy az első meridián a saját koponyáján fut körbe. Öntudatlanul ugyanezt feltételezi minden kínai. A saját faluja, saját kerülete, egysége, tartománya és országa az övé, mindenki más kívül van. De a kínai nem egyszerűen kívülállónak véli a más tartománybéli, hanem leplezetlenül meg is veti.”²⁶

Bár a klánok intézményei, az ősök templomai, a szertartásföldek a 19. században megindult változások következtében nagyrészt eltűntek, átalakultak, elhanyagolódtak, az erős közösségiség szemlélete, s az ebben megfogalmazódó informális tekintélyek máig hatóak. Bár az individualizáció természetesen Kínában is előrehaladt, a lakóközösséghez való tartozás, az azonos helyről való származás, a kul-

²⁵ HSIAO: i. m. 328–329.

²⁶ ARTHUR H. SMITH: *Chinese Characteristics*. Shanghai, North China Herald Office, 1890.

turális azonosság erős kötőszöve a társadalomnak. Ugyanakkor mind a formális, központilag szervezett, adminisztratív intézményeinek, mind a hétköznapi élet informális, klánok, illetve velük analóg közösségek által meghatározott intézményeinek működését alapvetően a konfuciánus erkölcsi kód, illetve az ez alapján kiépült szertartások tartják fenn. Ez nem jelenti azt, hogy a törvénynek (*fǎ*), a jognak ne lenne szerepe, de mind a szertartások rendje, mind az erény olyan komplexumot hozott létre az írott joggal, amelyben a szertartásoknak és az erénynek van primátusa. A konfuciánus klasszikusok számos ponton következetesen tartalmazzák ezt a primátust. Például: „De uram, a jó kormányzáshoz miért kellene megölnöd bárkit is? Ha te magad a jóra törekszel, akkor a nép is jó lesz.”²⁷ És: „Azt, aki az országát szertartásokkal tudja kormányozni, ugyan mi baj érhetné?”²⁸ Konfuciusz szerint a büntetéseket, vagyis a törvényeket erényre, illetve szertartásokra cserélni, mint a kormányzás eszközeire, az oktatáson keresztül lehet. Az írástudók pedig a konfucianizmus államszervező erővé válásának kezdetétől folyamatosan kidolgozták és karbantartották mindenkire lebontva ennek egész rendszerét, a „hat szertartást”, a „hét tanítást”, a „nyolc előírást”.

Hogy a morális alapelveknek és magának az erkölcsnek a szerepe jelentősebb, mint a jogé, az egyes kutatók szerint nemcsak adottság, tanulmányozandó jelenség, hanem éppenséggel a magyarázata annak, hogy a kínai civilizáció tartósan, viszonylag stabilan és sikeresen volt képes működni évezredekken keresztül.²⁹ Annál fogva, hogy a rendszer tekintélyes mértékben informális maradt, kifejezetten rugalmasnak bizonyult. A kialakult erkölcsi alapú mentalitás rendkívül sajátos személyek közötti viszonyrendszert eredményez, ez kínai szóval a *guanxi*. Ennek eredendő alapja a személyek közötti erkölcsi alapú, a Konfuciusz által leírt viszonyokon alapuló rendszer. A híres 20. századi neokonfuciánus gondolkodó, Liang Shuming magán Konfuciuszon szemlélteti mindezt, akinek a társadalomban való érvényesülését azon túl, hogy jelentős gondolkodó volt, alapvetően határozta meg, hogy valakinek a valahányadik gyereke volt, hogy valakinek az apja volt, s ebből rengeteg lehetősége és kötelezettsége származott. Vagyis ő egy családnak a tagja volt, s ebből fakadóan emberi kapcsolatok összefüggő sorozatának volt részese.³⁰ Vagyis az erkölcsalapúság egyben *guanxi*-alapúságot is jelent.

A *guanxi*-hálózatokat nem feltétlenül szabad felfogni valamiféle fülledt, korrupciót hordozó, sejtelmes rendszerként, akkor sem, ha bizonyos esetekben képes ilyen jelleget is öltetni. Mert igaz, hogy itt kedvezmények, protekciók, szívességek cseréjéről van szó, s ez nagyon könnyen képes elfajulni, de az alapja az említett erkölcsi rend, s alapvetően az mozgatja. A *guanxi* emberek közötti kapcsolatot jelent,

²⁷ KONFUCIUSZ: „Beszélgetések és mondások (Lun-jü)”. XII. 18. In TÖKEI Ferenc (szerk.): *Kínai filozófia*. Ókor. I. köt. 113.

²⁸ Uo., IV. 13. 68.

²⁹ Biliang HU: *Informal Institutions and Rural Development in China*. Routledge, London, Taylor and Francis Group, 2007, 54.

³⁰ LIANG Shuming: *Fundamentals of Chinese Culture*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2021, 158–159.

amely elsősorban rokonságon, továbbá azonos származási helyen, a munkával, tanulással kapcsolatos együttléteken alapul. A társadalmi rend lényegét jelenti, nem a csoportok jelentik az intézményt, amelyek alapján létrejön, hanem maga a *guanxi* az intézmény.³¹ Ezen az alapon beszélhetünk *guanxi*-hálózatokról, *guanxi*-közösségekről. *Guanxi*-hálózat részének, elemének lenni a legtöbb kínai ember számára adottság, alapélmény. Megkülönböztetett bánásmódot, sajátos pozitív társadalmi kapcsolatot, barátságot, emberi érzelmet (*renqing*) jelent a hálózaton belül. Ugyanakkor működni is kell a hálózaton belül, szabályok vannak, értékelések vannak, lehetőségek vannak. A legfontosabb mérőeszköz, presztízs benne a reputáció (*mian*) és az arc (*lian*). Ezek menedzselése hatékony formája az egyéni és hálózati érdekek közvetítésének. A hálózatot a tagjai teszik specifikussá. Nagyon fontos eleme a viszonyosság. Rendkívül összetett, magasabb szinten speciális ismereteket, képességeket és teljesítményeket igényel. Áthatja a gazdasági és politikai világot is. Fan Ying eleve három fajtáját különbözteti meg a *guanxi*-nak: a családi, a segítő és az üzleti *guanxi*-t.³²

A *guanxi*-hálózatok léte ismert és elfogadott a kínai szerveződési struktúrában belül. Ennek köszönhetően az informalitás olyan erősen van jelen a szervezetek működésében, hogy az más minőséget ad nekik, s nem könnyű megragadni azokkal a módszerekkel, amelyeket jellemzően a formalizált struktúrák megragadására és elemzésére fejlesztettek ki. Nagyon nehéz ezért megragadni és értékelni olyan jelenségeket, mint például az úgynevezett „árnyék bankrendszer”, vagy hogy miért nem mennek csődbe a csőd minden feltételének megfelelő vállalatok. A *guanxi*-hálózatok például a legkülönbözőbb módokon, hagyományosan pénzt is mozgatnak. A kamat nélküli kölcsönnek, az uzorának, a magán pénzkölcsönző háznak, az informális jelzálog-kölcsönzésnek, a különböző hitelközösségeknek évezredekre visszamenő hagyományuk van.³³ Ezek az intézmények többé-kevésbé folyamatosan működnek, függetlenül attól, hogy éppen hol húzódik a törvényesség határa. De ismeretesebb a hálózati hatások a formális rendszereken, a vállalatokon, az adminisztráción, akár a párton belül is. A *guanxi*-közösségek mobilizálhatók egyes döntések befolyásolására, de akár tartós tényezőként, frakcióként, „társaságként”, kultúrkörként is tudnak működni. Az önálló politikai vagy gazdasági egzisztenciák mögött általában rendkívül kiterjedt, semmilyen tekintetben sem formalizált *guanxi*-közösségek, közösségek hálózatai állnak.

Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy nem szimpla érdekközösségekről van szó, s nem is szervezett közösségekről. A *guanxi*-t az egyének társadalmi adottságként, természetesként élik meg, mindent átható intézményként, amelynek kulturális és érzelmi alapjai vannak. Kötődnek hozzá „szertartások”, szokások, melyek közül talán a legnyilvánvalóbb az ajándékozás. Bár a *guanxi*, ha jól működik, elvileg meg-

³¹ HU: i. m. 55.

³² FAN Ying: „Questioning Guanxi: Definition, Classification and Implications.” *International Business Review*, XI., 2002/5. 554.

³³ HU: i. m. 102–103.

könnyíti, hatékonyabbá teszi a formális intézmények működését is, ugyanakkor problematikus, lehetséges melegágya a korrupciónak. A bizalom, az ajándékozás, a kölcsönös tisztelet, az egymás iránti felelősség a *guanxi* valódi erkölcsi bázisai. Ugyanakkor a hosszú hálózati láncok, illetve a hálózatok összekapcsolódása miatt könnyen és tömegével jönnek létre azok a kapcsolatok, amelyekben már nincs személyes ismertség, s bár a játékszabályok nem változnak, a kapcsolatok tisztán üzletivé válnak. Arról nem is beszélve, hogy minden szervezet a maga módján *guanxi*-hálózat is, vagy annak bázisa. A kínai történelemben megfigyelhető, hogy az átható korrupció jelensége is ciklikus, fontos tényezője például a dinasztiák bukásának. Valójában a gazdasági körülmények és a társadalmi közeg képes olyan szituációkat teremteni, amelyekben a *guanxi* intézménye többé-kevésbé elveszti kapcsolatát eredeti erkölcsi bázisával.

Következtetések

A „kínaiság”, a „kínai sajátosságok” azóta foglalkoztatják a „nyugati” elemzőket, amióta megtudták, hogy létezik Kína. Ez vonatkozik az egyes kínai emberre, a közösségekre és a kínai államra is. Ez nem egyszerűen antropológiai probléma. Amíg az emberről való gondolkodás egy civilizációs bezártságban zajlik, addig önmaga percepciója univerzálisnak tűnik, önmagáról mint „az emberről” gondolkodik. Amikor civilizációk intenzívebb kapcsolatba kerülnek egymással, akkor nagyon nehéz, az is lehet, hogy lehetetlen megemésztetni, hogy amit évszázadokon, évezredekken át az adott közösség kiizzadt magából, mint lehetséges önképeket, azok viszonylagosak. Van rá persze megoldás, jelesül, hogy a másikat, az újonnan megismertet, az eltérőt elmaradottnak, a „hozzánk” vezető fejlődési pálya alsóbb fázisában létezőnek tekintik. A „nyugati” és a kínai civilizáció is próbálkozott ezzel a másikat értelmezve, s kimondva-kimondatlanul próbálkozik ma is. Az világos, hogy jelentősek az identitásbeli különbségek, az már kevésbé, hogy ennek milyen következményei vannak a mai világra és a jövőre nézve.

Mivel a „kínaiság” hordozói döntően egy állam polgárai, szerveződési sajátosságai egy társadalmon, egy államszervezeten keresztül tanulmányozhatók. Már az is kínai sajátosság, hogy legalábbis látszólag laikus közegben őrződött meg az egység, az egy államhoz való tartozás eszménye. A bonyolult, de mégis világosan megkülönböztethető kínai szerveződési hagyomány a maga intézményeivel, szervezeteivel, eszméivel mindenesetre az egyik centrális eleme a „kínaiságnak”, a kínai identitásnak és a kínai állam identitásának is.

A „kínaiság” tipikus jegyeként említik általában, hogy a társadalom, s így a szerveződés maga is elitista. S valóban, ami a kínai egység eszményét, a „kínaiság” közös nevezőjét fenntartja, újból és újból megteremti, az nem más, mint a bürokrácia, s annak hordozói, a bürokraták (a mandarinok) rendje. A kínai társadalom nyelvileg nem egységes, habitusában, életmódjában, életkörülményeiben, szoká-

saiban, babonáiban, vallásában nagyon is komplex. Felvethető, hogy a történelem során egységes volt mondjuk az írás, de az emberek döntő többsége nem tudott írni-olvasni. A bürokrácia volt egységes, az adminisztráció volt ugyanaz, s az adminisztráció hordozói, az írástudók képviseltek viszonylagos egységet, nyelvükben, képzettségükben, eszméikben, kultúrájukban. Ugyanakkor láttuk, hogy ez a bürokrácia nem csak, hogy totálisan, az utolsó emberig kívánja ellenőrizni a társadalmat, de nagy rendszerein keresztül valójában a maga képére is formálja. S a nagy rendszerek a teljes ellenőrzés szempontjából legproblematikusabb elemekre, a lehetséges dezintegráció elemeire vannak felépítve: rendőri, adófizetői, jóléti-biztonsági és ideológiai rendszerekből áll az egész. A kínai történelem során a bűnözés, a társadalmi dezintegráció legismertebb és legfenyegetőbb formája a társadalomból való kiválás, s az alternatív társadalom megszervezése volt. Arról van szó, hogy a hagyományos rendben ellehetetlenült emberek és csoportok elhagyják a lakóhelyüket, s ezzel a hagyományos rendet, és ellenőrizetlen területeken szerveződnek meg. A jelenség a lokális rablóbandáktól, az egyszerű banditizmustól a dinasztikiát megdöntő és alapító szerveződésekig keresztül a kommunista mozgalomig terjed. A nagy rendszerek ezt a lehetőséget akarják kiküszöbölni az egység érdekében. Nagyon érdekes, hogy amikor kiterjedtebb alternatív társadalmi képződmények jönnek létre, azok hasonló szerveződési mintákat követnek.

Az, hogy a nagy rendszerek a maguk képére formálják a kisembert is, nem jelenti az elitizmus feloldódását, de jelenti egy nagyon sajátos, ugyanazon a konfucianizmuson alapuló kisemberi kultúra megteremtését. Ahogy nincs szükség a Biblia beható tanulmányozására a tíz parancsolat betartásához, hasonlóképpen nincs szükség Konfuciusz közvetlen tanulmányozására ahhoz, hogy valaki a konfuciánus értékek alapján élje az életét.

A kínai szerveződési hagyomány kapcsán is fontos megállapítani, hogy az nem fekete-fehér, nem tisztán definiálható mechanizmus, hanem kontinuum, számos tényezőtől függően mindig bizonyos mértékig érvényesül. Ismerete nélkül azonban elég nehéz megfelelő magyarázatot találni akár a történelem, akár a jelen eseményeire, a bennük lévő megfontolásokra. A kínai modernizáció fontos jellegzetessége, hogy sok mindent, szervezési megoldásokat, menedzsment eszközöket vesz át külföldről. A nemzetközi rendszerhez való illeszkedése során számos jogi eszközt, intézményt honosít meg, amelyek a hagyományaiból nem igazán következnének. Mind a politikai, mind az akadémiai világban terjed azonban az a nézet, hogy meg kell őrizniük a hagyományos kínai értékeket. Nem egyértelmű, hogy a folyamatot a „nyugati” értékvilággal való egyértelmű konvergencia jellemezné. A jövő nagy kutatási területe lesz, hogy mit fog mindez együtt jelenteni olyan kritikus területeken, mint az igazságszolgáltatás, az emberi jogok, a kereskedelem vagy éppen a nemzetközi kapcsolatok világa.

Bibliográfia

- R. J. ANTONY: *Unruly People: Crime, Community and State in Late Imperial South China*. Hong Kong, HKU Press, 2016.
- É. BALÁZS: *Gazdaság és társadalom a régi Kínában*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1976.
- P. K. CROSSLEY: *A Translucent Mirror: History and Identity in Qing Imperial Ideology*. Berkeley, University of California Press, 1999.
- J. K. FAIRBANK – M. GOLDMAN: *China: A New History*. Second Enlarged Edition. Cambridge (Mass.), The Belknap Press of Harvard University Press, 2006.
- FAN Y.: "Questioning guanxi: definition, classification and implications." *International Business Review*, XI., 2002/5. 543–561.
- J. A. FOGEL: "To Reform China: Naito Konan's Formative Years in the Meiji Press". *Modern Asian Studies*, XVI, 1982/3. 353–395.
- S. HEILMANN (szerk.): *China's Political System*. Lanham, Rowman and Littlefield, 2017.
- K. Ch. HSIAO: *Rural China: Imperial Control in the Nineteenth Century*. Seattle, University of Washington Press, 1960.
- B. HU: *Informal Institutions and Rural Development in China*. Routledge, London, Taylor and Francis Group, 2007.
- KONFUCIUSZ: „Beszélgetések és mondások (Lun-jü)”. In TÖKEI Ferenc (szerk.): *Kínai filozófia. Ókor*. I. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 53–159.
- KRAJCZÁR Gy.: *A sárkány fészke*. Budapest, Népszabadság Könyvek, 2007.
- LIANG Sh.: *Fundamentals of Chinese Culture*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2021.
- H. L. MILLER: "The Late Imperial Chinese State". In David Shambaugh (szerk.): *The Modern Chinese State*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000.
- SIMA Q.: *Shijixuan. Selections from Records of the Historian*. I-III. kötet, Beijing, Foreign Language Press, 2010.
- A. H. SMITH: *Chinese Characteristics*. Shanghai, North China Herald Office, 1890.
- WANG H.: *The Politics of Imagining Asia*. Cambridge (Mass.), Harvard University Press, 2011.
- K. A. WITTFOGEL: *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*. New Haven, Yale University Press, 1957.

Rezümé

A kínai identitás meghatározó forrása az államiság, a bürokrácia és az ennek megfelelő szerveződés. Bizonyos szerveződési formák és szemléletek oly mértékben őrződtek meg a történelem folyamán, hogy szinte az állandóság, a változatlanság érzetét keltették. Ez a cikk megvizsgálja a bürokrácia szerepét, a szerveződés logikáját, illetve a formális intézmények változásának trendjét. Ezután megvizsgálja a szerveződés informális szegmensét, a származás és az együttélés szerepét, valamint a guanxi jelenségét. Megállapítja, hogy a modernizálódó és a „nyugati” normákkal is kapcsolatba kerülő hagyomány olyan komplexumot alkot, amely döntően határozza meg a mai életet és a mai állam működését is.

Kulcsszavak: Kína, identitás, hagyomány, bürokrácia, klánok, guanxi

Abstract

The Chinese Organizational Tradition

A dominant source of Chinese identity is statehood, bureaucracy and the corresponding organization. During their long history, certain organizational forms and attitudes are preserved to such an extent that they almost evoke the sense of permanence and immutability. This article examines the informal segment of the organizational process, the role of origin and cohabitation, and the system of guanxi. It finds that the modernizing tradition, which also linked to “Western” norms, is such a complex, which substantially defines today’s life and the operation of the present Chinese state.

Keywords: China, identity, tradition, bureaucracy, clans, guanxi

APATÓCZKY ÁKOS BERTALAN

A forráshasználat korlátai. Két kínai kézirat szövegkritikai esettanulmánya¹

2016-ban a tajpeji Nemzeti Központi Könyvtár (National Central Library: NCL) katalógust adott ki az ottani gyűjteményükben őrzött mongol vonatkozású anyagokról 蒙古相關古籍文獻圖錄 [*A Mongóliával kapcsolatos könyvek és dokumentumok illusztrált katalógusa*] címmel (LEU Tzu-ling 2016), melyben rövid szövegminták és részletes bibliográfiai leírások tájékoztatják az olvasókat. A kiadvány anyagát böngészve két irodalmi tétel keltette fel a figyelmet, és abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy lehetőségem nyílt ezekbe a szövegekbe közelebbről is bepillantani.

Először a *Ming*-,² majd a *Qing*-kori³ szöveghez jutottam hozzá. Ebben a cikkben a két dokumentum néhány sajátos jellemzőjét, egymástól, valamint közvetlen és közvetett forrásaiktól való eltéréseiket mutatom be.

I. Fizikai jellemzők

Mindkét változat puhakötésű, cérnával varrott füzet. A *Ming*-változat 30,8×18,7 cm-es méretű, indigó papírborítóval kötött, 77 kézzel írt szöveget tartalmazó oldalból áll (az üres első és hátsó oldalakat nem számítva).

A *Qing*-változat sárgás, 24,5×19,2 cm-es papírborítóval rendelkezik, és 38 kézzel írott oldalt tartalmaz (az üres első és hátsó oldalakat nem számítva).

2. Az eredeti Hua-Yi yiyuhoz fűződő kapcsolat

Az eredeti *Hua-Yi yiyu* 華夷譯語 'kínai-barbár fordítás' (rövidítve: Hy) azóta állandó tudományos érdeklődés tárgya, mióta a modern filológia felfedezte a diakrón nyelvészeti jelentőségét, ezért itt most csak a rá vonatkozó leglényegesebb információkat foglaljuk össze, a tanulmány a középpontjában pedig a két vizsgált

¹ A cikk eredeti, angol nyelvű változata megjelent: "Handle with Care! The Limits of Use of Manuscripts Demonstrated on the Hua-Yi yiyu Texts of the National Central Library." In: Bayarma Khabtagaeva (szerk.): *Historical Linguistics and Philology of Central Asia*. Languages of Asia Vol. 26. Leiden, Brill, 2021, 251–260.

² Hua-Yi yiyu 華夷譯語; *Ming*-kori kézirat, ismeretlen szerző, NCL, Tajpej, kötetszám: 05300-0059, jelzet: 204.26 05300-0059.

³ Hua-Yi yiyu 華夷譯語; *Qing*-kori kézirat, szerző: Li Wentian 李文田, NCL, Tajpej, kötetszám: 00899, jelzet: 110.1 00899.

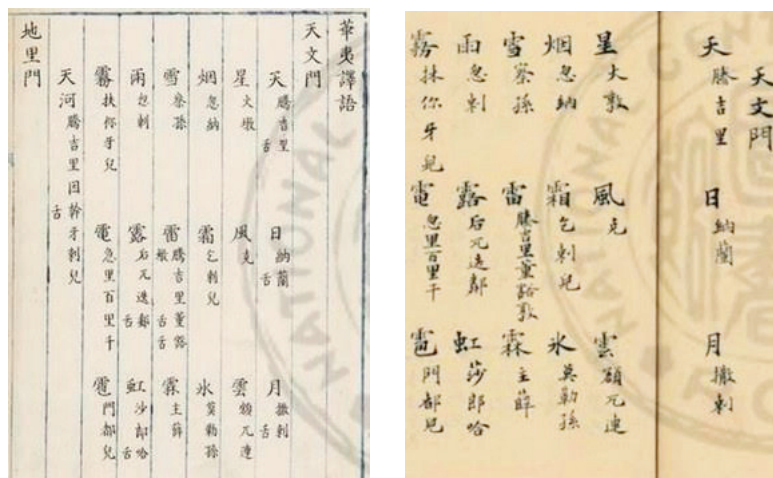
példány és az eredeti változat eltérései állnak. Az első, *Hua-Yi yiyu* címet viselő szószedetet *Huo Yuanjie* 火源潔 (mongol: *Qonici*) állította össze 1389-ben (lásd de Rachewiltz és Rybatzki 2010: 198); Az eredeti művet a *Ming*-udvar *Tölmácsbivatala* (az 1276-ban, a *Yuan*-dinasztia idején alapított *Hui Tong Guan* 會同館 a *Libu* 禮部-nak [Szertartások minisztériuma] volt alárendelve) adta ki, és egy 844 címszót tartalmazó kínai-mongol szójegyzékből, valamint egy tizenkét hivatalos dokumentumból álló szöveggyűjteményből állt. Ennek a meglehetősen alaposan kutatott műnek a történetéről, változatairól és tartalmáról számos tudományos munka jelent meg (LEWICKI 1949, 1959; HAENISCH 1952; LIGETI 1972; KURIBAYASHI 2003). A *Hua-Yi yiyu* példáját követve a *Ming* és *Qing* korszakban hasonló kétnyelvű művek egész sorát adták ki. Magát az eredeti *Hua-Yi yiyu*-t is nagyon sokféleképpen másolták, nemcsak műkedvelő írástudók, hanem más hivatalok is. Fontos rámutatni, hogy a *Hui Tong Guan* műveiben kizárólag a kínai írást használták, mind a kínai címszavakhoz, mind azok idegen nyelvű fordításainak lejegyzésére. A későbbi változatok, amelyek az idegen nyelvű szavakat saját írásrendszereikben is rögzítették (amennyiben az adott nyelvnek létezett saját írása), nem a *Hui Tong Guan* eredeti változatai voltak, hanem azokat többnyire a *Si Yi Guan* 四夷館 (A négy [égtáj] barbárainak hivatala)⁴ adta ki, hogy később majd azokat is számos esetben újra felhasználják és másolják.

Visszatérve a NCL két dokumentumához, azok részletesebb vizsgálata előtt érdemes megjegyezni, hogy a kínai írásbeliség története során évezredek óta az írástudók szokása volt a korábbi szövegek gyakorlási célú másolása, hiszen a korábbi szövegek alapos ismerete és szó szerinti leírása fontos műveltségi mutató, és például az állami hivatalnokvizsgák feladatainak része volt. Az ilyen jellegű gyakorlatok épp ezért elkísérték az írástudókat korai iskolai éveiktől az állami vizsgákig és azokon túl is. Az, hogy a másolt szövegek tartalmának megragadása helyett maga a gyakorlás volt a hasonló dokumentumok létrehozásának a célja, mivel sem bizonyítható jobban, mint az itt tárgyalt két szöveg esetével.

A két dokumentumot figyelemreméltó mennyiségű szövegromlás jellemzi, az őket készítő írástudók a hasonló szövegekben való jártasságuk ellenére teljes nemtörődömséget mutatnak az eredeti szövegek tartalmát, például a *Hua-Yi yiyu* preambulumban oly gondosan ismertetett átírási szabályokat illetően, amely szabályok márpedig ezeknek a kézzel írt másolatoknak is a szerves részét képezik. (Ez, mint alább látni fogjuk, különösen meglepő a *Qing*-kézirat szerzőjének megismerése után.) Ennek, valamint a két példány szoros hasonlóságának oka abban rejlik, hogy mindkét változat közvetlen forrása a *Ming*-kori *Guochao diangu* 國朝典故 [A dinasztia klasszikus idézetei; GCDG] című válogatás volt, egy 110 fejezetes (卷) munka, amely fontos *Ming* irodalmi művek kivonatait mutatja be. A művet *Deng Shilong* 鄧士龍 állította össze a *Ming Wanli* 萬曆 uralkodó idején (1572–1620),⁵ és

⁴ A hivatalt *Si Yi Guan* 四譯館-ra (A négy [égtáj] nyelveinek fordítóhivatala) nevezték át a *Qing*-korban, hogy megszabaduljanak a pejoratív tónustól, amelyet a mandzsu uralom magára nézvést is sértőnek tartott. A két irodát végül *Huitong Si yi Guan* 會同四譯館 (A négy [égtáj] nyelveinek tolmács- és fordítóhivatala) néven egyesítették 1748-ban.

⁵ A *Guochao diangu*-t mindkét dokumentum megfelelően megjelöli közvetlen forrásként.

A Hua-Yi yiyu első néhány szócikke az NCL Ming és Qing-kori kézírataiban

a Hua-Yi yiyu egyes részei, a preambuluma és a szószedete is szerepelnek benne. Nem csoda tehát, hogy a Guochao dianguhoz hasonlóan az NCL mindkét kézíratos dokumentuma is csak a Hua-Yi yiyu ezen részeit tartalmazza, és egyikben sem szerepel a hivatalos dokumentumokból álló szövegrész, amelynek bemásolására már a Guochao diangu összeállítója, Deng Shilong sem vette a fáradságot.

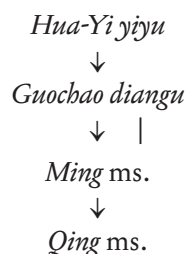
Az NCL kézíratok egyike a Ming, míg a másik a Qing-korból származik. Ez utóbbi a Jingbu-xiao xue lei 經部-小學類 (Klasszikusok – kisebb tanulmányok) címet viseli, és beszámol a cím és a szöveg közvetlen forrásáról, a híres császári irodalmi gyűjteményről, a Qing-kori Siku quanshu 四庫全書-ról is,⁶ melyből magát az itt említett címet is kölcsönözte. A Qing-kéziratot az teszi különlegessé, hogy a szövegen lévő pecsétek alapján szerzője Li Wentian 李文田 (1834–1895), a Qing-dinasztia kiemelkedő polihisztor tudósa és kalligráfusa, Hanlin-akadémikus volt, aki maga is foglalkozott a mongol korszakkal. Li neves akadémikusként nemcsak a Mongolok titkos története című, a mongol történetírás első és páratlan fontosságú, de akkoriban külföldön gyakorlatilag ismeretlen forrásához írt jegyzeteket és megjegyzéseket, hanem a Guochao diangu tartalmi javításaiért is felelős volt.⁷ Feltehetően ennek a tevékenységének az ideje lehetett e külön füzet összeállításának az ideje is, mivel azonban a Guochao dianguhoz tett javításainak időpontja e cikk szerzőjének számára nem volt elérhető, mindössze Li Wentian aktív időszakával tudjuk kikövetkeztetni a létrehozás időkeretét, ennek megfelelően a Qing-kézirat durva terminus post quem a 19. század második feleként, valószínűleg 1860 után határozható meg. A szövegből nem derül ki, hogy Li miért készítette ezt a másolatot. Tudós lévén hozzáférhetett

⁶ A Qianlong 乾隆 császár parancsára 1792-ben elkészült Siku Quanshu a valaha megjelent legnagyobb kínai könyvgyűjtemény, amelynek összeállítása nagyjából két évtizedet vett igénybe.

⁷ Pontosabban a Pengxuan leiji 蓬軒類記 fejezet utáni részekért. Ez az a rész, ahová a Hua-Yi yiyu-fejezet is tartozik (lásd Xu Daling – WANG Tianyou (szerk.): Guochao diangu 國朝典故. 1-2-3 (上-中-下). Peking University Press, 1993, 前言 [Előszó] p. 1.).

a korábbi változatokhoz (akár magához a *Ming*-kézirathoz is), így feltételezhető, hogy pusztán a gyakorlás kedvéért és a mongol történelmi és filológiai ismereteinek elmélyítése, vagy egyszerűen a már említett munkáihoz történő felkészülés céljából másolta le, esetleg praktikusnak tartotta a szószeretetet külön is kezelni.

A *Ming*-kézirát ezzel szemben nem tartalmaz semmiféle utalást sem a másoló személyére, sem a másolás időpontjára. Az egyetlen *terminus post quem*, amelyet alkalmazhatunk, a *Guochao diangu* megjelenésének ideje, arról viszont, ahogy már korábban említettük, korlátozottak az ismereteink.⁸ A *Guochao diangu* fő változatának összeállítója, a fent említett *Deng Shilong* 1595-ben nyerte el a legmagasabb, *jinsbi* 進士 tudományos fokozatot, és csak feltételezhető, hogy a mű megjelenésére ez idő után kerülhetett sor. Azt sem tudni pontosan, hogy az itt tárgyalt *Ming*-kézirát ezután mennyivel készülhetett. A *Ming*-korra történő datálása az NCL katalógusában szerepel, és valószínűleg fizikai jellemzők alapján történt. Mint fentebb említettük, az egyetlen ok, ami miatt a két szöveg önálló forrássá válik, a pusztá kezelesük, mivel mindkettőt önállóan, különálló füzetekbe kötött művekként kezelték. Tartalmukat tekintve mindkét füzet voltaképpen célirányosan kiválasztva másol a forrásukból, a *Guochao diangu*ból, amely eredetileg ezzel éppen ellentétes eljárást követett, egyetlen összeállításba rendezve a korábbi idők önálló műveit (köztük a *Hua-Yi yiyu*) a *Ming*-korszak kezdetétől. Felületes ellenőrzés után a másolatok kronológiai mintázata a következőképpen vázolható fel:

3. Az NCL kéziratok

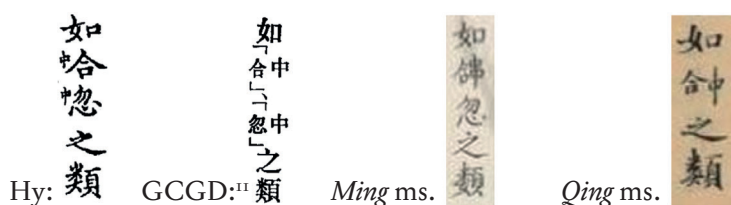
A *Ming*-kézirát 77 oldalából mindössze 31 oldal tartalmazza a szószeretetet, a többi a bevezető. A *Qing*-kézirát 38 oldalból áll. A *Ming*-kézirát *in medias res* kezdődik, rövid hivatkozással forrására, a *Guochao diangu* 110. fejezetére (國朝典故一百一十). Ismert az a körülmény is, hogy a *Guochao diangu* a híres *Yongle dadian* 永樂大典 enciklopédiát, a kínai írásbeliség egyik legkiemelkedőbb szellemi vívmányát használta egyik forrásaként, és magát a *Hua-Yi yiyu* részt is onnan másolta bele. A *Ming*-kézirát első oldalán és a második oldalának első sorában a *Hua-Yi yiyu*ben szereplő, a diakriti-

⁸ A *Guochao diangu* *Deng Shili* által szerkesztett változata a legismertebb. Ugyan létezett egy korábbi kiadás *Zhu Dangmian* 朱當澗 szerkesztésében, amely 1543-ban jelent meg, de ennek példányai nagyon ritkák lévén általában ismeretlen volt még az írástudók körében is (lásd XU – WANG 1993, 點校說明 [A szöveg felülvizsgálatának leírása] p. 1.).

kus jelekre vonatkozó szabályokat másolja a szöveg. Már ennél a résznél is teljesen nyilvánvaló, hogy a másoló a *Hua-Yi yiyu* gondosan megtervezett és megvalósított diakritikus rendszerét⁹ vagy nem értette meg, vagy teljes mértékben figyelmen kívül hagyta az ott – általa is – leírtakat.

A *Qing*-kézirat fedőlapján fontos információk találhatók. A cím: *Jingbu-xiao xue lei* 經部 – 小學類 (Klasszikusok – kisebb tanulmányok).¹⁰ Ez a besorolás a már említett *Siku quanshu* osztályozását követi. A címen kívül a következő olvasható: 明人輯國朝典故全鈔出 'A *Guochao diangu* *Ming*-kiadásából másolva'. A következő két oldal azt is egyértelművé teszi, hogy egy másik művet, a *Siku quanshu zongmu tiyao* 四庫全書總目提要 (a *Siku quanshu*-ban szereplő címek teljes bibliográfiai leírását tartalmazó munka, amelyet 1793-ban adtak ki a fő összeállítást kiegészítő műként) is használt a *Qing*-kézirat szerzője, mert ezen a két oldalon a *Hua-Yi yiyu* kivonata található, szó szerint átmásolva a *Siku quanshu zongmu tiyao*-ból. Továbbá, mivel tudjuk, hogy a *Guochao diangu* a *Yongle dadiant* használta a forrásként, a szövegváltozatok *stemmájához* hozzáadhatjuk ezt a közbenső állomást is. Érdekes módon mindkét NCL kéziratban csak a *Hua-Yi yiyu* kétnyelvű szöszedetei szerepelnek, annak ellenére, hogy a *Siku quanshu* előző fejezete nem más, mint a híres *Menggu yiyu* 蒙古譯語 [Mongol fordítás] (szintén a *Yongle dadian*-ból másolva), amely hasonló tartalma miatt akár ide is illett volna.

A *Ming*-kéziratban nemcsak, hogy normál méretben van írva az összes diakritikus – így a *Hua-Yi yiyu*-ben alkalmazott szabályok szerint kisebb méretben írandó – karakter, hanem egyeseket a másoló még össze is vont az utánuk következő karakterrel, ami a kínai írásbeliségben ismeretlen írásjegyet eredményezett. A jelenség bemutatására elegendő egy példa:

A *Hua-Yi yiyu*-ben a diakritikus karakterek használatának leírására szereplő magyarázatok ide vonatkozó része (如_中合_中忽之類 'mint a 中_中合_中忽 stb. esetében') hibátlanul átkerült a *Guochao diangu*-ba.

A *Ming*-kéziratban azonban a dolgok rendkívüli fordulatot vettek. Az itteni (a kínai írásban ismeretlen) furcsa 𠂔 írásjegy két diakritikus 中 karakter téves ösz-

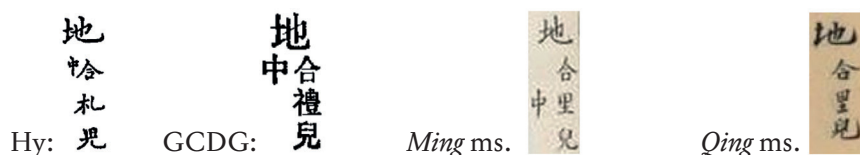
⁹ A *Hua-Yi yiyu*-ben alkalmazott diakritikus karakterek használatának részletes leírását lásd Marian LEWICKI: *La langue mongole des transcriptions chinoises du XIVe siècle. Le Houa-yi yi-yu de 1389*. Travaux de la Société des Sciences et des lettres de Wrocław, Série A, Nr. 29. Wrocław, 1949, 49–50.

¹⁰ A *Xiaoxue lei* címet a nyugati szakirodalomban gyakran lexikográfiának fordítják.

¹¹ Munkám során csak a XU–WANG féle kiadáshoz (1993) volt hozzáférésem, és mivel ez a *Guochao diangu* kritikai kiadása, a korábbi kiadások adatai eltérhetnek az itt bemutatottaktól.

szévonásával alakult ki, amelyek eredetileg a függőleges irányú szövegben egymás alatt helyezkedtek el. Ezt a rejtvényt *Li Wentian* sem tudta megfejteni, azt hitte, hogy a diakritikus karakterek és a mellettük lévő írásjegy egybetartoztak, így nála is a 合 és a 中 furcsa kombinációja alakult ki.

Az ily módon elrontott bevezető után a *Ming*-kézirát következő része érthetetlen módon a *Guochao diangu* előző (109.) fejezetével folytatódik, amely *Zhengde* császár (正德 1491–1521) történetét tartalmazza, de még ez a rész sincs teljes egészében az elejétől átmásolva, félbe van vágva, és csak a fejezet második fele szerepel a szövegben. Ennek a szokatlan szerkesztési módnak az okai jelenlegi ismereteink alapján megmagyarázhatatlanok. A *Hua-Yi yiyu* érdemi részét másoló rész is a fenti, jártasságbeli hiányról tanúskodó gyakorlatot követi, figyelmen kívül hagyva az összes diakritikus karakter szerepét, azokat normál méretű karakterekre cserélve. Bár a *Guochao diangu* nem hagyta figyelmen kívül a diakritikus karakterek használatát úgy, ahogy azt a két későbbi kézirat tette, de bármilyen pontosan helyezték is el ezeket a karaktereket az általuk módosított karakterek mellé, méretüket már akkor normál méretre változtatták, ami nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy a két kézirat (és sok más későbbi változat) másolói teljes összevisszaságot csináljanak e tekintetben. Sőt, nemcsak a könnyen összetéveszthető diakritikus karaktereket másolták tévesen a későbbi írástudók: néha a már a *Guochao diangu*-ban is félremásolt karakterek torzultak tovább olyan változatokká, amelyekből az eredeti karakterek aligha következtethetők ki. A teljes szétválasztás figyelhető meg a Hy 20 esetében, ahol az eredeti szócikk: 地_中合札兒 (kínai *di* 'föld, talaj'; mongol *be-ḡba-er*=*qajar* 'ua.')

Amint látjuk, a *ḡba* 札 karaktert tévedésből már a *Guochao diangu*-ba is *li* 禮-ként másolták be, és a diakritikus 中 mérete is normál méretűre nőtt: 中. A *Ming*-kézirátban a *li* 禮-t egy hasonló kiejtésű karakterrel cserélték fel, míg 中 pozíciója az eredeti „tulajdonosától”, a *be* 合 karakter mellől a *li* 里 bal oldalára került. A *Qing*-kézirátból végül a diakritikus karakter teljesen el is tűnt.

Egy utolsó példa megmutatja, hogy nem feltétlenül a későbbi másolat a rosszabb. A *Hua-Yi yiyu* 734. címszáva egyike volt azoknak, amelyek nem tartalmaztak diakritikus jeleket:¹² Hy 734 *fei ta-lu-hun* 肥塔魯渾 kínai 'zsír', amelynek emendált 塔魯渾 alakja egy mongol *taruqun* 'ua.' változatot rejt.¹³

¹² Ennek okairól és a lehetséges emendálási módokról lásd KURIBAYASHI Hitoshi: *Word- and Suffix-Index to Hua-yi Yi-yü based on the Romanized Transcription of L. Ligeti*, Center for Northeast Asian Studies, Tohoku University Monograph series No. 10, Sendai, 2003, v–vi.

¹³ KURIBAYASHI 2003, xi.

肥
塔
魯
渾
Hy:

肥
塔
魯
渾
GCDG:

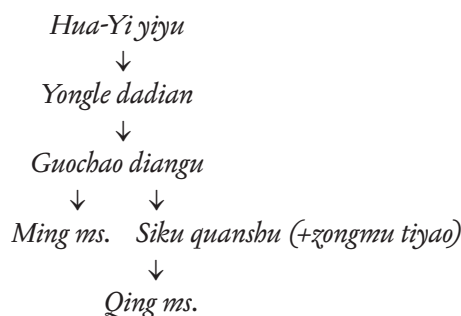
肥
塔
魯
渾
Ming ms:

肥
塔
魯
渾
Qing ms:

A *Guochao diangu* szöveg összekeverte a *bun* 渾 karaktert a *ze* 澤-vel, míg a *Ming*-kézirát tévesen a *lu* 魯 karaktert *he* 合-nek, a *bun* 渾 (vagy *ze* 澤) karaktert pedig *er* 兒-nek írta. Bár a *Qing*-kézirát szolgálja le a hibákat, *Li Wentian* javított a szövegen, odaírva mellé, hogy 刊本作塔魯渾 'a fanyomatos verzió szerint *ta-lu-bun*'. Ez és a *Qing*-kéziratban szereplő más hasonló megjegyzések és kiegészítések, amelyek fontosabb részei általában vörös tintával íródtak a másolat egyébként fekete tussal készült szövege mellé, azt bizonyítják, hogy *Li Wentian* ismerte az eredeti *Hua-Yi yiyu*, és bár ebben a kéziratban nem javították ki az összes szövegromlást, így is találunk benne megfelelő helyesbítéseket és gyakran történeti és filológiai magyarázatokat, amelyek sokat kijavítanak a *Qing*-szöveg egyébként igen sok hibája közül. *Li* hozzájárulása a kézirathoz azonban még ezekkel a tudós kommentárokkal is meglehetősen hiányosnak tűnik, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy ebben a témában korának egyik leghíresebb szakértője volt.

Noha a fenti példák sokat elárulnak ezeknek a dokumentumoknak a tudományos értékéről, azt is szem előtt kell tartanunk, hogy egy 19. századi másolat szerzőjétől nem várhatók el modern filológiai és nyelvészeti ismeretek, a *Ming*-kori másolóról nem is beszélve. Mindenesetre, ha valaki komolyan venné a dokumentumokban szereplő nyelvi adatokat, az könnyen téves következtetésekre juthatna. Ismerve több, a közelmúltban megjelent filológiai és nyelvtörténeti publikációt, megállapíthatjuk, hogy sajnos sok kortárs szerző (nyugati és ázsiai egyaránt) nincs tisztában a felhasznált források korlátaival, és ez gyakran megalapozatlan és erősen spekulatív rekonstrukciókat eredményez.

Végül a szövegek fenti vizsgálatát követően a korábban vázolt *stemma* az alábbiak szerint egészíthető ki:

4. Konklúzió

A szövegek vizsgálatából kiderül, hogy a legtöbb esetben a hasonló jellegű másolatok nem tekinthetők az eredetivel egyenértékű minőségű forrásnak. A modern filológiai gyakorlat sajnos hajlamos az írott forrásokban fellelhető információkat igen gyakran a névértékükön kezelni, a szövegkritikát elsősorban a tartalomra, és csak kisebb mértékben a tulajdonképpeni dokumentumok létrejöttének körülményeire összpontosítva, megfeledkezve arról, hogy gyakran nem a megértés és az értelmezés volt a másolók célja, ezért a pontosság ezekben a szövegekben nem várható el. A szövegromlás ráadásul a tudományos háttérű másolók szövegeiben is megjelenik, mint itt *Li Wentian Qing*-kori kézírata esetében, ezért célszerű minél több változatot összehasonlítani, hogy a lehető legpontosabban lehessen rekonstruálni a dokumentumokban szereplő kétes eseteket.

Mindezek miatt fontos tehát leszögezni, hogy az ilyen típusú forrásokkal való munka során fokozott óvatossággal kell eljárniuk a kutatóknak, és csak a megfelelő szövegkritikán átesett, többszörösen ellenőrzött anyagot szabad felhasználni nyelvtörténeti rekonstrukciós célokra. Az összes rendelkezésre álló szöveg további kutatása és mélyebb elemzése a *Hua-Yi jiyu* olvasataival kapcsolatos kérdések tisztázásához vezethet, nagyban hozzájárulva a benne szereplő nyelvek történetére vonatkozó ismereteinkhez.

Bibliográfia

Elsődleges források

Ming-kori kézirat. Cím: 華夷譯語. Verzió: 明藍格鈔本. Book No. 05300-0059. Call No. 204.26 05300-0059. Hely: National Central Library, Tajpej; digitális másolat:

rbook.ncl.edu.tw/NCLSearch/Search/SearchDetail?item=4d57a0e5508d4a-ebb89c39da822f7799fDQwNzEyo&page=&whereString=&sourceWhereString=&SourceID=0&HasImage

Qing-kori kézirat. Cím: 華夷譯語. Verzió: 清李文田手鈔本. Book No. 00899. Call No. 110.1 00899. Hely: National Central Library, Tajpej; digitális másolat:

rbook.ncl.edu.tw/NCLSearch/Search/SearchDetail?item=9a8becc7940a4c-f2ad29d3c660b5006cfDcxNDk50&page=&whereString=&sourceWhereString=&SourceID=0&HasImage=

Másodlagos források

- HAENISCH, E.: *Sino-Mongolische Dokumente vom ende des 14. Jahrhunderts*. Berlin, 1952.
- KURIBAYASHI, H.: *Word- and Suffix-Index to Hua-yi Yi-yü based on the Romanized Transcription of L. Ligeti*, Center for Northeast Asian Studies, Tohoku University Monograph series No. 10, Sendai, 2003.
- LEU, Tz. 呂姿玲 (szerk.): *Menggu xiangguan guji wenxian tulu* 蒙古相關古籍文獻圖錄 *Illustrated Catalogue of Ancient Mongolian Books and Documents*. Guojia tushuguan, Tajpej (Minguo 105.), 2016.
- LEWICKI, M.: *La langue mongole des transcriptions chinoises du XIVE siecle. Le Houa-yi yi-yu de 1389*. Travaux de la Societe des Sciences et des lettres de Wroclaw, Seria A, Nr. 29. Wroclaw, 1949.
- LEWICKI, M.: *La langue mongole des transcriptions chinoises du XIVE siecle. Le Houa-yi yi-yu de 1389. II. Vocabulaire-index*. Travaux de la Société des Sciences et des lettres de Wroclaw, Seria A, Nr. 60. Wroclaw, 1959.
- LIGETI, L.: *Pièces de chancellerie en transcription chinoise*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972, 170 p. (Monumenta linguae Mongolicae collecta III.)
- RACHEWILTZ, I.–Rybatzki, V.: *Introduction to Altaic Philology: Turkic, Mongolian, Manchu*. Brill, 2010
- XU, D. – WANG, T. (szerk.): *Guochao diangu* 國朝典故. 1-2-3 (上-中-下). Peking, University Press, 1993.

Résumé

A tajpeji Nemzeti Központi Könyvtár (National Central Library, 國家圖書館) két olyan Hua-Yi yiyu 華夷譯語 (Kínai-barbár fordítás; Hy) kéziratot őriz, amelyek szinte ismeretlenek a tudományos közönség számára. Mindkét dokumentum külön füzetbe kötött példány, ami indirekt módon mutatja a könyvtár abbéli álláspontját, hogy azokat önálló művekként kell számontartani, és első ránézésre valóban úgy néznek ki, mint amelyek megérdemlik, hogy ekként kezeljék őket. A tartalmukat alaposabban szemügyre véve azonban kiderül, hogy eredetiségükkel más a helyzet: a dokumentumok olyan másolatoknak tűnnek, amelyek inkább oktatási vagy gyakorlási célból keletkeztek.

Kulcsszavak: szövegkritika, Hua-Yi yiyu, kínai–mongol szójegyzék, Ming-dinasztia, Qing-dinasztia, kínai filológia

Abstract

The Limits of Use of Sources. A Case Study of Textual Criticism for Two Chinese Manuscripts

The National Central Library (國家圖書館) in Taipei conserves two Hua-Yi yiyu (華夷譯語) manuscripts almost unknown to the academic public. They are bound in separate booklet format justifying the library's view considering them independent documents, and they, indeed, look like ones deserving being treated as such in their own right. After taking a closer glance at their contents, however, one will find that their originality is another matter: the documents appear like ones copied as educational or intellectual practice.

Keywords: textual criticism, Hua-Yi yiyu, Sino-Mongolian glossary, Ming dynasty, Qing dynasty, Chinese philology

FAJCSÁK GYÖRGYI

Mongol lovasok nyomában. Etnikum és identitás a kínai művészetben a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum néhány műalkotása alapján

A kínai művészetben gyéren találkozunk más népek fiainak és szokásainak ábrázolásával. A kínai művészet esztétikája, szépségeszménye, a hagyományos műfajok rendszere és az anyaghasználat szigorú hierarchiája a *han* identitás és gondolkodás tükrö. Joggal merül fel a kérdés, vajon miért ábrázoltak egyáltalán a kínaiak idegeneket. Miért hozták létre e műveket, mit örökítettek meg rajtuk, mikor és hol készítették őket, s végül milyen anyagot és technikát választottak hozzájuk? Elsősorban a kínai források igazíthatnak el e kérdések megválaszolásában még akkor is, ha a kínai művészettörténetírás és műértelmezés nem tulajdonít e műveknek különösebb jelentőséget. Éppen azzal válnak izgalmassá ezek az alkotások, hogy rávilágítanak egy-egy korszak kínai (han) identitásfelfogására és rámutatnak az idegenekhez fűződő viszonyrendszer jellegzetességeire.

A kínai porcelán az 1650-es években foglalta el helyét a holland tárgykultúrában s vált a mindennapok szerves részévé az előkelők és a tehetős polgári otthonok berendezési tárgyává. Hatalmas kínai tálakkal, vázakkal díszítették a holland házak asztalait, a vitrineket, de még az ajtók feletti szemöldökfákat is, melyeket a Holland Kelet-indiai Társaság kereskedői hoztak el Európába. Európa barokk palotáinak belső tereiben gyakran találkozhatunk egy magas talapzaton ülő európai férfialakkal, feltehetően egy holland kereskedő porcelán figurájával, aki bal lábát ölébe felhúzva ül, s széles karimájú kalapot viselve, hosszú, elől gombolt kabátjában mosolyogva néz szembe velünk, miközben jobb oldalán egy apró majom ágaskodik fel a lábára.¹ (1. kép) Nézzük, és kissé értetlenül szemléljük. Így látták európai elődeinket a kínaiak? A Dél-Kínában készített, jellegzetes fehér mázazásáról híressé vált Fujian tartományi Dehua-műhelyekben készített porcelánok között az idegenek, a más kultúrából érkezettek ábrázolásaként tűnik fel ez az európai férfialak. Vélhetően a holland kereskedők megrendelésére készítették a porcelán figurát, amely „fehér aranyból”, azaz az európaiak számára az arannyal vetekedő értékű porcelánból megformálva, luxustárgyként, úgy ábrázolta az európai embert, ahogy a kínaiak látták. A kínai fazekasok a világ minden részére készítettek kerámiákat, s a 16–17. század fordulójától a Holland Kelet-indiai Társaság kereskedői voltak az egyik legnagyobb megrendelők. A Dél-kínai-tenger kikötőiből hajóik a porcelánok

¹ FAJCSÁK Györgyi: *Fehér arany, mohamedánké és hamvasószibarack. Kínai kerámiák a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményében* II. Budapest, Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, 2011, 241.

1. Holland kereskedő szobra. Porcelán fehér mázzal, applikált részletekkel, Kína, Fujian tartomány, Dehua-műhelyek, 1750–1775. Mag.: 33,3 cm, talp átm.: 12,3 cm, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, ltsz.: 51.159

mellett fűszereket (pl. borsot), selymet és teát szállítottak, melyek értéke messze meghaladta a porcelánáruk értékét. A porcelánok rendszerint tökesúlyként kellettek a hajók rakterébe. Külhoni hatáskukat tekintve azonban a porcelánoké lett a vezető szerep.

A holland kereskedők a kínaiak számára az európai idegent, a távolról érkezett barbárt reprezentálták, akik térdig érő hosszú kabátot viseltek, lábukon csizmát, nyakukban sálát, fejükön széles karimájú kalapot hordtak. Idegenségüket,

másságukat elsősorban viseletük jellegzetes darabjaival és arckifejezésükkel érzékeltették. Ábrázolni azonban nem ábrázolták volna külön kérés nélkül, hiszen a kínaiak komoly indok nélkül magukat sem mintázták meg. Főként buddhista istenségeket (leggyakrabban *Guanyin* bódhiszattvát, a Könyörületesség bódhiszattváját) ritkábban taoista istenségeket készítettek a használati tárgyak – csészék, vázák – mellett. A holland kereskedők rendelték meg és készítették el az őket mintázó porcelánfigurát mint Európában jól eladható, tehetőségüket és vagyonukat reprezentáló ritka tárgyat.

A 17. században egy magasabb társadalmi állásúnak számító holland kereskedő nem ment ki kalap nélkül az utcára és a kalapját sem vette le. Nyilván így tettek kínai környezetben is, kalapjuk tehát lényeges ismertetőjegyüknek számított. A porcelánfigura úgy örökölte meg őket, ahogy a Németalföldön megjelent kelet-ázsiai útleírások metszetábrázolásain is láthatjuk őket. A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum kínai gyűjteményében található európai kereskedő alakja és a kisplasztika ikonográfiája szemléletesen hordozza a kínaiak idegenekről vallott elgondolkodását. Az idegenség a viselet és az arc megformálásával (hatalmas szemek, nagy orr) nyert kifejezést. A hosszú, megnyúlt felsőtest és a rövid lábakkal való ábrázolás a kínai hagyomány része volt. Számukra a rendszerint magasra helyezett szobrok testarányai így látszottak tökéletesnek. Az ülő alak lábára felkapaszkodó majom pedig egy a kínai művészetben gyakran alkalmazott gyakorlatot példáz. Az ábrázolt motívum vizuális szójátékot rejt. Homofón ejtésű szavakat használtak egy-egy üzenet vagy jókívánság célba juttatásaként. A majom nemcsak a kínai tizenkét állatövi jegy egyike, élénk eszű, a másik eszén túljáró állat, hanem azonos ejtésű (*hou*) a nemes-ség, a magas társadalmi rangot jelentő írásjeggyel is, így a majom ábrázolásával a külföldi kereskedők előkelőségét és habitusát is érzékeltetni tudták.

2–4. Zhao Mengfu (1254–1322) nyomán: Mongol könnyűlovás. Kína, 17. század. Festmény, selyem alapon tus és színek. Méret: 113 x 74 cm, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, ltsz.: 2016. 41.1 (3 darab részletfotó)

A kínaiak (hanok) számára nemcsak az európaiak voltak idegenek. Művészeti hagyományukban a szomszédos népek ábrázolása is másságuk, a hanoktól való különbözőségük megjelenítésével vált gyakorlattá. Az északi, északkeleti határvidéken élő és Kínát is meghódító, dinasztiát alapító mongolok és mandzsuk főként

jellegzetes tevékenységeik, híres történeti alakjaik és a kínaiakétól eltérő viseletük megörökítésével jelentek meg a kínai festészetben.

Egy mongol előkelő lovast ábrázoló festmény a Yuan-dinasztia korába (1271–1368) vezet el bennünket. A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum kínai gyűjteményében őrzött képen balról jobbra mozgó, lassú vágtában haladó ló nyergében ül a mongol férfi (2. kép), aki lovát ösztökéli, amint vadászatra indul. Fején cobolyprémmel szegett, kúpos csúcsú fejfedőt (mongol: *bulgan malgai*), a mongol előkelők sapkáját hordja, melyen homloka fölött gömbölyű prémdísz függ. Haja farkocskába fogva, fülében rózsakvarc követ befoglaló fülbevaló. Kicsi, hegyes kecskeszakáll és rövid bajusza van. Arcának karakteres jegyei a széles arccsontok és a magas homlok. Homloka fölött a süveget ugyancsak rózsakvarc kő díszíti. Fehér alsó köntöst és halványzöld, hosszú felső köntöst visel mellkasán hullámokkal és felhőkkel díszítve. Köntösét öv fogja össze derékban, amelyre díszes, veretekkel díszített bőr tegez-tartója is fel van fogatva öt nyíllal. Az övön található kerek fémveretekhez hasonló lószerszámdíszek ékesítik az állatot is. A lovas lábán mongol nemezcizmát visel, kezében egy kicsi ostort tart. Baljában a ló kantárát fogja. Köntösének ujjja szélesen rányúlik kézfejére. Vörös, aprólékosan megmintázott nyeregtakarón ül, amely hosszan lenyúlik az állat oldalán.

A mongol lovas a mongol birodalmat létrehozó Dzsingisz kán birodalmába vezet el minket, melynek határai a Koreai-félszigettől egészen a Duna vonaláig értek. 1260-ig a mongolok törzsszövetsége, Dzsingisz kán négy fia tartotta uralma alatt szinte egész Ázsiát. Belső-Ázsiában a Csagatáj Kánság, perzsa területen a mai Törökországot is magában foglalóan az Ilkánok, a Kaukázust és Oroszország déli területeit az Arany Horda uralta, míg Kína földjén Yuan néven alapítottak uralkodházat.

A festményen látható férfi jellegzetes, hosszú selyemköntöst visel, fején prémes sapka. Egy nomád társadalom számára, mint amilyen a mongoloké volt, a könnyű, jól szállítható, sokféle módon használható viseleti darabok igen fontosak voltak. Ezek egyszerre képviselték a tehetőséget és az előkelőséget, de könnyű mozgásuk az állandó helyváltoztatást kívánó életformához is jól illeszkedett. A kínai selyem kiválóan egyesítette ezeket a kívánalmakat. Kényelmes viselet volt, s kereskedni is jól lehetett vele. A gyapjúhoz és a prémekhez hasonlóan tartós és az időjárás viszontagságai közepette ellenálló anyagnak bizonyult, ugyanakkor puha, kényelmes, melegező biztosító textil volt, amely gyorsan száradt. Számos díszítési lehetőséget is kínált, lehetett hímezni, szőni, festeni és rátétekkel ékesíteni. A mongol birodalom fővárosa, a mai Peking közelébe Eurázsia olyan távoli vidékeiről telepítettek takácsokat, mint a perzsa Herat, az üzbegisztáni Szamarkand vagy az ujur területeken a Turfán-medencében fekvő Qocho (ma 高昌回鹘 Gaochang Huihu).⁴ A festményen ábrázolt lovas köntösének alapanyaga selyemgéz (*nasij*) volt, amit egyedileg szőtt díszítéssel – jelen esetben hullámok felett gomolygó felhőkkel – ékesítettek. Ez volt a Yuan-dinasztia idején meghonosodott, egyszínű udvari viselet (质孙服 zhisunfu), ami a Ming-dinasztia idején (1378–1644) is fennmaradt, s a han előkelők is átvették,

sőt szívesen hordták. Fokozatosan általánosan elterjedt férfiviseletté vált, de a Ming és a Qing (1644–1912) dinasztiák idején a lovagláshoz és a nyíllal való bánáshoz jobban alkalmazkodva a köntösujjakat leszűkítették. Lényegében ennek a viseletnek későbbi leszármazottja a sárkányköntös néven ismertté vált kínai férfiviselet.

A festményen háttér nélkül ábrázolt, aprólékosan megfestett előkelő lovast a selyem festményalapon és a montírozáson is számos kalligrafált felirat fogja közre. Ezek felfejtése és összefüggéseik vizsgálata kirajzolja a kép keletkezésének történetét. A kép bal szélén egysoros felirat adja meg a festmény fő attribúciós feliratát: a festő nevét és a készítés évszámát: 大德二年三月六日 子昂 (Dade uralkodói periódus /1297–1307/ második év harmadik hónap hatodik napja). Ez 1299-re és Zhao Mengfunak (趙孟頫 1254–1322), a Yuan-dinasztia ismert festőjének és kalligráfusának attribúálja Zi'ang néven a művet. Zhao Mengfu az első Song-császár leszármazottjaként 1286-ban lépett Pekingben mongol udvari szolgálatba, ahol számos tisztség betöltése után elnyerte az udvari festőakadémia, a Hanlin előjárójának címét. Kora legmegbecsültebb kínai festőjeként tartották számon.

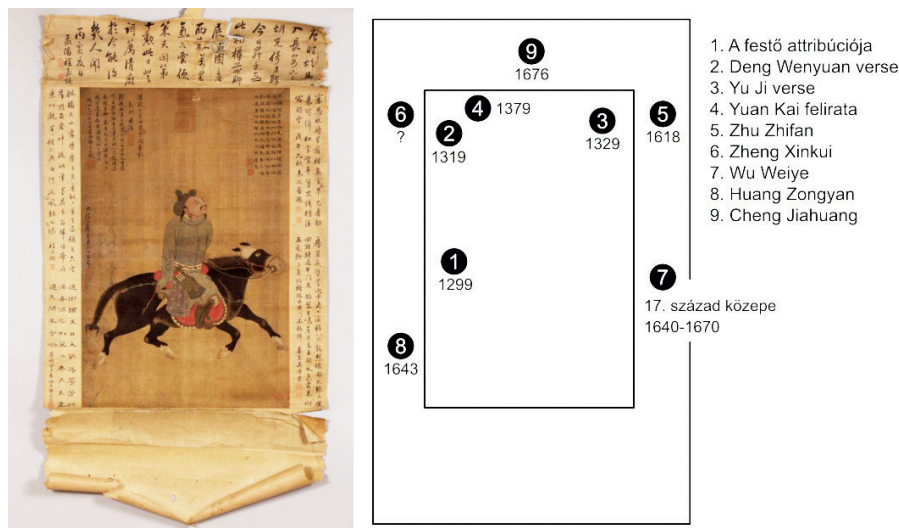
A festmény bal és jobb felső sarkában egy-egy vers olvasható, amelyek azonos felépítésűek és hosszúságúak. A bal felső sarokban található nyolcsoros, hétírásjegyes sorokból álló költeményt Deng Wenyuan (鄧文原 1258–1328), yuan-kori költő jegyzi, s datálása alapján 1319 őszén (延祐己未秋九月) írta. A költemény előtt viszont egy ming-kori attribúálás olvasható, amelyet a Hongwu (1368–1398) uralkodói periódus jiwei évének 4. hónapjára keltezve (1379) Yuan Kai (袁凱), egy a Yuan-kor végén és a Ming-kor elején élt államférfi és költő jegyez.

A jobb felső képsarokban olvasható másik nyolcsoros vers Yu Ji (虞集, 1272–1348) költeménye, amelyet a szöveg 1329-re datál (天曆 /1328年九月十三日–1330年五月七日/ 改元十月). A képen több cinóbervörös nyomatú pecsét is található.

A festmény kvalitása és az ismert alkotóhoz (Zhao Mengfu) való kapcsolása fontos összefüggést mutat. Egy jónevű mester legitimálja az alkotást, ugyanakkor a kép szerves részét jelentő felirataik közül kettő is Zhao Mengfu halála utánra datálódik, ami bizonyossá teszi, hogy a képet csak attribúálták Zhao Mengfuhoz.

A selyemre festett lovas képe selyembrokát montírozással egykor tekercsképnek készült. A montírozáson két oldalt és a felső szegélyen is kolofónok olvashatók. A feliratok száma és hosszúsága egyaránt a kép megbecsültségét és értékét mutatja, hiszen a kép birtokosa akkor tartotta fontosnak saját dicsérő, kommentáló szövegét egy képen elhelyezni, ha annak becsét kívánta megörökíteni. A kép két szélén egymás alatt két-két szöveg, míg a tekercskép felső montírozásán egy szöveg olvasható. A jobb oldal felső felirata egy négysoros, hét írásjegyes vers, amely Zhu Zhifan (1548–1626) ming-kori hivatalnokhoz, a Hanlin Akadémia festőjéhez köthető 1618-ból. Alatta egy nyolcsoros vers olvasható, amely Wu Weiye-hez (吳偉業 1609–1672), egy Jiangsu tartománybeli, Kunshanon élő költőhöz kapcsolható ezúttal pontosabb datálás nélkül.

A kép bal oldali montírozásán felül olvasható felirat ismét egy vers: hétsoros, hét írásjegyes költemény, amelynek írója, Zheng Xinkui (程心揆) egyelőre pontosab-

5. Ábra a festmény feliratainak és kolofónjainak dátumaival.

ban nem beazonosítható. A kép bal oldalán lejjebb olvasható kolofón egy négysoros, soronként hétszótagú vers, a végén datálással és szignóval. A felirat a Zhejiang tartományi Huang Zongyan 黄宗炎 (1616–1686) festőhöz és írástudóhoz köthető, s 1643-ra datálható. (3–4. kép)

A feliratok elhelyezkedése és felépítése sok hasonlóságot mutat. Valamennyi egy-egy verses szöveget, majd attribúciót tartalmaz, amely datálást és készítőt egyaránt megjelölhet. A montírozáson a készítés időrendjében feljebb mindig a korábbi, lejjebb a későbbi datálású feliratok olvashatók. A kép fölött a montírozáson ismét verses felirat található. nyolcsoros, soronként hét írásjegyes vers, amelyet 1676-ban jegyzett le Cheng Jiahuang (程嘉穉), a Ming-kor végének és a Qing-kor elejének festője. Ezzel a felirattal a legkésőbbi szöveghez érkeztünk. A festmény feliratai és a montírozás kolofónjai a bennük olvasható datálások segítségével kirajzolják a kép készítésének, illetve másolásának, feliratai készítésének időrendjét (5. kép).

A kép párhuzamait több gyűjteményben is megtalálhatjuk. James Cahill sinológus a Tang-, Song- és Yuan-dinasztia nevezetes festményeit katalogizáló művében Zhao Mengfunak attribuírt másolatként listáz egy ilyen témájú festményt. A kép verses feliratait azonban Yang Jihoz (杨基 1334–1383) és Zhang Bihoz (張弼 1425–1487), a Ming-kor elejének költőihöz köti.²

A moszkvai Állami Keleti Múzeum (Goszudarsztvennij Muzej Vosztoka) által 1956-ban kiadott képeslapon is egy ilyen mongol lovas alakja tűnik fel, amely kép alapján joggal vélelmezhető, hogy a moszkvai keleti gyűjteményben is létezik egy mongol lovast ábrázoló festmény. A kép napjaink műkereskedelmi kínálatában is

² James CAHILL: *An Index of Early Chinese Painters and Paintings. T'ang, Sung, and Yüan*. Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1980, 254.

feltűnt.³ A Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeumban található darab ismeretlen módon került a gyűjteménybe. Feltehetően Felvinczi Takács Zoltán hozta Kínából még az 1930-as évek közepén, de rossz, szakadt, kiállíthatatlan állapota miatt feledésbe merült. Nemrégiben befejezett restaurálása teremtette meg tüzetesebb vizsgálatának és kiállíthatóságának lehetőségét.⁴

Nyilvánvaló, hogy a különböző gyűjteményekben található mongol lovas ábrázolások között szoros kapcsolat van. Valamennyi kép másolat, amelyek ősforrása, egy a feliratok tanúsága szerint Zhao Mengfunak tulajdonított kép, azonban ismeretlen. A festmények mindegyike ugyanakkor egyedi másolat, melyek apróbb részletei (mint pl. a lovas ékszerei, köntösének mintája vagy a ló lábainak, farkának megfestése, a lószerszámok, a lótakaró, a tegez díszítése) tekintetében különböznek egymástól. A kép gyakori másolása és több gyűjteményben való előfordulása rámutat a téma és a kompozíció népszerűségére, s használatának és továbbörökítésének sajátos módjára. A kínai (han) létére mongol birodalmi szolgálatba álló Zhao Mengfu ismert és népszerű festő volt már életében, és az maradt halála után is. Különösen számontartották őt az idegen dinasztiák előkelői, akiknek meghatározó jelentőségű volt, hogy a kínai birodalmi identitást saját uralkodásuk alatt is érvényre juttassák. A kínai kulturális minták áttemelésével saját hatalmukat is legitimálták. Ennek fontos része volt, hogy mongolként, előkelőként a kínai művészet legrepresentatívabb műfajának számító festészetben is megjelentek. A mongolok a Yuan-dinasztia bukásával sem tűntek el nyomtalanul. A Ming-dinasztia hatalomra kerülésének első évtizedében még számos mongol előkelő élt a kínai birodalomban, akik a kínai hagyományok szerint örökölték meg őseiket. Ennek a hagyománynak szerves része volt, hogy egy neves kínai festőóriáshoz kapcsolták a festmény készítését, kínai verses feliratokkal látták el, később pedig a kép tulajdonosai kolofónokkal érzékeltették a mongol és kínai hagyományok szerint bemutatott leszármazásának társadalmi rangját.

Mindezek alapján azt állíthatjuk, hogy a mongol lovast ábrázoló festmény eredete egy 14. században festett képre megy vissza. Ezt másolták és a kolofónokkal rendre „aktualizálták”. A 17. században aztán a mandzsu alapítású Qing-dinasztia uralmának hajnalán ismét fontossá vált, hogy a legitim uralkodás lenyomataként a kínai festészeti hagyományt követve örökítsék meg magukat a nomád előkelők, akik előképnek és mintának is tekintették a mongol Yuan-dinasztiát. A festmény – véleményem szerint – ezt a legitimációs hagyományt tükrözi. A Ming-kor és a Qing-dinasztia váltása körüli időszakban, a 17. század második felében készülhetett, s egy mongol katonai előkelő ősportréjaként éppen azt példázza, hogy a Yuan-kor festészeti hagyománya milyen meghatározó szerepet játszott az ugyancsak nomád eredetű mandzsu Qing-dinasztia kulturális integrációjában. Példát és mintát mutatott az idegen népek kínai kulturális asszimilációjának jelenségére.

Ugyancsak mongol előkelőket és kíséretüket ábrázolja a Hopp Ferenc Ázsiai

³ reusebupo.com/cht/product/auction/detail?n=B20211101201130356 (utolsó letöltés: 2022. november 19.)

⁴ A festmény restaurálását Peller Tamás Károly végezte.

Művészeti Múzeum kínai gyűjteményének egy hosszú kézitekercsképe, a szóísmétlés elkerülése érdekében: amelyen vadászatról visszatérő menet látható (6-9. kép). A hosszú, selyemre festett kompozíció (32,5 cm × 255 cm) Északkelet-Kína vidékére kalauzol.⁵ A vadászat hagyományosan fontos eseménynek számított a kínai (han) uralkodók és előkelők életében. A lovas nomád mandzsuk számára, akik 1644-ben meghódították Kínát, és Qing-dinasztia néven új uralkodóházat alapítottak, még a kínai dinasztiáknál is fontosabb és alapvetőbb volt a vadászat. A vadászatok kiváló alkalomnak bizonyultak a hadsereg edzettségének fenntartására és a szövetségesi szerződések megerősítésére. Bár minden évszakban rendeztek vadászatokot, a tavaszi és az őszi vadászat mégis kiemelt jelentőségű volt. A tavaszi vadászat neve a kínai (han) hagyományban *chunson*, 春蒐, azaz 'tavaszi gyülekezés' volt, amit a mandzsuk *chunweine* 春圍 neveztek el, vagyis 'tavaszi ostrom'-ra változtatták nevét. A császár vezetésével a csapatok a pekingi Déli parkba (*Nanyuan* 南園) vonultak, ahol a vadászatot megrendezték. Ekkor mutatta be a császár a tigris megölése nevű szertartást.

Az őszi vadászat neve a régi kínai hagyományban *qiuxian* (秋獮 'őszi vadászat') volt. A fővárostól északra, a Nagy Falon túl fekvő területeken (Hebei tartomány) rendezték meg. A mandzsu császári udvar nyári lakhelyétől, Chengdétől (承德) északra, mintegy 150 km-re terült el a Mulan vadaspark, ahol az őszi vadászatra összegyűltek a birodalom hadai.⁶ Vadakban különösen gazdag vidék volt ez, de a rengeteg zsákmány ellenére főként szarvasra vadásztak az előkelők. A helyszín kínai neve – *Mulan* – a mandzsu *muran* 'szarvasbögés', 'szarvascsalogatás füttyögetéssel a vadászon' (*shaolu* 哨鹿) jelentésű szó kínai átírása lett.⁷ A szarvasvadászatot tehát külön névvel illette a mandzsu nyelv, így az őszi vadászatokot az új dinasztia *mulan qiuxian*-ként (木蘭秋獮 'őszi szarvasvadászat') emlegette. A közel húsz napig tartó, hatalmas esemény különösen nagy jelentőséget Kangxi császár (1662–1722) és unokája, Qianlong császár (1736–1795) uralkodása idején kapott. Kangxi császár uralkodása idején évente, míg Qianlong császár trónra lépése után, 1741–1750 között két évente, majd 1750 után ismét évente rendeztek ilyen vadászatokot. Pekingből augusztus végén, szeptember első napjaiban indult útnak a császár és kísérete, hogy egy hét múlva megpihenjen *Rehében* (Jehol), a császárok nyári palotájában (*Bishubanzhuang* 避暑山庄). Három-öt nap pihenés után indultak tovább Mulan erdőségei felé és közel egy hónap múlva tértek vissza ismét a császári nyári lakhelyre.⁸

⁵ Az észak-kínai terület erdőségeiben gazdag hegységeit ábrázolták a tekercsképen. A helyszín azonosításához a vadászcsapat tevéi kínáznak fontos támpontot. Még a 20. század elején is rendszeresen érkeztek tevekaravánok a Góbi-sivatag felől Pekingbe. (Lásd Bozóky Dezső: *Két év Ázsiában*. I–II. kötet. A szerző kiadása, é. n. [Budapest, 1911].) A vadászatokhoz szükséges felszerelést éppúgy tevékkel szállították, mint az elejtett vadakat.

⁶ 1677 szeptemberében tartották az első vadászatot Kangxi császár vezetésével. Lásd CULTURAL RELIC BUREAU OF CHENGDE (szerk.): *Qing Emperors and the Chengde Mountain Resort* (Qing di yun shu shan zhuang), Beijing, Zhongguo luyou chubanshe, 2003. 8.

⁷ Ching-Lang Hou – Michèle PIRAZZOLI: „Les chasses d’automne de l’empereur Qianlong á Mulan.” *T’oung Pao* Vol. LXV. 1–3., 15.

⁸ HOU–PIRAZZOLI i. m. 21. I. táblázat.

6–9. Vadászból visszatérő mongol lovasszázad. Kína, 17. század utolsó harmada. Kézitűkés, selyem alapon tus és színek. Méretek: 32,5 cm × 255 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum ltsz.: 82.169 (4 darab részletfotó)

A vadászatok megrendezését gondos előkészítés előzte meg. Körültekintően jelölték ki a táborverés helyét (sátorban lakott a császár és a vadászat résztvevői egyaránt) s az egyes katonai alakulatok (úgynevezett mandzsu zászlók) elhelyezését.

A Mulan-ligetben tartott őszi vadászatokon számos mongol és turkesztáni területéről érkező előkelő is rendszeresen részt vett. A vadászat a szórakozáson túl egyszerre volt a mandzsu nomád erények, a hódító katonai erő megmutatása, s a

hadgyakorlaton túl a mandzsu uralkodó hatalmának rituális kifejezése. A szövetségesek és a birodalom előkelőinek meghívása és részvétele a vadászatokon hűségüket, odaadásukat és harci erényeiket is megmutatta. A mandzsu uralkodók e vadászatok alkalmával látták vendégül szövetségeseiket, a távoli területek előjáróit, s velük kötött szövetségüket is az ünnepi lakomákon erősítették meg. A császári udvar életének jeles eseményeit rendszeresen az udvari festőkkel is megörökítették. Az udvari festők hosszú, horizontális tekercsképeken dokumentálták a vadászato-
kat.⁹ Qianlong császár vadászatát bemutató, négy tekercsből álló festmény-sorozatot (*Mulantu* 慕蘭圖 'Mulan-kép')¹⁰ őriz például a párizsi Musée Guimet is.¹¹

A Hopp Múzeum festményének címe (a képhez kapcsolódó kolofónok egyikének szövege alapján): *Tibeti mongolok vadászcsapata*; egy másik kolofónban található kifejezés szerint pedig: *Idegen, barbár mongolok vadászcsapata*.¹² Az elnevezések mongol és turkesztáni (nyugat-kínai területről származó) szereplőkre utalnak. Talán éppen a később, Qianlong császár uralkodása idején lecsendesített és szétvert dzsungár mongol törzsek azon előjáróira utaltak elnevezésükkel, akik utóbb a kínai császárnak meghódoltak és szövetséget kötöttek vele.

A Hopp Múzeum festményén két kompozíciós szálon futnak az ábrázolt jelek. Alul hegyes folyóparton vonulnak balról jobbra a vadászatról visszatérők: 42 gyalogos alak, öt lovas és tizenhat tevéen ülő férfi. Mellettük három felmálházott teve, négy kutya és két pórázon vezetett szarvas tűnik még fel. A kézikercset mindig jobbról balra tekerve, egységenként szemléljük, ahol a vadászatról vonu-

⁹ Johannes Rein ter MOLEN–Ellen UITZINGER (szerk.): *De Verboden Stad / The Forbidden City*. Rotterdam, Museum Boymans-van Beuningen, 1990, 146–147.

¹⁰ Ju-hsi CHOU – Claudia BROWN: *The Elegant Brush. Chinese Painting Under the Qianlong Emperor 1735–1795*. Phoenix Art Museum, Phoenix, Ariz., 1985. Katalógus 7. kép, 30–37.

¹¹ A tekercseket Henri Nicolas Frey 1931-ben adta a Louvre-nak, ahonnan 1945-ben került mai őrzési helyére, a Musée Guimet-be. HOU–PIRAZZOLI i. m. 12.

¹² Xizang menggu (西藏蒙古 'tibeti mongolok'), és fan meng (番蒙 'idegen, barbár mongolok') kifejezéssel illetik a kolofónok a vadászat résztvevőit. Lásd MIKLÓS Pál: "A Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum új szerzeménye." [New acquisition at the Ferenc Hopp Museum of Eastern Asiatic Arts.] *Ars Decorativa* 9. 1989, 133.

lók hátrafelé forduló feje irányítja tekintetünket a később jövőkre. A vadászokat mongol *balha* öltözetben ábrázolták: prémszegélyes sapkában, köntösben, nemezcizmában. Az előkelők valószínűleg a vörös köntöst viselők. Egyikük teveháton, másikuk gyalog látható. Ruházatuk jellegzetes darabjai a mongol nemezcsisma és az övvel összefogott, hosszú prémmel bélelt köntös. Kínai viselet mindössze két, rövid, fekete zubbonyban ábrázolt gyalogoson fordul elő. A fejedők között ott találjuk a magas, kúpos sapkát, a mongol előkelők körében viselt cobolyprém főveget (mongol *bulgan malgaj*), valamint az alacsonyabb rangúak szőrmével bélelt sapkáinak (mongol *mindzsin malgaj*), sorát. Ez utóbbiak is a halha mongolok jellegzetes viseletének számítottak.

Fegyvereiket vállukon hordozzák: íjat és tegezt, valamint hosszúcsöves puskát. A fegyvertelenek vállukon vagy a nyakukban az elejtett vadakat viszik (tigrist, nyulat, szarvast). Három gyalogos vadász karján sólyom ül. Két tevén sátrak és rudazatuk, egy tevén az elejtett zsákmány látható. A felső képmezőben három csoportban lovon ülő vadászok láthatók, amint madárra nyilaznak vagy a menekülő vadat (pl. nyulat) kergetik.

A Mulan-vadászatról visszatérőket megörökítő festményen felirat vagy datálás nem található. A tekercshez azonban négy kolofón is kapcsolódik, melyekben két datálás is olvasható. A kolofónok a kép keletkezési idejénél később íródtak. Az első kolofón datálása Kangxi 6. évét adja meg a felirat dátumaként, ami 1667-et jelentene. Ez kevésbé valószínű, hogy hiteles datálás, hiszen a Mulan vadászatok csak 1677-ben kezdődtek el. A feliraton *Yu Fangting* szignó olvasható, míg helyszíneként a szöveg az ekkor még ilyen néven nem létező *Yonghegong* (雍和宫) palotát említi. A második kolofón *Tan Yuanjing* (澹園敬) szignóval a *gengyin* (庚寅) évet, 1710-es vagy 1770-es datálást adja meg. A harmadik kolofón szignója *Weishan daoren* datálás nélküli, míg a negyedik kolofón szignója nem kiolvasható.

A festmény valószínűleg a 17. század utolsó harmadában készülhetett, amit a kép témája és a képen látható lőfegyverek erősítenek meg leginkább. A narratív eseménysort megörökítő képek ugyan sohasem tartoztak a kínai festészet legnagyobbra értékelt remekei közé, mégis jellegzetes, udvari festők által készített alkotások, s a 17. század végén és a 18. században a kínai festészet reprezentatív műfajának számítottak. Addig, amíg Kínában a tájképet és az intímabb műfajnak számító madár-virág képeket tartották az írástudó festészet kiemelt, megbecsült műfajainak, a narratív tekercsek az írott dokumentumokhoz, levelekhez hasonlóan a levéltárakban kaptak helyet. Történeti dokumentumként kezelték, s eseményeket és annak résztvevőit örökítettek meg rajtuk, ahol nagyon fontos volt a helyszín és a részletek (a viseletek, tárgyak és eszközök stb.) hiteles és pontos ábrázolása. Az emberi tevékenységek megörökítése ugyanakkor jelzésszerű maradt. Az alakok és állatok nem egyénítettek. Az emberek méretezése társadalmi rangjukra utal. A magasabb rangú szereplők nagyobb méretűek, míg kísérőik, szolgálai egészen kicsik. A résztvevők viseletének minden részlete pontosan kidolgozott, s ugyancsak társadalmi állásukat tükrözi. A képen felfedezhető az európai festészet hatása is: jellegzetes vonás

az épületek, sátrak szigorú, kissé erőltetett geometrikus szerkezetének ábrázolása s a közeli nézőpontok gyakoribb alkalmazása.

Az Edmund de Unger műgyűjtő (Unger Ödön 1918–2011) ajándékaként kapott kínai tekercskép a mandzsu udvar egyik legfontosabb tevékenységét és birodalom-építés diplomáciai eseményét örökíti meg a vadászatról visszatérő mongolok ábrázolásával. Dokumentálja jelenlétüket, s pontosan érzékelteti viseletükkel és tevékenységükkel birodalmi szerepüket. Teszi ezt a festészet eszközeivel, amely a kínai művészeti hierarchia legnagyobb értékű és megbecsültségű kifejezőmódja.

Jellegzetes mongol viseletek és idegen vonású szereplők tűnnek fel egy másik megbarnult selyem tekercsképen is, amely Komor András ajándékaként a pekingi Komor Mátyás műkereskedéséből került még 1940-ben a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményébe. (10. kép) A festmény témája a kínai identitás művészi kifejezésének egy újabb aspektusára világít rá, s múltbéli minták ábrázolásával értelmezi saját kora jelenségeit.

A mandzsu-kor festészetének kedvelt témája volt Cai Wenji 蔡文姬 (Cai Yan 蔡琰) története, aki a Han-dinasztia korában élt, s 195 körül nomádok rabolták el. A szépséges Cai Wenji húsz évig élt Belső-Mongóliában az ázsiai hunok között, ahol a törzs keleti ága vezetőjének feleségeként két fiúgyermeket is szült a nomád vezérnek. Évtizedek múltán egy katonai expedíció talált rá, s ekkor nehéz választásra kényszerült. Gyermekai mellett maradjon idegen földön vagy visszatérjen Kínába. Ő az utóbbit választotta, s története e döntésével vált a kínaiak és a határok mentén élő idegenek egymás mellett élésének sajátos példázatává. Cai Wenji döntésére a kínaiak mint Kína kultúrájának magasabbrendűségét bizonyító érvre tekintettek, s visszatérését a konfuciánus tanítás valóra váltásaként, az ősökhez, a családhoz és az államhoz fűződő lojalitásként értelmezték.

Minden nomádokkal szoros kapcsolatba kerülő kor előszeretettel tekintette Cai Wenji történetét saját története előképének. Az irodalomban már a Tang-korban, 773 körül megjelent a történet Liu Shang költő jóvoltából. A képzőművészetben Cai Wenji történetének egyik első ismert ábrázolása a Déli-Song-korba nyúlik vissza. Gaozong (uralk. 1127–1162) császár udvari festőjétől rendelte meg a történet megfestését, hogy saját, dzsürcsi fogságban töltött idejére emlékezzen általa. Ennek az ábrázolásnak egy későbbi, 15. századi változata ismert a New York-i Metropolitan Múzeum gyűjteményéből, ahol egy közel 12 méter hosszú horizontális tekercskép beszéli el szöveges leírással a fogságba került kínai hercegnő történetét. A kép címe: *A nomád furulya tizennyolc dala*.¹³

Már nem az egész történetet, hanem csak a történet főhősének Cai Wenjinek az alakját és mellette játszó két kisfiának ábrázolását láthatjuk Leng Mei (1670–1742) mandzsu-kori udvari festő festményén, amit a berlini Museum für Asiatische Kunst

¹³ metmuseum.org/art/collection/search/39569, utolsó letöltés: 2022. november 19.) Unidentified master: A nomád furulya 18 dala 胡笳十八拍圖 卷. Kína, 15. század. Selyem alapon tus, színek, arany. Tükörméret: 28.6 × 1196.3 cm, teljes méret: 29.2 × 1544.5 cm, Ltsz.: 1973.120.3

10. Ismeretlen mester: Cai Wenji két kisfiával. Kína, 18. század. Függő tekerescső, mintás selyemalapon tus és színek. Hossza: 162,5 cm, szélessége: 60 cm; tükörméret: 78 × 47 cm. Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, ltsz.: 5887

kínai gyűjteménye őriz.¹⁴ A középen ülő nőalak jellegzetes kínai viseletben látható, csak homloka körül a prémes fejfedőszegély utal idegen viseletre, s ezzel a távoli helyszínre. Kezében egy húros hangszert, *erhut* tart, amelyen zenél, tekintete kinéz a képből. A mellette guggoló két kislány viszont mongol viseletben látható. A Hopp Múzeum festményén ehhez a képhez hasonló kompozíciót látunk. A festmény közepén egy négyhúrú *sibun* játszik Cai Wenji. Haja két farkocsba fogva hosszan leér mellkasáig, s viselete a 18. század közepének jellegzetes mongol női viselete. Mellette két kislány ugyancsak mongol öltözetben: nemezcizmában, prémmel bélelt köntösben és prémes sapkában játszik. A mintás selyemre festett kép kidolgozása finom és részletgazdag, de felirat vagy pecsét nem található rajta.

A qing-kori festmények alapján érdemes rámutatni arra, hogy a mandzsuk uralkodásának idején szívesen éltek a kínaiak és a Kína határain élt népek, főként az ázsiai hunok kapcsolatának történeti példázatú bemutatásával. Ennek volt egyik jól ismert példája a han-kori kínai hercegnő története, amely egyszerre mutatta fel a konfuciánus viselkedés mintáit és az együttélés válfajait. Az idegen nép, az ázsiai hunok ábrázolása elsősorban viseletükben jelent meg. Fontos megjegyezni, hogy ennek mintájára a Qing-korban az ázsiai hunok egykori szállásterületén élő mongolok viselete szolgált. A mongol előkelők megjelenésével azonosították és örökítették meg a belső-mongóliai szállásterületen élt ázsiai hunok hajdani viseletét.

A festmény Hopp Múzeumba kerülésének háttérében is minden bizonnyal fontos indok volt a kép témája, ázsiai hunokhoz való kapcsolódása. Felvinczi Takács Zoltán múzeumigazgató gyűjteményezését a két világháború között erősen motiválta az a szándék, hogy a Múzeum anyagában reprezentatív módon tudja megjeleníteni Kína és északi határain élt nomád népek művészetét. Ennek jegyében vásárolta és gyűjtötte elsősorban a határvidék régészeti bronzanyagát.¹⁵ Jelen tekercskép Cai Wenji alakján és történetén keresztül az ázsiai hunok és a kínaiak történetének egy fontos korszakát példázza – igaz már a mandzsu kor felfogásában és ábrázolásmódjával.

¹⁴ Selyem alapon tus és színek, 117,8 x 87,2 cm

Ezúton szeretném megköszönni Prof. Klaas Ruitenbeeknek, a berlini Museum für Asiatische Kunst korábbi főigazgatójának, hogy felhívta figyelmemet a képre.

¹⁵ FAJCSÁK Györgyi: „Nomádok művészete Kína északi határvidékéről. Felvinczi Takács Zoltán ordoszi gyűjteményezése a két világháború között.” In FAJCSÁK Györgyi–WINDHOFFER Tímea (szerk.): *Jurták és kolostorok. Mongol művészet a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményében*. Budapest, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, 2022. 52–75.

Bibliográfia

- BOZÓKY D.: *Két év Ázsiában*. I–II. kötet. A szerző kiadása, é. n. [Budapest, 1911]
- J. CAHILL: *An Index of Early Chinese Painters and Paintings. T'ang, Sung, and Yüan*. Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1980.
- J. H. CHOU – C. BROWN: *The Elegant Brush. Chinese Painting Under the Qianlong Emperor 1735–1795*. Phoenix Art Museum, Phoenix, Ariz., 1985.
- CULTURAL RELIC BUREAU OF CHENGDE (szerk.): *Qing Emperors and the Chengde Mountain Resort* (Qing di yun shu shan zhuang), Beijing, Zhongguo lüyou chubanshe, 2003.
- FAJCSÁK Gy.: *Febér arany, mohamedánkéek és bamvasószibarack. Kínai kerámiák a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményében II*. Budapest, Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, 2011.
- FAJCSÁK Gy.: „Nomádok művészete Kína északi határvidékéről. Felvinczi Takács Zoltán ordosi gyűjteményezése a két világháború között.” In FAJCSÁK Györgyi–WINDHOFFER Tímea (szerk.): *Jurták és kolostorok. Mongol művészet a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum gyűjteményében*. Budapest, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, 2022. 52–75.
- MIKLÓS P.: „A Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum új szerzeménye.” *Ars Decorativa* 9. 1989. 133–151.
- J. R. ter MOLEN – E. UITZINGER (szerk.): *De Verboden Stad / The Forbidden City*. Rotterdam, Museum Boymans-van Beuningen, 1990.

Rezümé

A kínai művészet esztétikája, szépségeszménye, a hagyományos műfajok rendszere és az anyaghasználat szigorú hierarchiája a han identitás és gondolkodás tükré. Joggal merül fel a kérdés, vajon miért örökölték meg és hogyan ábrázoltak egyáltalán idegeneket. A tanulmány elsősorban régi kínai festmények segítségével arra keresi a választ, hogy Kínában az idegen dinasztiák uralma idején hogyan tapintható ki a művészetben a han identitás. A mongol előkelő lovas ösfortréja, a vadászatról visszatérők menete vagy Cai Wenji alakja azáltal válik izgalmassá, hogy rávilágítanak a mongol és a mandzsu birodalmi tudat egyes aspektusaira, jellemzik a korabeli han identitást és rámutatnak az idegenekhez fűződő viszonyrendszer jellegzetességeire.

Kulcsszavak: kínai identitás, mongolok, madzsuk, ösfortré, Cai Wenji, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum

Abstract

In Pursuit of Mongolian Horsemen. Ethnicity and Identity in Chinese Art Based on Some Works of Arts from the Ferenc Hopp Museum of Asiatic Arts

The aesthetics of Chinese art, the ideal of beauty, the system of traditional genres and the strict hierarchy of material use are reflections of Han identity and thinking. The question rightly arises why and how foreigners were depicted at all. This article uses old Chinese paintings to explore how Han identity was expressed in art during the rule of foreign dynasties in China. The ancestral portrait of a Mongol nobleman on a horseback, the procession of those returning from the hunt or the figure of Cai Wenji are fascinating because they shed light on aspects of Mongol and Manchu imperial consciousness, characterising contemporary Han identity and highlighting the specificities of the system of relations with foreigners.

Keywords: Chinese identity, Mongolians, Manchus, ancestor portrait, Cai Wenji, Ferenc Hopp Museum of Asiatic Arts

TOKAJI ZSOLT

Nemzetépítés mitikus eredetű fajelmélettel. A Sárga Császár alakja és szerepe Zou Rong *A forradalmi hadsereg* című röpiratában

Bevezetés

1911-ben a Kínát uraló mandzsu Qing-dinasztiát (Qing chao 清朝; 1644–1911) forradalom döntötte meg, amely egyben a monarchikus államformának is véget vetett. A forradalom ideológiai előkészítésében aktívan részt vevő fiatal értelmiség felismerte, hogy a tömegbázis, a „nagy csoport” (*daqun* 大群) megteremtésének hatékony eszköze a nemzetépítés. Azt is felismerték, hogy ehhez elengedhetetlen, hogy a tömegek a hagyományos kínai világképbe nehezen illeszthető nemzetben gondolkodjanak, hogy rendelkezzenek nemzettudattal. Ehhez a folyamathoz bizonyult hasznos segítségnek a nacionalizmus (*minzuzhuyi* 民族主義) és a patriotizmus (*aiguozhuyi* 愛國主義) eszköztára. Ebben a szellemben igyekeztek a propaganda révén a tömegekben feléleszteni és megerősíteni a nemzettudatot. Ehhez többek között az érzelmekre erősen ható történelmi toposzokat és szimbólumokat is felhasználtak.

A XVIII–XIX. században, a modern európai nemzetek kialakulásában, kialakításában is bőven találni példát arra, hogy a régmúlt korok gyakran mitikus emlékeit szimbólummá emelték, és így kapcsolták a nemzet fogalmának egy magasatos ősi, régi előképéhez. Míg példának okáért a magyar nemzettudat kialakulásában jelentős szerepet játszott Árpád vezér alakja, addig Kínában a köztársaságpárti, forradalmi fiatal értelmiség a legendás Sárga Császár (Huang Di 黃帝) személyét találta a legalkalmasabbnak arra, hogy őt „első ősnak” (*shizu* 始祖) megtéve nemzetté kovácsolja a hanok (*hanren* 漢人) tömegét. A han nemzet fogalmát elsősorban és szükségszerűen az elnyomó mandzsukkal szemben igyekeztek definiálni és elmagyarázni. Ennek során kiérlelődött egy sajátos kínai fajelméleti rendszer, amely a máig ható nagyhan sovinizmus (*da hanzuzhuyi* 大漢族主義) alapjává vált.

Tanulmányomban ezt a jelenséget kísérem nyomon egy, a korban igen jelentős, 1903-ban megjelent forradalmi röpirat alapján. Zou Rong (鄒容; 1885–1905) írása – amely *A forradalmi hadsereg* (*Geming jun* 革命軍; a továbbiakban: *Gj*) címet viseli – bár a kínai és a nemzetközi szakirodalom szerint is rendkívül jelentős szerepet játszott a kínai nemzettudat formálásában és elmélyítésében, ugyanakkor alapos elemzésére és értékelésére máig nem került sor.¹ Ennek oka alighanem a Zou Rong

¹ Részletes elemzés nélkül említi, foglalkozik vele pl. Frank DIKÖTTER: *The Discourse of Race in Modern China*, Oxford, New York etc., Oxford University Press, 2015, 74; Rebecca E. KARL: *Staging the World: Chinese Nationalism at the Turn of the Twentieth Century*, Durham–London, Duke University Press, 2002, 86–87; Elisabeth KASKE: *The Politics of Language in Chinese Education, 1895–1919*, Sinica Leidensia, Vol. 82. Leiden and Boston, Brill, 2008, 174–175.

által megfogalmazott, népirtásra buzdító, fajelméletre alapozott, szélsőséges radikalizmusban keresendő.

A kutatás témájához kapcsolódó kínai szövegekben gyakorta felbukkanó *zhong* (種) kifejezést igyekszem következetesen „faj”-ként fordítani. Ezzel kapcsolatban azonban megjegyzem, hogy nem kívánom azt a látszatot kelteni, hogy Kínában a XX. század elejének forradalmi gondolkodói a biológiai értelemben vett különböző emberi fajok (angolul *species*) meglétét feltételezték volna. Ilyen teória nem létezett. Az angol nyelvű nemzetközi szakirodalom a kínai *zhong* esetében a *race* („rassz”) fordítást részesíti előnyben, aminek szolgai módon történő magyarra átültetését azonban nem találom szerencsésnek. Az angol (illetve francia) *race* az eltérő társadalomtörténeti és történelmi kontextusok miatt nem feleltethető meg pontosan a magyar rassznak és fajnak. A nemzetközi szakirodalomban a *race* folyamatosan jelentésmódosulásokon esett át, a magyar közbeszédben azonban ilyen kritikai újraértelmezési fordulat nem következett be. 1945 után a „faj” kifejezés a náci fajelmélet átkát, kellemtelen konnotációját is magán viseli, ezért anakronisztikusan hathat. Azonban, ahogyan a kínai szövegekből is kitűnik, a *zhong* kifejezés épp a sajátosan kínai, idegengyűlő fajelmélet központi fogalma, ezért indokoltnak érzem „faj”-ként fordítani.

A téma szempontjából a legátfogóbb és a legfontosabb szakmunka alighanem Frank Dikötter *The Discourse of Race in Modern China* című monográfiája, amely először 1992-ben jelent meg, majd 2015-ben bővített, átdolgozott kiadásban is napvilágot látott. A kutatásomhoz további segítséget jelentett Prasenjit Duara 1995-ös, Rebecca E. Karl 2002-es és Marc Andre Matten 2009-es könyve.² A tanulmányban szereplő szemelvények fordítását az eredeti kínai szövegek alapján készítettem, de a *GJ* esetében a saját munkámat összevettem a John Lust által angolra fordított, 1968-ban megjelent szöveggel. A könyvben szereplő, Lust által írt Zou Rong életrajz és a *GJ*-vel kapcsolatos tanulmány szintén sok segítséget jelentett.³

Történeti háttér

A XIX. század végére Kína félgymarmati sorba süllyedt. Miután az önerősítési mozgalom hatástalannak bizonyult, Guangxu (光緒) császár (uralk. 1875–1908) amint nagykorú lett, a hatalmát visszavette a régenstanáctól, és 1898. június 11-én nagyszabású, átfogó reformokat vezetett be. A reformok kidolgozásában olyan jelentős államférfiak és gondolkodók voltak segítségére, mint például Kang Youwei (康有為; 1858–1927) és tanítványa, Liang Qichao (梁啟超; 1873–1929). A „száznapos reform” (*wuxu bianfa* 戊戌變法) néven ismertté vált reformkísérlet kudarcát és végét a mandzsu kormány és udvar konzervatív erőinek 1898. szeptember 22-i puccsa jelentette. Leszámoltak a reformok híveivel, Kang és Liang Japánba menekült, a fiatal császár házi őrizetbe került, a tényleges hatalom pedig ismét az özvegy csá-

² A hivatkozott művek címét és könyvészeti adatait lásd az irodalomjegyzékben.

³ Lásd az irodalomjegyzékben Tsou Yung [Zou Rong] neve alatt.

szárné, Cixi (慈禧; 1835–1908) és legbelsőbb bizalmi köre kezében összpontosult. A korrupt és alkalmatlan kormány politikája, valamint a külföldi hatalmak egyre agresszívebb térnyerése szinte törvényszerűen vezetett egy nagyméretű lázadáshullámhoz. Az idegengyűlölet eszméjében fogant, a külföldi befolyás ellen 1899 végén kirobbant bokszerlázádat – amely nem irányult a mandzsu uralkodóház és kormány ellen – végül a „nyolc nemzet szövetséges hadserege” elnevezésű idegen intervenciók csapatok verték le. Az 1901. szeptember 7-én aláírt „bokszerjegyzőkönyv” eredményeképpen Kína önállósága és életképessége végleg megkérdőjeleződött. Kínába a XX. század úgy köszöntött be, hogy az ország több mint fél évszázada az újabb és újabb hadikárpótlások miatt megoldhatatlan adósságspirálba kényszerült, az imperialista behatolás megfosztotta az önrendelkezés jogától, a kereskedelmi adók a pénzügyi és gazdasági összeroppanás szélére sodorták, a teljes feldarabolás és a gyarmati sorba süllyedés fenyegetett.

Ebben a kilátástalan és teljesen kiszolgáltatott helyzetben a megújulást követelők egy újabb nemzedéke kezdte hallatni a hangját. Ám ezúttal nem az adókkal megnyomorított, éhínséggel fenyegetett parasztság vagy a vallási alapon szerveződött felkelők spontán forradalma volt készülőben. Az iskolázott, művelt, sokszor világot is látott és a „nyugati” eszmékkel megismerkedett fiatalok jelentkeztek írással, amelyekben egy megújult, megerősödött és független Kína megvalósításának programját fogalmazták meg. Elképzeléseik gyakran egymásnak is ellentmondók voltak, olykor egymással is vitába kerültek, de mégis ezeknek köszönhetően forrt ki az a szellemi, ideológiai háttér, amely majd az 1911-es forradalomhoz vezetett, és amely véget vetett a mandzsu dinasztia több mint két és fél évszázados hatalmának és vele a több mint kétezer éves monarchia intézményének is. Ezek a XX. század első évtizedében megfogalmazott és formálódó politikai programok váltak az 1912. január 1-én kikiáltott Kínai Köztársaság (Zhonghua Minguo 中華民國) ideológiai alapjává is. A Kínai Köztársaság megszületéséhez vezető forradalmi út során, sőt a köztársaság évei alatt is kiemelt ideológiai jelentőséget és sajátos fókuszot kapott az ókori kínai mítoszok világából történeti figurává emelt Sárga Császár.

A Sárga Császár

Jelenlegi tudásunk szerint a Sárga Császár (Huang Di; 黄帝) alakja nem része a legrégebbi kínai mítoszoknak. Sem a legkorábbi írásos emlékeken, az úgynevezett jóslócsontok feliratain (i. e. XIII–XI. sz.), sem a Zhou-dinasztia (Zhou chao 周朝; i. e. 1046 – i. e. 256) első felében keletkezett szövegekben nem bukkan fel a neve. A legkorábbi említésére majd csak a Hadakozó fejedelemségek (Zhanguo shidai 戰國時代; i. e. 403–221) korára datálható szövegekben kerül sor.⁴ A korai szövegek teljes mértékben mitikus alakként mutatják be, sőt olyan leírásokkal is lehet talál-

⁴ Liuhui YANG – Deming AN – Jessica Anderson TURNER: *Handbook of Chinese Mythology*, Santa Barbara – Denver – Oxford, ABC-CLIO, 2005, 138.

kozni, amelyekben négyarcú emberi lényként jelenik meg. Az isteni lény fokozatosan öltött magára uralkodói jelleget. Történeti személyé válásában jelentős szerepet játszott „a kínai történetírás atyja”, Sima Qian (司馬遷; i. e. 145/135–86), aki az i. e. 91-re összeállított *Shi ji* (史記; „A történetíró feljegyzései”) című művében a kínaiak eredetét mitikus alakok historizálásával mutatja be. A konfuciánus kínai történetírás Kína legkorábbi korszakát a „három fenség és az öt császár” (*san huang wu di* 三皇五帝) korának nevezi, amely az utólagos kronológiai kalkulációk szerint a neolitikor végére, a bronzkor elejére (kb. i. e. 3–2. évezred) tehető. Sima Qian szerint az öt isteni ős, avagy „császár” (*di* 帝) sorában az első a Sárga Császár volt, akinek történetivé formált alakját hús-vér emberként mutatja be. Ő az első uralkodó, akinek a nagy történetíró a teljes genealógiáját és biográfiáját megadja, így tulajdonképpen vele kezdődik a kínai történelem. A Sárga Császárnak és a hozzá hasonlóan viszonylag későn megjelent mitikus alakoknak csak valahol a homályos kezdetek idején, az i. e. 3. évezredben sikerült helyet szorítani a kínai történelem kronológiájában. Arthur Waley ezt így fogalmazta meg: „A kronológia összeállítói ugyanúgy tették őket a távoli múltba, ahogyan a teltházás hangversenyről elkésző embereket a terem leghátsó részén szokták elhelyezni.”⁵

Mivel a *Shi ji* a konfuciánus szemléletű dinasztikus történetírás alapjává és mintájává lett, Sima Qian korai kínai történelemmel kapcsolatban tett állításai egészen a XX. századig nem képezték vita tárgyát. A Sárga Császárra a kínaiak úgy tekintettek, mint az első államszervező uralkodóra, kultúrhéroszra, aki találmányaival, újításaival rendkívül sokat tett azért, hogy a kínaiakat felemelje a környező barbár népek félállati szintjéről.

Albert Terrien de Lacouperie (1844–1894) francia történész az 1894-ben megjelent *Western Origin of the Early Chinese Civilization, from 2,300 B.C. to 200 A.D.* című könyvében, amelyben arra tesz kísérletet, hogy a kínai civilizáció nyugati eredetét bizonyítsa, azt állítja, hogy 4200 évvel korábban egy Mezopotámiából elvándorló közösség alapozta meg a kínai kultúrát. Lacouperie „sino-babilonista” elmélete szerint a Sárga Császár mezopotámiai törzsi vezető lehetett, aki törzsét i. e. 2300 körül Kínába vezette. A sinológusok körében általánosan elutasított hipotézisét 1900-ban két japán történész, Sirakava Dzsiró (白河次郎; 1875–1919) és Kokubu Tanenori (國府種徳; 1873–1950) felkarolta, és a kínai értelmiség körében is ismertté tette. A mandzsuelles kínai értelmiségiek, akik Kína nemzeti lényegét (*guocui* 國粹) kutatják, saját igényeikre formálva adoptálták a „sino-babilonista” elméletet, és a Sárga Császár küzdelmeiben egyfajta honfoglalás emlékét vélték felfedezni, amelynek eredményeképpen megszületett Kelet-Ázsia legcivilizáltabb népe és birodalma. A Sárga Császár nevében szereplő „sárga” jelentésű *huang* szó és Lacouperie hipotézise nagymértékben járult hozzá a „sárga faj” elméletének kialakulásához.⁶

⁵ Salát Gergely fordítása. Lásd Raymond DAWSON: *A kínai civilizáció világa*, ford. Salát G. és Antóni Cs. Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 21.

⁶ DIKÖTTER: i. m. 75–77; Tze-ki HON: „From a Hierarchy in Time to a Hierarchy in Space: The Meanings of Sino-Babylonianism in Early Twentieth-Century China”. *Modern China* 36, 2010/2, 140–147; KASKE: i. m. 341–343.

Fajelmélet és nemzettudat

A reformkísérlet bukását, majd a bokszerlázadást követően Kang Youwei-t és Liang Qichaót egyre több kínai menekült, üldözött vagy önkéntes száműzött követte Japánba. A kínai fiataloknak egy külön intézményt is létrehoztak. Ez volt a Kóbun Gakuin (弘文学院; „Mérhetetlen Tudás Akadémiája”), ahol a XX. század első évtizedében már több mint hétezer kínai hallgató tanult „nyugati” oktatási rendszerben, „nyugati” tudományokat. Ekkor és itt ismerkedtek meg a kínaiak azokkal a kifejezésekkel, amelyeket a modernizálódott japánok addigra már átvettek és adaptáltak. Mint ahogyan Westad megállapítja, a két legjelentősebb fogalom, amelyet a kínai fiatal értelmiségnek meg kellett ismernie és értenie, a „nacionalizmus” és a „köztársasági rendszer” volt.⁷ Mindezekhez elengedhetetlen volt a kínai gondolkodástól idegen, „nyugati” mintára megjelent „nemzet” fogalmának tisztázása. A reformjai során még Kang Youwei sem úgy tekintett honfitársaira, mint egy önálló nemzet tagjaira, és a soknemzetiségű, a közös kultúra által definiált birodalom felbomlására nem is gondolt. A XIX. századi európai nemzetállamok ideálján kiérlelt japán ideológia azonban ekkorra radikálisan ellentmondott ennek. Egészen bizonyos, hogy a Kínai Köztársaság megalakításának szükségességét és annak megvalósítását célzó első konkrét javaslatok megjelenését a japán értelmiségiek inspirálták.⁸ A Japánban tanuló fiatal kínai értelmiség számára az egyik legfontosabb kihívást a kínai nemzet fogalmának definiálása jelentette, amit szerettek volna az anyaországban is minél hatékonyabban elterjeszteni.⁹

A nemzet meghatározását nagyban segítheti, ha egy másik, etnikailag vagy kulturálisan jól elkülöníthető népcsoport kontrasztjában kerül megfogalmazásra. Természetesen ehhez a szembeállításához a legkézenfekvőbb „másik” a mandzsu volt. A mandzsuk hatalmának megdöntésére törekvő fiatalok korán felismerték, hogy a tervezett forradalom tömegbázisának kiépítéséhez milyen jelentős segítséget jelentene a közös nemzettudat megléte. A forradalmi eszmék formálódásának egyik meghatározó korai alakja, a filológus-filozófus Zhang Binglin (章炳麟; más néven: Zhang Taiyan 章太炎; 1869–1936) egy 1901-es írásában a han kínaiak helyzetét az osztrákok által elnyomott magyarokéhoz hasonlítja:

Ma ötmillió mandzsu uralkodik több mint négyszázmillió han felett, csak azért, mert a romlott hagyományok ostobává és tudatlanná teszik őket. Ha a hanok egy napon feleszmélnének, akkor a mandzsuk teljesen képtelenek lennének

⁷ Odd Arne WESTAD: *Nyugbatatlan birodalom*, ford. Kiss M. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2020, 95.

⁸ WESTAD: i. m. 96.

⁹ Michael GASSTER: „The republican revolutionary movement.” In John K. FAIRBANK (szerk.): *The Cambridge History of China. Vol. 10. Late Ch'ing, 1800–1911. Part. 1.* Cambridge – London – New York – Melbourne, Cambridge University Press, 2008, 474–480.

nyugodalmat lelteni e birodalomban, éppen úgy, mint az osztrákok Magyarországon vagy a törökök az egykori Kelet-Római Birodalomban.¹⁰

Zhang Binglin az Osztrák–Magyar Monarchiát azonban más kontextusban is példaként említette. Egy 1903-as írásában az önálló Kínai Köztársaság alternatíváját látta a hanok és a mandzsuk kiegyezésében, amit az Osztrák–Magyar Monarchia mintájára gondolt megvalósíthatónak: „Az úgynevezett »mandzsuk és han egyenlőségnek« olyannak kell lennie, mint az Osztrák–Magyar [Monarchiának], ahol két kormányt hoztak létre egyidejűleg, és egy császár uralja őket, ami azután [így] egy dualista monarchia lehetett.”¹¹

Bár több írásában is keményen bírálta Kang Youwei óvatos és visszafogott reformtörekvéseit, még Zhang Binglin is meglehetősen mérsékelt gondolkodónak számított sok más radikális, sőt olykor igen szélsőséges ideológiát hirdető fiatal mellett. A szintén Japánban tanuló Chen Tianhuára (陳天華; 1875–1905) már erősen hatott a szociáldarwinizmus is. Nála a fajok alkotta nemzetközösségeknek a túlélésért vívott küzdelme kiegészült a XVII. századi mandzsuelles nacionalisták, mint például Huang Zongxi (黃宗羲; 1610–1695) és Wang Fuzhi (王夫之; 1619–1692) gondolataival.¹² Ő már egyértelműen „fajokra” (zhong 種) osztja az emberiséget, amelyeknek az erőviszonyait ekként vázolja fel az 1903-as, *Hirtelen visszapillantás* (*Meng hui tou*; 猛回頭) című röpiratában:

A világ népességét nagyjából öt fajra lehet osztani: az ázsiaiak nagy része sárga fajú; az európaiak fehér fajúak; az afrikaiak fekete fajúak; a déltengeri szigetek lakói barna fajúak; az amerikai bennszülöttek vörös fajúak. Az öt faj közül a fehér a legerősebb, ezt követi a sárga faj, míg a többi három fajt a fehér faj elnyomja, és hamarosan kipusztulnak. Ezen öt szín alapján különíthető el az öt nagy faj.¹³

Chen a „sárga fajon” (*huangse zhong* 黃色種) belül megkülönbözteti a „han fajt” (*han zhong* 漢種), ahová ténylegesen a kínaiak tartoznak, illetve a „tunguz fajt” (*tonggusi zhong* 通古斯種), ahová a mandzsukat sorolja.

¹⁰ 今以滿洲五百萬人，臨制漢族四萬萬人而有餘者，獨以腐敗之成法愚弄之、錮塞之耳！使漢人一日開通，則滿人固不能晏處於域內，如奧之撫匈牙利、土之御東羅馬也。ZHANG Taiyan 章太炎: *Zheng chou Man lun* 正仇滿論 [„A mandzsuk ellenségeskedés kijavításáról”], 1901. (Elektronikus kiadás, lásd Felhasznált irodalom).

¹¹ 所謂「滿漢平等」者，必如奧匈二國並建政府而統治於一皇，為雙立君主制而後可。ZHANG: i. m. 1903.

¹² KASKE: i. m. 174; Jonathan D. SPENCE: *The Search for Modern China*, New York – London, W.W. Norton & Company, 1991, 301–302.

¹³ 天下之人，自大處言之，約分五種：亞細亞洲之人，大半是黃色種；歐羅巴洲之人，是白色種；阿非利加洲之人，是黑色種；南洋羣島之人，是棕色種；阿美利加洲的土人，是紅色種。五種人中，只有白色種最強，黃色種次之；其餘的三種，都為白色種所壓制，不久就要滅種。此就色面而分出五大種也。CHEN Tianhua 陳天華: *Meng hui tou*; 猛回頭 [„Hirtelen visszapillantás”], 1903. (Elektronikus kiadás, lásd Felhasznált irodalom).

Az emberiség „fajokra” osztása már korábbi kínai szerzőknél is megjelent. A XIX. század végén általában még négy „fajt” különböztettek meg. A Chen által használt és a későbbi szerzők által leginkább preferált „öt faj” elmélete Liang Qichao nevéhez köthető, aki a korábbi négy fajt kiegészítette az amerikai őslakók „vörös fajával”. Az elmélet népszerűségét az is támogatta, hogy az ötös kategorizálás tökéletesen illeszkedett abba a hagyományos kínai világképbe, amely öt kontinensben, öt égtájban, öt színben stb. gondolkodott.¹⁴

Chen ebben az írásában a „han faj” kialakulását már a Sárga Császár ötezer évvel korábbi színrelépésétől számítja, aki valamennyi kínai „első őse” (*shixu* 始祖) volt:

Ami a sárga fajt illeti, a tizenhatalom tartomány lakói mind a han fajhoz tartoznak. Első ősünk a Sárga Császár volt ötezer évvel ezelőtt, aki északnyugatról érkezett, harcban legyőzte a miao népet, és egyesítette a Középső Birodalmat. Bár mára idegen fajok igázták le, de lakóinak száma több mint négyszázmillió, ami a Föld népességének egynegyede. A mandzsuk a tunguz fajhoz tartoznak, akárcsak a Jin-dinasztiabéliek,¹⁵ népességük száma pedig összesen ötmillió.¹⁶

A „sárga fajokhoz” tartozó népek kibékíthetetlenségét a civilizációs különbségekben látja, amelyek leírásakor a vadállati barbárok és a civilizált kínaiak szembenállását hirdető, már az ókorban kialakult hagyományos kínai sémához nyúl vissza:

A mandzsuk, a mongolok, a tibetiek, a xinjiangiak [ti. ujgurok] hajdanán mind a han faj ellenségei voltak, állandóan védekezni kellett ellenük. Ezek a népek mind barbárok, vadak, akár a tigris és a farkas, nem ismerik az illemt és az erkölcsöket, Kínában kutyáknak és birkáknak nevezzük őket, akik sok szenvedést okoztak nekünk.¹⁷

Chen Tianhua egy másik, szintén 1903-ban közreadott röpiratában, amely *A világot felriasztó harang* (*Jing shi zhong* 警世鐘) címet viseli, a fent megismert sémát és logikát követve tesz kísérletet a nemzet fogalmának értelmezésére. Ezt nem túl szerencsés módon a családnév jelentésű *xing* (姓) szó bevezetésével kívánja elérni. Okfejtése, amelynek központjában az azonos családnévhez tartozók egymás iránti szolidaritásaként írja körbe a nemzet fogalmát, meglehetősen ügyetlen és zavaros:

¹⁴ DIKÖTTER: i. m. 46–47.

¹⁵ A Jin-dinasztia (Jin chao 金朝; 1115–1234) a mandzsuk őseinek tartott dzsürcsenek által alapított dinasztia, amely a Kínától elhódított területeken rendezte be birodalmát.

¹⁶ 專就黃色種而言之，則十八省的人，皆係漢種，我始祖黃帝於五千年前，自西北方面來，戰勝了苗族，一統中國。今雖為外種所征服，其人口共四萬萬有餘，居世界人口四分之一。滿洲是通古斯種，金朝亦是此種人，其人口共五百萬。CHEN: 1903a.

¹⁷ 滿洲、蒙古、西藏、新疆的人，從前都是漢種的對頭，無一刻不提防他。其人皆是野蠻，兇如虎狼，不知禮義，中國稱他為犬羊，受他等之害不少。CHEN 1903a.

Még a vadállatok is tudják, hogyan védelmezzék a saját fajukat; a kínaiak azonban még a vadállatokat is alulmúlják. Bizony jól tartja a mondás, hogy „senki nem szereti az idegen családnevűt”. Két különböző családnevű viszálya esetén biztos, hogy mindenki a vele azonos családnevűt segíti, és nem törődik az idegen családnevűvel. Az általános családnevek azonban mind egyetlen családnévből származnak. A „Han Faj” (Hanzhong) az egyetlen nagy családnév, s a Sárga Császár az egyetlen nagy ősünk. Mindazok, akik nem a han fajba tartoznak, nem a Sárga Császár leszármazottai. Ők mind egy idegen családnevéhez tartoznak, ezért senkinek sem szabad támogatnia őket. Aki mégis ezt tenné, az megtagadja őst. Aki pedig megtagadja az őst, az csupán egy állat [ti. nem is emberi teremtmény].¹⁸

Dikötter rámutat, hogy a(z általa *race*-nek fordított) *zhong* (種) ekkor „egy olyan fiktív biológiai összetartozás szimbóluma volt, amely a külföldi agresszió idején képes volt áthidalni a regionális szövetségeket, és összekapcsolta a közös származásból eredő lojalitásokat”.¹⁹ A „faj” vagy a „családnév” nemzetség értelemben használt fogalma primitív formában tehát már a nemzet megfogalmazására tett kísérlet. A köztársaságpárti korai reformgondolkodók pedig a „fajok” (értsd nemzetek) közötti viszályok alapján egy globális konfliktus vízióját vetítették előre.²⁰ Azonban az általuk elképzelt világforradalom első lépcsőfokát a mandzsuk hatalmának megdöntése, sőt egyes forradalmi gondolkodók szerint a mandzsuk kiirtása jelentette volna.²¹

Ugyancsak Dikötter szerint a nemzet jelölésére mind a mai napig használt *minzu* (民族) összetétel szintén 1903-ban bukkant fel a mandzsuellenes, forradalmi újságok hasábjain. Az angol *nation* és a német *Volk* szavakat ekkortól kezdve következetesen a *minzu* kifejezéssel fordítják, amely alatt a kínaiak egy közös területen, egy közös őson osztozó, etnikailag azonos és együttműködő emberek közösségét értették.²²

Meg kell jegyezni, hogy a forradalmi gondolkodók fajcentrikus elmélete és ennek részeként a Sárga Császárnak a „sárga faj” első őseként történő felmagasztalása jórésztben a Kang Youwei vezette reformerek jövőképeire adott válaszként született meg. A reformerek ugyanis reformjavaslataik érvényességének történeti hitelét

¹⁸ 禽獸也知各顧自己的同種，中國人真是連禽獸都不如了。俗話說得好，人不親外姓，兩姓相爭，一定是幫同姓，斷沒有幫外姓的。但是平常的姓，都是從一姓分出來的，漢種是一個大姓，黃帝是一個大始祖，凡不同漢種，不是黃帝的子孫的，統統都是外姓，斷不可幫他的。若幫了他，是不要祖宗了。你不要祖宗的人，就是畜生。CHEN 1903b.

¹⁹ DIKÖTTER: i. m. 44.

²⁰ A világforradalmat mint végső célt Zou Rong már műve bevezetőjében megfogalmazza: „Szavaim azon a napon érnek célba, amikor a forradalom hulláma végigsöpör az egész világon...” Eredeti szöveg: 文字收功日，全球革命潮 [...]. Mivel a fordításhoz a szöveg online elérhető változatát használtam, ezért oldalszámra nem tudok hivatkozni. A szöveg a Felhasznált irodalomjegyzék Elsődleges források tételénél megadott linken érhető el. A továbbiakban, amikor Zou Rong művéből idézek, külön hivatkozást nem teszek, az idézett részeket a többi esetben is ezen a linken kereshetők vissza.

²¹ Például Zou Rong maga is ezt vallotta.

²² DIKÖTTER: i. m. 61.

Konfuciusz személyével és a konfuciánus tanítással kívánták alátámasztani. Kang Youwei 1897-ben közre is adta a meglehetősen vaskos, huszonegy fejezetből álló tanulmányát *Konfuciusz reformjairól* (*Kongzi gaizhi kao* 孔子改制考) címen, amelyben Konfuciuszt mint az első jelentős kínai reformert mutatja be. Ennek kapcsán született meg a „tanítás megőrzése” (*baojiao* 保教) programjuk, amely egyfajta kísérlet volt a konfucianizmus nemzeti vallásként történő népszerűsítésére. A reformerek szándéka szerint ez szolgáltatott volna morális ideológiai alapot a másik fontos alaptételüknek, amelyet „a császár megőrzése” (*baobuang* 保皇) néven hirdettek meg, és amelynek célja az volt, hogy Kína államformáját a monarchikus keretek között tartsák meg. A forradalmi gondolkodók erre válaszul fogalmazták meg a „faj megőrzése” (*baozhong* 保種) programjukat, amelyhez történeti hivatkozásként Konfuciusssal szemben a Sárga Császárt választották.²³ Ebben az ideológiai környezetben szinte üstökösként jelent meg kérlelhetetlen radikális írásával egy mindössze tizennyolc esztendőes ifjú, aki nem csupán a kínai nemzet fogalmát definiálta, hanem annak történelmi kötelességét, a mandzsuk kiirtását is a megvalósítandó programjának egyik céljaként jelölte ki.

Zou Rong élete

Zou Rong (鄒容; 1885–1905) a Sichuan (四川) tartománybeli Chongqingban (重庆), jómódú kereskedő család gyermekeként született. Még gyerekfejjel megismerkedett a konfuciánus klasszikusokkal és a történeti művekkel. A jó eszű, tehetséges fiatal Chengduban (成都) folytatta tanulmányait, de apja utasítása ellenére sem volt hajlandó részt venni a hivatalos vizsgán, sőt fegyelmi vétségei miatt az iskolából is kicsapták. Már diákfejjel a „száznapos reform” egyik jelentős gondolkodóját, a reformkísérlet kudarcát követően kivégzett Tan Sitongot (譚嗣同; 1865–1898) választotta példaképül.

Az országot és az uralkodói udvart is megrázó bokszerlázadást követően, 1901 őszén Sanghajba ment, ahol néhány hónapig angol nyelvet tanított, majd Japánba utazott. Japán ekkor már a mandzsu rendszer ellen küzdő, ezért az országból menekülni kényszerülő fiatal kínai értelmiségiek szabad és biztonságos gyülekezőhelyének számított, ahol megismerkedhettek a haladó „nyugati” eszmékkal, és gondolkodhattak, élénk vitákat folytathattak Kína jövőbeni megújulásáról. Egy 1902-es japán iskolai jegyzék szerint Zou Tokióban japán és kínai történelmet, földrajzot és fizikát tanult, de ekkor ismerkedett meg olyan európai szerzők műveivel is, mint John Stuart Mill (1806–1873) vagy Herbert Spencer (1820–1903). Zou Japánban került kapcsolatba több reformgondolkodású, mandzsuelles és forradalom párti kínai menekülttel is. Egy iskolai incidenst követően Japán elhagyása mellett döntött, és 1903 áprilisában a *GJ* kéziratával a poggyászában visszatért Sanghajba. Ekkor ismerkedett meg Zhang Binglinnel, akit lenyűgözött Zou írása, és beajánlotta őt

²³ DIKÖTTER: i. m. 60.

az 1900-ban alapított, kis példányszámban megjelenő, de reformokat hirdető radikális lap, a *Subao* (蘇報) szerkesztőségébe. A lap támogatta Zou írásának megjelentetését, amelyből először szemelvényeket közölt, majd folytatásokban, a Zhang Binglin által írt előszóval együtt teljes terjedelmében is közreadta. Zou nyilvánosságra került röpirata óriási feltűnést keltett és népszerűvé vált. A *Subao* egyik nyári számában a monarchiát megdöntő, az uralkodó felelősségre vonását és a köztársaság megalapítását sürgető írás kiváltotta a mandzsu hatóságok haragját. Az extraterritoriális jogokat élvező Sanghajban azonban nem volt hatáskörük intézkedni, így kérésükre július 29-én a Nemzetközi settlement hatósága vette őrizetbe Zhang Binglint és Zou Rongot, a szerkesztőség működését pedig betiltotta. A mandzsu kormányzat hiába ragaszkodott a két forradalmár kivégzéséhez, a külföldi összetételű bíróság az első tárgyaláson csak életfogytiglani büntetésre ítélte őket, majd a közfelháborodás hatására ezt 1904 májusában Zhang esetében három, Zou esetében pedig két év börtönbüntetésre mérsékelte. A nagy nyilvánosságot kapott tárgyalásnak köszönhetően a *GJ* még szélesebb körben vált ismertté, az ország távolabbi részeire is eljutott. A gyöngye fizikumú Zou a börtönben hamarosan megbetegedett, és valamilyen lázas betegségben 1905. április 3-án, mindössze húsz éves korában elhunyt. Egy évvel később, 1906 áprilisában, a börtönévei alatt a jogácsára buddhizmus megszállott gyakorlójává lett Zhang Binglint kiszabadulásakor hősként ünnepelték. Zhang ezt követően nem sokkal Japánba távozott, és csak 1910-ben tért vissza.²⁴

A Geming jun fajelmélete

A modern szakirodalom Zou Rong 1903-ban megjelent művét jellemzően a bokszerlázadást követő, az oroszok Mandzsúriába történő benyomulása nyomán támadt és megerősödött nacionalizmus szellemi termékeként írja le. Jefimov szovjet–orosz történész szerint „[a]z egész mű lángoló felhívás a forradalomra”.²⁵ Zou a nemzethalál víziójának félelmére alapozva a mandzsukkal ki-ki alapon megívott forradalomban látja Kína újjászületésének esélyét, vagyis a teljes győzelem szerinte csak a mandzsuk kiirtásával érhető el. Mindezt a gyarmattartó ország elleni világforradalomnak kell követnie, amelyben a gyarmati sorban szenvedő, elnyomott népek a „sárga faj” vezetésével összefognak.

Bár a mű tekinthető egy radikálisan gondolkodó fiatalember forradalmi kiáltványának, azonban hatása és jelentősége okán nem szabad elhallgatni, hogy Zou nacionalizmusa – és a nyomokban már megjelenő internacionalizmusa – a szélsőséges han sovinizmus építőköveiből áll. A *GJ* mandzsuelles eszmerendszere egy olyan kiérlelt fajelméleten alapul, amelyhez hasonlítható majd csak néhány évtizeddel később, az Európában megjelenő náci ideológiában fogalmazódik meg. Bár

²⁴ TSOU YUNG [ZOU RONG]: *The Revolutionary Army. A Chinese Nationalist Tract of 1903*, The Hague–Paris, Mouton & Co., 1968, 18–22.

²⁵ G. V. JEFIMOV: *Kína újkori és legújabbkori története*, Budapest, Szikra, 1951, 146.

a szerző szerint a kínai nép szuverenitáshoz szükséges feltételek között szerepel a parlament felállítása, a nők egyenlő jogai, a szólás- és a sajtószabadság, amelyek alapján akár liberális programnak is tarthatnánk a művet, de mindeközben nem szabad megfeledkezni arról, hogy Zou mindezt egy potenciálisan népiertő, szélsőséges etnikai nacionalizmussal támasztotta alá. Elképzelése szerint a leendő Kínai Köztársaság alapját nem az egyén szabadsága képezi, hanem az etnikailag tiszta nemzetállam szuverenitása.

Zou Rong a forradalom ideológiai előkészületeinek alaptételén, miszerint a mandzsu hatalom megdöntéséhez szükséges tömegbázis és összefogás megteremtéséhez elengedhetetlen a hanok nemzetté formálódása, tulajdonképpen nem változtat. Gyakorlatilag az írása épp annyira tekinthető forradalmi petíciónak, mint egy olyan kiáltványnak, amelynek célja, hogy elültesse a hanokban a nemzettudat szükségességét, és hogy rávilágítson, miben is áll a han nemzettudat. Ezt a célt szolgálja már a röpirat célközönségének megszólítására használt fogalom is. A mindössze húszezer írásjegy terjedelmű szövegben nem kevesebb mint 126-szor szerepel a leggyakrabban honfitársként fordított *tongbao* (同胞) kifejezés. Ez azért is különösen figyelemre méltó, mert a szó az eddig említett szerzők egyikénél sem bukkan fel. A Han-kor (i. e. 206/202 – i. sz. 220) óta létező, 'testvér', 'vérrokon' jelentésben használt összetétel szó szerinti jelentése: 'azonos/közös' (*tong*) + 'méh(lepény)' (*bao*). Az addig költői fogalom jelentésköre épp a forradalmi gondolkodók hatására bővült ki a 'honfitárs', 'nemzettárs' jelentéssel, amely a kínai gondolkodásban természetesen még így is magában hordozza a vérségi alapon meghatározható, kifejezetten etnikai rokonság képzetét.²⁶

Zou Rong művében ugyan már kilencszer szerepel a *minzu* kifejezés – általában a *huang han minzu* (皇漢民族), vagyis „a fenséges han nemzet” összetétel részeként –, mégsem ezt használja, nem erre alapoz, amikor a nemzettudat mibenlétét fejtegeti. A röpirat második fejezetében Zou megállapítja, hogy: „Honfitársaim, nincs meg bennetek az »ország-természet«! Jaj! Honfitársaim, nincs meg bennetek a »faj-természet«!”²⁷

A filológiai fordításban használt „ország-természet” (*guoxing* 國性) és „faj-természet” (*zhongxing* 種性) magyarázat nélkül aligha érthetők. Az „ország-természet” alatt Zou azt a törekvést, vágyat érti, hogy a hanok saját, szuverén országukban akarjanak élni.²⁸ A szöveg angol fordítója, John Lust bár megoldja, hogy ne terhelje

²⁶ A *tongbao* mint 'testvér(ek)' jelentésben használt metafora jelenik meg például a XIV. században íródott *Három királyság* (*Sanguo yanyi* 三國演義) című regény 44. fejezetében, ahol Zhuge Jin (諸葛瑾; 174–241) a következőket mondja öccsének, Zhuge Liangnak (諸葛亮; 181–234): „Te és én egy anyától születünk, ugyanaz a mell táplált minket, mégis más urat szolgálunk, és sohasem találkozunk.” Eredeti kínai: 我今與你同胞共乳，乃各事其主，不能旦暮相聚 (kiemelés tőlem). Horváth Olivér Péter és Németh Bálint fordítása, lásd *Három királyság*. II. köt. Ford. HORVÁTH Olivér Péter és NÉMETH Bálint, Budapest, Caeta Könyvkiadó, 2020, 75; az eredeti szöveg: *Sanguo yanyi* 44. (a *Chinese Text Project* online változatának elérését lásd Felhasznált irodalom).

²⁷ 我同胞無國性! 哀哉! 我同胞無種性! Zou 1903.

²⁸ Tsou: i. m. 65.

külön értelmező kommentárral ezt a mondatot, de az általa használt „hazafiasság” (*patriotism*) csak részben fedi le a kifejezésnek a szerző eredeti szándéka szerinti jelentését. A *zhongxing* („faj-természet”) kifejezést Lust *racial feelings* formában fordítja. Zou ezzel a kifejezéssel valójában a „nemzettudat” fogalmát akarta jelölni. Vagyis azon sajnálkozik, hogy honfitársaiban nincs meg a „nemzettudat” vagy „nemzeti öntudat”. Láthatjuk tehát, hogy a nemzet fogalmát Zou is a „faj” szóval jelölt etnikai rokonságból vezeti le.

A fentebb idézett másik szerző, Chen Tianhua még nem tisztázta a „fajokon” belüli hierarchiát, és így, a „családnév” (*xing*) bevonásával együtt is meglehetősen elnagyolt, zavaros végeredményt kapott az olvasó. Zou nála már jóval alaposabb. A forradalmi fajelmélet szempontjából kulcsfontosságú „sárga faj” (*huang zhong* 黃種) esetében műve negyedik fejezetében részletes, tételes osztályozás található. Nála a hierarchia a következőképpen áll össze: „faj” (*zhong* 種) – „rassz” (szó szerint: „emberfaj”; *renzhong* 人種) – „etnikum” (*zu* 族) – „ember” (*ren* 人). Figyelmet érdemel, hogy Zou Rong már ismerhette a magyarok által a XIX. század második felében kiérlelt ázsiai hun (*xiongnu* 匈奴)–hun–magyar etnogenezis elméletét, legalábbis erre utal az, hogy a „sárga faj” nemzetei között a magyarokat is szerepelteti. Zou felosztása tehát a következő:

1. kínai rasszok (*Zhongguo renzhong* 中國人種)

- I. 1. hanok (hanzu 漢族) vagy kínaiak (zhongguoren 中國人)
- I. 2. koreaiak (chaoxianren 朝鮮人)
- I. 3. szíamiai (xianluoren 暹羅人)
- I. 4. japánok (ribenren 日本人)
- I. 5. tibetiek (xizangren 西藏人)
- I. 6. egyéb kelet-ázsiai embercsoportok

2. szibériai rasszok (*Xiboliya renzhong* 西伯利亞人種)

2. 1. mongolok (mengguzu 蒙古族)
2. 1. 1. mongolok (mengguren 蒙古人)
2. 1. 2. mandzsuk (manzhouren 滿州人)
2. 1. 3. szibériaiak (xiboliyaren 西伯利亞人; a régi tatárok (dadaren 韃靼人)
2. 1. 4. egyéb közép- és észak-ázsiai embercsoportok
2. 2. törökök (tu'erqizu 土耳其族)
2. 2. 1. törökök (tu'erqiren 土耳其人)
2. 2. 2. magyarok (xiongyaliren 匈牙利人)
2. 2. 3. egyéb európai sárgafajúak

A Sárga Császár mint nemzeti szimbólum a Geming jun-ben

A Japánba menekült forradalmi gondolkodású, ifjú kínai értelmiséghez tartozó történész és filológus Liu Shiwei (劉師培; 1884–1919) lehetett az, aki nemcsak azt állította, hogy a mitikus Sárga Császár a kínaiak első őse, de az 1903-as *Sárga Császár kronológiája* (*Huang Di jinian lun* 黃帝紀年論) című tanulmányában születésének dátumát (i. e. 2711) is kiszámította, amelyet a kínai időszámítás origójául jelölt ki. A hagyományos kínai időszámítást, amely mindig az éppen regnáló császár trónra lépésétől kezdve tartotta számon az időt, a köztársaságpárti forradalmi gondolkodók a dinasztiával együtt szerették volna a feledés homályába száműzni. A Kínára törő imperialista hatalmak által használt Gergely (vagy „nyugati”) naptár (*xili* 西曆 vagy *gongli* 公曆) bevezetése az érthető érzelmi és ideológiai okok miatt épp ilyen elfogadhatatlan volt a számukra. Liu maga erről így ír:

Minden nemzetnek fel kell kutatnia az eredetét. Ki az én négyszáz milliós han fajom alapítója? Ez bizony a Sárga Császár, Xuanyuan.²⁹ A Sárga Császár volt az első ember, aki létrehozta a civilizációt, és utat nyitott a négyezer éves fejlődésnek. Ezért ha a Sárga Császár nyomán akarunk haladni, akkor a Sárga Császár születésének [dátumát] kell az időszámításunk kezdetéül kijelölni.³⁰

Tanulmányának egy másik részében arra, hogy az új, forradalmi időszámítás alapjául a Sárga Császár születési dátumát kell kijelölni, azt is indokul hozza, hogy a reformerek saját naptáruk kezdő dátumaként Konfuciusz születésének évét jelölték ki.³¹

A Sárga Császár életrajzi dátumainak kiszámítására már korábban is történtek kísérletek, és Liu után is többen korrigálták, ezért az több változatban is létezett. 1903-tól kezdve a forradalmi kiadványok és újságok már a Sárga Császár valamelyik új elmélet szerinti kronológiájára alapozva tüntették fel a dátumot.³²

A *Gf*-ben még nem a Sárga Császárhoz kapcsolt kronológiával találkozunk, azonban a mitikus uralkodó alakja olyan hangsúlyosan szerepel, hogy vitathatatlanul jelentős része volt a „han faj”, sőt a „sárga faj” közös őstől való származtatását valló hit elmélyítésében.

²⁹ *A történetíró feljegyzéseiben* (*Shi ji* 史記) olvasható életrajz szerint a Sárga Császár eredeti családneve (*xing* 姓) Gongsun (公孫) a személyneve (*ming* 名) pedig Xuanyuan (軒轅) volt. Ezzel szemben más forrásban az szerepel, hogy a Sárga Császár a Xuanyuan nemzetségből (*shi* 氏) származott. Lásd DAI Yi 戴逸 – GONG Shuduo 龔書鐸 (szerk.): *Zhongguo tongshi: xuesheng caitu ban* 中國通史——學生彩圖版 [„Kína átfogó története: illusztrált kiadás diákoknak”], 1. köt., *Shiqian, Xia, Shang, Xizhou* 史前 夏 商 西周 [„Történelem előtt korok, Xia, Shang és Nyugati Zhou”, javított kiadás], Hongkong, Zhineng jiaoyu chubanshe 智能教育出版社, 2003, 33.

³⁰ 凡一民族，不得不溯其起源。為吾四百兆漢種之鼻祖者誰乎？是為黃帝軒轅氏。是則黃帝者，乃製造文明之第一人，而開四千年之化者也。故欲繼黃帝之業，當自用黃帝降生為紀年始。 Marc Andre MATTEN: *Die Grenzen des Chinesischen: Nationale Identitätsstiftung im China des 20. Jahrhunderts*, Veröffentlichungen des Ostasien-Instituts der Ruhr-Universität Bochum 58. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2009, 98.

³¹ DIKÖTTER: i. m. 73.

³² DIKÖTTER: i. m. 72–73.

A *G* harmadik fejezetében Zou Rong Kínát az első ősnak (*shizū* 始祖) nevezett Sárga Császártól származó örökségnek nevezi, a kínaiak (*zhongguoren* 中國人) kötelességéről pedig így vall:

Kínát a kínaiak Kínájának kell tekinteni. Kína földje első ősünktől, a Sárga Császártól töretlen sorban, gyermekekről unokákra öröklődött ránk. Ez a föld szülte, nevelte, etette és ruházta őket. Együtt kell megőriznünk anélkül, hogy másoknak átengednénk. Vannak idegen fajú, alsóbbrendű népek, akik Kínánkra teszik a kezüket, és megsértik fenséges han nemzetünk minden jogát. Honfitársaim, feladatunk, hogy kiűzzük őket, és akár az életünk árán is helyreállítsuk jogainkat.³³

Láthatjuk, hogy ebben a részben a „fenséges han nemzet” (*huang han minzu* 皇漢民族) áll szemben az „idegen fajú, alsóbbrendű népekkel” (*yizhong jian zu* 異種賤族), vagyis a mandzsukat kizárja a Sárga Császár közvetlen örökségéből. Ennek a kizárásnak, kirekesztésnek a gyakorlati eszközét is megnevezi. Rögtön a mű elején, az első fejezetben a barbár idegen és a civilizált kínai hagyományos szembeállítását alapul véve nyilatkozik erről:

Söpörjük el a sok évezredes zsarnokság minden formáját, töröljük el a sok évezredes rabszolgaság valamennyi formáját, irtsuk ki a furcsa szörgúnyás, agancsot viselő mandzsuk ötmilliós fáját, mossuk le a kétszázhatvan évnyi kegyetlenség mérhetetlen szegényét, hogy Kína hatalmas földje megtisztuljon, hogy a Sárga Császár leszármazottai mind Washingtonná legyenek, s akkor halottaink újra életre kelnek, előjönnek a pokol tizenennyolc bugyrából, fölszállnak a harminchárom mennyei palotába, hogy valóra váljon a pompás és végtelen, a legmagasztosabb és legfenségebb, az egyedülállón, páratlanul egyetlen és rendkívüli célunk, amelyet úgy neveznek, hogy Forradalom!³⁴

Zou Rong a második fejezet egyik szakaszában még érzékletesebben mutatja be a kínaiak felett zsarnokoskodó mandzsuk alacsonyabb rendű barbár voltát:

Honfitársaim, amit ti ma dinasztíának, kormánynak vagy császárnak neveztek, azt egykor *yi*, *man*, *rong* és *di* barbároknak, hunoknak vagy tatároknak neveztek. Ezek a Shanhaiguanon túl³⁵ élő törzsek nem ugyanabból a fajból származtak, mint a Sárga Császárunk jeles leszármazottai. Földjeik mocskosak, népük

³³ 當知中國者，中國人之中國也。中國之一塊土，為我始祖黃帝所遺傳，子子孫孫，綿綿延延，生於斯，長於斯，衣食於斯，當共守而如替。有異種賤族，染指於我中國，侵佔我皇漢民族之一切權利者，吾同胞當不惜生命，共逐之以復我權利。

³⁴ 掃除數千年種種之專制政體，脫去數千年種種之奴隸性質，誅絕五百萬有奇被毛戴角之滿洲種，洗盡二百六十年殘慘虐酷之大恥辱，使中國大陸成乾淨土，黃帝子孫皆華盛頓，則有起死回生，還命反魄，出十八層地獄，升三十三天堂，鬱鬱勃勃，莽莽蒼蒼，至尊極高，獨一無二，偉大絕倫之一目的，曰“革命”。

³⁵ Shanhaiguan (山海關) a Nagy Fal legkeletebbi kapuja a mai Hebei (河北) tartományban.

birkaszagú fajzat, szívük a fenevad szíve, szokásaik gyapjas (állatok) szokásai, az írásuk nem azonos a miénkkel, a nyelvük nem azonos a miénkkel, az öltözőkük nem azonos a miénkkel [...].³⁶

Zou Rong a demokratikus forradalmat hirdető többi fiatal kínai értelmiségihez hasonlóan forradalmi modellje alapjául a „nyugati” világban a XVIII–XIX. században lezajlott forradalmakat és szabadságharcokat vette. Zou szerint Kína megtisztulását egy olyan forradalom hozhatja el, amely során a Sárga Császár leszármazottai mind az Észak-Amerikát a gyarmati sorból kiszakító George Washingtonokká (1732–1799) lesznek. A buddhizmusból merített, a kínai népi vallásosságban közismert és népszerű „tizennyolc szintű pokol” (*shiba ceng diyu* 十八層地獄) és „harminchárom mennyei palota” (*sanshisian tiantang* 三十三天堂) említésének nyilvánvaló célja, hogy a forradalom magasztosságát spirituális szintre emelje, jelentőségét metafizikai síkon is érvényesítse.

Amikor Zou Rong azt állítja a történeti barbár népekről, hogy nem ugyanabból a „fajból” származnak, mint a Sárga Császár jeles leszármazottai, a han kínaiak, látványosan ellentmondásba kerül saját fajelméletével. Azonban nyilvánvaló, hogy nem a „sárga fajból” (*huangzhang*) rekesztette ki őket, hanem csak a hierarchikus felépülő rendszer második szintjét alkotó „rasszok” (*renzhang*) tekintetében különíti el őket. Erre utal az is, hogy a különbséget nem etnikai, hanem olyan civilizációs okokban látja, mint az eltérő szokások, öltözők, a nem kínai anyanyelv vagy a nem kínai írás használata.

Arra azonban, hogy a kétféle „rassz” (*renzhang*) – a kínai és a szibériai – között létezik bizonyos etnikai különbség is, a negyedik fejezet egyik szakasza világít rá:

A mandzsuk nem házasodnak össze velünk, ezért még mindig a Sárga Császár tiszta és makulátlan leszármazottai vagyunk. Egy családban mindig megvan a kölcsönös vonzalom és szeretet, de az idegenek iránt ez nem így van, s ennek oka az érzelmekben [keresendő]. Honfitársaim, hogyan viselkedhetek el ezt a legnagyobb szégyent, hogy tudtok egy fikarcnyi érzelmet sem mutatva tétlenek maradni?³⁷

A *GJ*-ben jelentős hangsúlyt kap a kínaiak rabszolgasorba (*nuli* 奴隸) kényszerítésének érzékletes bemutatása. Zou az ötödik fejezetben pontos kalkulációt végez azzal kapcsolatban, hogy az ókor végétől kezdve hány esztendő tölthetnek a kínaiak az „idegen fajok” rabszolgáiként:

³⁶ 吾同胞今日之所謂朝廷，所謂政府，所謂皇帝者，即吾疇昔之所謂曰夷、曰蠻、曰戎、曰狄、曰匈奴、曰韃靼；其部落居於山海關之外，本與我黃帝神明之子孫不同種族者也。其土則穢壤，其人則獠種，其心則獸心，其俗則蠢俗，其文字不與我同，其語言不與我同，其衣服不與我同 [...].

³⁷ 滿洲人與我不通婚姻，我猶是清清白白黃帝之子孫也。夫人之于家庭，則莫不相親相愛，對異性則不然，有感情故耳。我同胞豈忍見此莫大之奇辱，而無一毫感情動於中耶？

Nekünk, kínaiaknak nincs történelmünk. Az úgynevezett „huszonnégy történelmi mű”³⁸ valójában a rabszolgák monumentális története. A Han-kor végétől a napjainkig eltelt 1700 évből Kína teljes területén 358 éven át, a Sárga-folyótól északra fekvő területeken pedig 759 évig idegen fajok rabszolgái voltunk. Jaj, ti Sárga Császár leszármazottai, hogyan engedhettétek meg, hogy honfitársaitok rokonai más népek rabszolgájává legyenek, s hogy örökölt földjeinket átengedjék nekik? Hányszor történt ez meg?³⁹

A hatodik fejezetben a szerző ugyanezt a gondolatot veti fel, de immár kiegészítve a nemzethalál víziójával:

Nem óhajtom újra és újra elismételni, hogy az országhatárainkon belül a mandzsuk rabszolgái vagyunk, s szenvedjük zsarnokságukat, míg kívülről a hatalmak zaklatnak minket, s így kétszeresen is rabszolgák vagyunk. A tét most az, hogy elpusztítják-e, kiirtják-e fajunkat. Ezért kell hát a Sárga Császárunk szent han fajának támogatnia a függetlenségi forradalmat.⁴⁰

Ebben a szakaszban találkozhatunk azzal a gondolattal, hogy a meghirdetett forradalom célja a függetlenség, a szuverenitás (*duli* 獨立) visszaállítása.

Zou a harmadik fejezetben a „nyugati” mintát követve fejti ki, hogy az egyenlőség (*pingdeng* 平等) és a szabadság (*ziyou* 自由) az emberrel született alapvető jogok (vö. a francia forradalom idején hangoztatott *liberté* és *égalité* fogalmakkal). A szerző szerint a konfuciánus történelmi hagyomány által a Yao és Shun császárok nevével fémjelzett mitikus aranykorban mindezt még tiszteletben tartották, azonban az eredeti kínai ethosz idővel devalválódott, amit az alacsonyabb rendű, idegen fajok kihasználtak:

Mindenkinek ismernie kell a szabadság és az egyenlőség jelentőségét. Nincs senki, aki ne lenne szabad születéskor, s nincs olyan, aki ne lenne egyenlő. Kezdetben nem volt olyan, hogy király vagy szolga. Yao, Shun, Yu és Ji⁴¹ azért tudták teljesíteni honfitársaik iránti kötelességüket, azért tudták a legnagyobb hasznot

³⁸ A „huszonnégy történelmi mű” (*Ersbisi shi* 二十四史) a dinasztikus történelmi művek gyűjteménye, amely kínai történelmet a mitikus kezdetektől a XVII. századi Ming-dinasztia uralkodásának végéig terjedő időszakot tárgyalja, összesen mintegy 3213 kötetben.

³⁹ 中國人無歷史，中國之所謂二十四朝之史，實一部大奴隸史也。自漢末以迄今日，凡一千七百餘年，中國全土，為奴隸于異種者，三百五十八年；黃河以北，為奴隸于異種者，七百五十九年。嗚呼！黃帝之子孫，忍令率其嫡親之同胞，舉其世襲之土地，為他族所奴隸者，何屢見而不一。

⁴⁰ 吾不惜再三重申詳言曰：「內為滿洲人之奴隸，受滿洲人之暴虐，外受列國人之刺擊，為數重之奴隸，將有亡種殄種之難者，此吾黃帝神明之漢種，今日倡革命獨立之原因也。」

⁴¹ Mitikus ősök, uralkodók. Yao (堯) a Sárga Császár ükunokája volt, aki a hagyomány szerint kb. i. e. 2333-tól kb. i. e. 2234-ig uralkodott, majd a trónját átengedte Shunnak (舜; uralk. kb. i. e. 2233 – kb. i. e. 2184). Shun átadta az uralkodás jogát az árvizek szabályozásában sikeres Yunek (禹; uralk. i. e. 22–21. sz.), aki megalapította a Xia-dinasztiát (Xia chao 夏朝) és Ji (稷) vagy Houji (后稷; „Kölesherceg”) a Zhou-dinasztiát megalapító Zhou (周) törzs isteni őse.

biztosítani számukra, mert alázatosan tisztelték a honfitársaikat. Ezért honfitársaink képviselőként tekintettek rájuk, uralkodóként tisztelték őket, valójában azonban nem voltak mások, mint egy szervezett testület vezetői, és az egyenlőség és a szabadság természetes módon érvényesült. A későbbi nemzedékek azonban nem értették ezt meg. Megszámíthatatlan közellenség, önkényúr, hírhedt rabló és hatalmas haramia jutott pozícióba, elragadták a tömegek vagyonát és sajátjukká tették, egyetlen család magántulajdonává változtatták. Királyi és császári címeket adományoztak maguknak, hogy végül az égalattiban senki ne élvezhesse az egyenlőséget és a szabadságot. Dzsingisz kán, [Aisin] Gioro Fulin (ti. Shunzhi császár)⁴² és mások, az alsóbbrendű nomád népek, behatolhattak Kínába, úrrá válhattak, megszegyenítve első ősünket, a Sárga Császárt a Kilenc Forrásban.⁴³ Honfitársaim, ezért a forradalom célja ma az, hogy elűzzük a ránk telepedett idegen fajt, hogy megöljük mindet, akik uralkodnak rajtunk, hogy visszanyerjük természetes jogainkat.⁴⁴

Mivel a kutatásom során a Sárga Császár szerepét vizsgálom, ezért a *GJ* azon szövegrészleteire fókuszáltam, amelyekben a mitikus kultúrhérosz neve felbukkan. A fentebb bemutatott szemelvények alapján jól körvonalazható, hogy a *GJ* szerzője, a tizennyolc esztendőös Zou Rong a „nyugati” republikánus, liberális eszmék hatása alatt kidolgozott forradalmi programjában milyen szerepet szánt a Sárga Császárnak. Zou a Sárga Császár személyét a sajátos fajelméletének fókuszpontjába állítja. Szerinte a „sárga faj” legelső őse indoka és egyben bizonyossága is a han nemzet ősi voltának, és egyben a környező barbár népekkel szembeni felsőbbrendűségnek is.

Korábban megjegyeztem, hogy a köztársaságban gondolkozó forradalmi ifjak, a reformerek által történelmi legitimációként választott Konfuciuszsal szemben emelték ki a Sárga Császár személyét a mítoszok világából, és történeti valós létezésének hangsúlyozásával kívánták bizonyítani nemzetformáló fajelméletüket. Mindez azonban korántsem jelenti azt, hogy a forradalmi gondolkodók megtagadták vagy elvetették volna Konfuciusz tiszteletét. Zou Rong a *GJ*-ben bár csak egyetlen egy szakaszban (a 2. fejezetben) említi az ókori bölcsét, de akkor is a tisztelet hangján szól róla, és arra tesz utalást, hogy a mandzsuk épp Konfuciusz szülőföldjét engedték át a németeknek:

⁴² Aisin Gioro Fulin (kínaiul: 愛新覺羅福臨; 1638–1661), más néven Shunzhi (順治) császár, a mandzsu Qing-dinasztia első császára, aki 1644-től haláláig uralkodott.

⁴³ A „Kilenc Forrás” (Jiuyuan 九原), más néven „Sárga Forrás” (Huangquan 黃泉) a holtak birodalma a hagyományos kínai világképben. Az itt történő említésére arra utal, hogy a Sárga Császárt holtában is megszegyenítik, ti. meggyalázzák az emléket.

⁴⁴ 人人當知平等自由之大義。有生之初，無人不自由，即無人不平等，初無所謂君也。所謂臣也。若堯、舜，若禹、稷，其能盡義務于同胞，開莫大之利益，以孝敬于同胞，故吾同胞視之為代表，尊之為君，實不過一團體之頭領耳。而平等自由也自若。後世之人，不知此意，一任無數之民賊、獨夫、大寇、巨盜，舉眾人所有而獨有之，以為一家一姓之私產，而自尊曰君，曰皇帝，使天下之人無一平等，無一自由，甚至使成吉思汗、[愛新]覺羅福臨等，以遊牧賤族，入主我中國，以羞我始祖黃帝於九原，故我同胞今日之革命。當共逐君臨我之異種，殺盡專制我之君主，以復我天賦之人權。

Kínában nincs ember, aki ne hatalmas szentként tisztelné Konfuciuszt. A qufui Konfuciusz-templomról is mindenki tudja, hogy az a szertartások és az a zene birodalma, a civilizáció földje. Tisztelete sohasem fog meginogni, ahogy Jézusé sem Jeruzsálemben. Most azonban a gaz mandzsuk átengedték Jiaozhou-t a németeknek, és arra kérték őket, hogy rombolják le Yao, Shun, Yu, Tang, Wen, Wu és Zhou hercege tanításainak földjét,⁴⁵ hogy egyetlen élő ember se maradjon ott. Ez Konfuciusz szent szülőföldje, ahová nem tolakodhat be senki. Ha e szent birodalom négyszázmillió népe civilizálatlanná válik és barbárságba süllyed, az kinek a bűne?⁴⁶

Vagyis Zou Rong nem vitatja, hogy Konfuciusz személye a kínai nép civilizált (*jiaobua* 教化) voltának bizonyossága és záloga, nála a „sárga faj” első ősenek tekintett Sárga Császár nem áll szemben Konfuciuszsal. A részletből az olvasható ki, hogy a szerző szerint a kínai nemzet fogalma két fundamentumon áll: a „faji”, etnikai alapú származástudaton és a civilizációs sajátosságon. Előbbit a Sárga Császár, utóbbit pedig Konfuciusz személye szimbolizálja. E logikát követve Zou Rong szélsőséges radikalizmusa abban nyilvánul meg, hogy nem engedi meg, sőt említést sem tesz arról, hogy az úgynevezett sinizáció hatására az eredetileg nem kínai népek is a kínai nemzet közösségének tagjaivá válhatnak. Még csak említést sem tesz arról a két és fél évszázados folyamatról, amelynek hatására a mandzsu uralkodók nemcsak az államigazgatást helyezték konfuciánus alapokra, de maguk is meggyőződéses konfuciánussá válva rendkívül sok tekintetben járultak hozzá a kínai műveltség gazdagításához. Ő a mandzsukat továbbra is a hagyományos történetírói toposzokkal jellemzett vad, barbár népként láttatja, akiknek egy szent forradalom során történő kiirtása mintegy elégtételt is jelenthetne a civilizált kínaiak több ezer éves, minden egyéb barbár néptől elszenvedett megaláztatására és sérelmére.

⁴⁵ Az első japán–kínai háborút (1894–1895) követően Németország kihasználva Kína tehetetlen és kiszolgáltatott helyzetét, 1897 végén annektálta a Shandong tartománynál található Jiaozhou-öblöt (Jiaozhouwan 膠州灣), és a szárazföldi területeken is kiváltságokat, előjogokat (vasútépítési koncessziót, bányászati és kereskedelmi jogot, hadsereg állomásoztatásának jogát stb.) csikart ki magának. Shandong tartomány egészét – ahol Konfuciusz szülőfaluja, Qufu (曲阜) is található – hagyományosan Konfuciusz szülővidékének tartják. A mondatban a szerző a már tárgyalt mitikus személyeken kívül említi még Tang, Wen, Wu és Zhou herceg nevét. Tang (湯, más néven Cheng Tang 成湯; kb. i. e. XVI. sz.) a Shang-dinasztia (Shang chao 商朝; i. e. XVI. sz. – i. e. 1045) első uralkodója volt, Wen király (Wen Wang 文王; i. e. 1152–1050) és a fia, Wu király (Wu Wang; 武王) a Zhou-dinasztia alapító ősei voltak, míg Zhou hercege (Zhou Gong 周公; i. e. XI. sz.) Wu király öccse volt, aki hűséges és bölcs tanácsadóként segítette testvérét, majd annak halála után unokaöccsét is az uralkodásban. Konfuciusz mindhármukat mélyen tisztelte.

⁴⁶ 中國之有孔子，無人不知尊崇為大聖人也。曲阜孔子廟，又人人知為禮樂之邦，教化之地，拜擬不置，如鄧綬之耶路撒冷也。乃賊滿人割膠州於德，而請德人侮毀我堯、舜、禹、湯、文、武、周公道教之地，生民未有。神聖不可侵犯之孔子之鄉，使神州四萬萬眾，無教化而等倫於野蠻，誰之罪歟？

Konklúzió

Zou Rong egyike volt azon fiatal kínai értelmiségieknek, akik a XX. század első évtizedében határozott vízióval rendelkeztek Kína jövőjéről. Az új Kína megteremtésének módját társaihoz hasonlóan ő is egy nacionalista alapokon szerveződő forradalomban látta. Zou fiatal kora ellenére rendkívül jól érezte a társadalmi, politikai megújulást vágyó tömegek lelkiületét, ismerte gondolataikat és beszélte nyelvüket. Gyújtó hangú, forradalmi kiáltványának korabeli népszerűsége a kérlelhetetlenül őszinte szókimondásában rejlik. Az uralkodó mandzsu dinasztíával szemben nem csak a kiegyezést, a kompromisszumot utasította el, de a tömegek nemzeti érzésének felszítását épp a mandzsuk elleni gyűlöletre alapozta. A mandzsukat nem csupán a korábbi kétszázhatvan év alatt a kínaiak által elszenvedett megaláztatásért, elnyomásért, az elhibázott külpolitikájuk miatt bekövetkezett hanyatlásért tette felelőssé, de sajátos fajelméletére alapozva az alacsonyabb rendű, idegen barbár népek leszármazottaiként, örököseiként mutatta be őket. Véleménye szerint a mandzsuk olyan civilizálatlan barbárok, akikkel szemben teljes mértékben indokolt a kínaiak több ezer éves történelmi ellenszenve, megvetése és gyűlölete. Zou Rong „nemzetfogalmának” értelmezését a civilizált kínai és az állati tulajdonságokkal felruházott, civilizálatlan barbárok szembeállítására alapozta. Üzenete a modern értékelés szerint bár meglehetősen demagóg, a korban mégis közérthető és könnyen elfogadható volt.

Zou művének, a *Geming jun*nek az újszerűsége nem a felhasznált toposzok eredetiségében rejlik. A Sárga Császárról már mások is kimondták, hogy a kínai nemzet „első őse”, különböző kontextusokban és változatokban a „sárga faj” elmélete is készen volt, és a nemzeti, függetlenségi forradalom győzelme által kivívott demokratikus köztársasági rendszer ideája sem Zou fejéből pattant ki. Ő azonban a radikális, szélsőségesen rasszista programjában mindezeket olyan formába gyúrta, amely épp az idegengyűlöletre alapozva meglehetősen hatékony eszköznek bizonyult a nemzettudat felélesztéséhez.

A *GJ*-ben a történeti alakként szerepeltett mitikus Sárga Császár személye a kínai nemzet megszületésének szimbóluma. A Sárga Császár szakította ki nemzetét abból a félállati sorból, amelyben Zou szerint a mandzsuk megrekedtek. A Sárga Császár teremtette meg azokat a civilizációs feltételeket, amelyekre alapozva műveltség tekintetében Konfuciusz minden nemzetek fölé emelte a kínaiakat. Zou üzenete, hogy aki a Sárga Császár leszármazottja és a kínai nemzethez tartozik, annak morális és „faji” kötelessége bevégezni a kínaiak évezredes harcát a barbárok ellen. Nála a mandzsuk kiirtása egyben a barbároktól való végleges megszabadulás záloga. Azt pedig, hogy a barbárok többé ne fenyegethessék a kínaiakat, csak a monarchia intézményének ledöntése, a demokratikus és liberális alapokra helyezett köztársaság biztosíthatja.

1911-ben valóban lezajlott a sokak által vágyott és sokat tervezett forradalom, 1912-ben pedig megszülethetett a köztársaság is, de korántsem a Zou Rong által a *GJ*-ben lefektetett alapokon. A „Kínai Köztársaság atyja” (Zhonghua Minguo

guofu 中華民國國父), Szun Jat-szen (Sun Yixian 孫逸仙 vagy Sun Zhongshan 孫中山; 1866–1925) bár annyira nagyszerűnek tartotta a *GJ*-t, hogy a forradalom ügyét támogató pénzadományt gyűjtő nyugati körútja során több ezer példányt osztott szét belőle a külföldön élő kínaiak körében, de a megalakult köztársaság nemzeti ideológiájának meghirdetésekor szakított Zou Rong kirekesztő radikalizmusával. Ő sem tudott elszakadni a faji alapú kategóriáktól, de abban hitt, hogy a „nemzeti összeolvadás” (*minzu ronghe* 民族融合) révén az etnikai különbségek ellenére is megvalósítható a többnemzetiségű köztársaság nemzetté formálása.⁴⁷ 1912-ig csupán a han kínaiak ősének tekintették Sárga Császárt. Az 1912-es alkotmány, amely kinyilvánította az „öt nemzetiség egységét” (*wu zu gonghe* 五族共和), vagyis a hanok, a mandzsuk, a mongolok, a muszlimok és a tibetiek egyenrangúságának eszményét, kiterjesztette a Sárga Császár ősatyja státuszát valamennyi, a Kínai Köztársaság területén élő etnikumra.⁴⁸

Az 1911-es forradalom után a Sárga Császár iránti tisztelet továbbra is általános maradt a kínaiak körében. A köztársasági kormány által 1912-ben bevezetett bankjegyekre a Sárga Császár képmása került.⁴⁹ 1911 és 1949 között összesen tizenhat állami szertartást végeztek a Sárga Császár mint „a kínai nemzet alapító ősatyja” (*zhonghua minzu shizu* 中華民族始祖) tiszteletére, s mindemellett „az emberi civilizációt megalapító ősatyának” (*renwen shizu* 人文始祖) is nevezték.⁵⁰

Felhasznált irodalom

Elsődleges források

- CHEN Tianhua 陳天華: *Meng bui tou*; 猛回頭 [„Hirtelen visszapillantás”], 1903a, zh.wikisource.org/wiki/猛回頭 (utolsó hozzáférés: 2022. 08. 22.).
- CHEN Tianhua 陳天華: *Jing shi zhong* 警世鐘 [„A világot felriasztó harang”] 1903b, zh.wikisource.org/wiki/警世鐘_(1903年) (utolsó hozzáférés: 2022. 08. 22.).
- Sanguo yanyi* 三國演義 [„A három királyság regényes története”], ctext.org/sanguo-yanyi/ens (utolsó hozzáférés: 2022. 08. 22.).
- ZHANG Taiyan 章太炎: *Zheng chou Man lun* 正仇滿論 [„A mandzsu ellenségeskedés kijavításáról”], 1901, zh.m.wikisource.org/zh-hant/正仇滿論 (Utolsó hozzáférés: 2022: 08. 27.).
- ZHANG Taiyan 章太炎: *Bo Kang Youwei lun geming shu* 駁康有為論革命書 [„Vita Kang Youwei A forradalomról című könyvével”], 1903, zh.m.wikisource.org/zh-hant/駁康有為論革命書 (Utolsó hozzáférés: 2022: 08. 27.).

⁴⁷ James LEIBOLD: „Competing Narratives of Racial Unity in Republican China From the Yellow Emperor to Peking Man”. *Modern China*, 32/2, 2006. április, 183–184.

⁴⁸ Li LIU: „Who were the ancestors? The origins of Chinese ancestral culture and racial myths”. *Antiquity* 1999, 73 (281), 609.

⁴⁹ LIU: i. m. 608–609.

⁵⁰ Uo.

Zou Rong 鄒容: *Geming jun* 革命軍 („A forradalmi hadsereg”), 1903, ctext.org/wiki.pl?if=gb&res=386287 (Utolsó hozzáférés: 2022: 08. 27.).

Másodlagos források

DAI Yi 戴逸 – GONG Shuduo 龔書鐸 (szerk.): *Zhongguo tongsbi: xuesheng caitu ban* 中國通史——學生彩圖版 [„Kína átfogó története: illusztrált kiadás diákoknak”], 1. köt., *Shiqian, Xia, Shang, Xizhou* 史前 夏 商 西周 [„Történelem előtt korok, Xia, Shang és Nyugati Zhou”] (Javított kiadás), Hongkong, Zhineng jiaoyu chubanshe 智能教育出版社, 2003.

DAWSON, Raymond: *A kínai civilizáció világa*, ford. Salát G. és Antóni Cs. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

DIKÖTTER, Frank: *The Discourse of Race in Modern China*, Oxford, New York etc., Oxford University Press, 2015.

DUARA, Prasenjit: *Rescuing History from the Nation: Questioning Narratives of Modern China*. Chicago–London, The University of Chicago Press, 1995.

GASSTER, Michael: „The republican revolutionary movement.” In John K. FAIRBANK (szerk.): *The Cambridge History of China. Vol. 10. Late Ch’ing, 1800–1911. Part. 1*. Cambridge – London – New York – Melbourne, Cambridge University Press, 2008, 463–534.

Három királyság. II. köt. Ford. HORVÁTH Olivér Péter és NÉMETH Bálint. Budapest, Caeta Könyvkiadó, 2020.

HON, Tze-ki: „From a Hierarchy in Time to a Hierarchy in Space: The Meanings of Sino-Babylonianism in Early Twentieth-Century China.” In *Modern China* 2010, 36 (2), 136–169.

JEFIMOV, G. V.: *Kína újkori és legújabbkori története*. Budapest, Szikra, 1951.

KARL, Rebecca E.: *Staging the World: Chinese Nationalism at the Turn of the Twentieth Century*. Durham – London, Duke University Press, 2002.

KASKE, Elisabeth: *The Politics of Language in Chinese Education, 1895–1919*. Sinica Leidensia, Vol. 82. Leiden and Boston, Brill, 2008.

LEIBOLD, James: „Competing Narratives of Racial Unity in Republican China From the Yellow Emperor to Peking Man.” In *Modern China*. Volume 32 Number 2. April 2006, 181–220.

LIU, Li: „Who were the ancestors? The origins of Chinese ancestral culture and racial myths.” In *Antiquity* 1999, 73 (281), 602–613.

MATTEN, Marc Andre: 2009. *Die Grenzen des Chinesischen: Nationale Identitätsstiftung im China des 20. Jahrhunderts*. Veröffentlichungen des Ostasien-Instituts der Ruhr-Universität Bochum 58. Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.

SPENCE, Jonathan D.: *The Search for Modern China*. New York–London, W.W. Norton & Company, 1991.

Tsou Yung [Zou Rong]: *The Revolutionary Army. A Chinese Nationalist Tract of 1903*. Bevezetés és fordítás: John LUST, The Hague–Paris, Mouton & Co., 1968.

YANG, Liuhui – AN, Deming – TURNER, Jessica Anderson: *Handbook of Chinese Mythology*, Santa Barbara – Denver – Oxford, ABC-CLIO, 2005.

WESTAD, Odd Arne: *Nyughatatlan birodalom*, ford. KISS M. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2020.

Rezümé

1911-ben a Kínát uraló mandzsu Qing-dinasztiát (1644–1911) forradalom döntötte meg, amely egyben a monarchikus államformának is véget vetett. A forradalom ideológia előkészítésében aktívan részt vevő fiatal értelmiség felismerte, hogy a tömegbázis megteremtésének hatékony eszköze a nemzetépítés. A köztársaságpárti, forradalmi fiatal értelmiség a legenda Sárga Császára (Huang Di) személyét találta a legalkalmasabbnak arra, hogy őt „első ősnek” megtéve, nemzetté kovácsolja a hanok tömegét. A han nemzet fogalmát elsősorban és szükségyszerűen az elnyomó mandzsu nemzettel szemben igyekeztek definiálni és elmagyarázni, amelynek során kiérlelődött egy sajátos kínai fajelméleti rendszer. Tanulmányomban ezt a jelenséget kísérem nyomon Zou Rong (1885–1905) 1903-ban megjelent forradalmi röpirata alapján.

Kulcsszavak: Kína, nemzetépítés, Sárga Császár, fajelmélet, Zou Rong

Abstract

Nation-building with a racial theory of mythical origin. The figure and role of the Yellow Emperor in Zou Rong's pamphlet: The Revolutionary Army

In 1911, the Manchu Qing dynasty (1644–1911) was overthrown by a revolution, which also ended the monarchical government in China. Actively participating in the preparation of the ideology of the revolution, the young intellectuals realized that nation-building was an effective means of creating a mass base. The pro-republican, revolutionary young intelligentsia found the legendary Yellow Emperor (Huang Di) to be the most suitable figure to forge the mass of Han people into a nation, making him the “first ancestor”. They tried to define and explain the concept of the Han nation primarily and necessarily in opposition to the oppressive Manchu nation, during which process a peculiar Chinese racial theory system matured. This article studies this process based on the revolutionary pamphlet published in 1903 by Zou Rong (1885–1905).

Keywords: China, nation-building, Yellow Emperor, race theory, Zou Rong

VAMOS PÉTER

**„Rákosi tundze van szuei! Éljen Rákosi elvtárs!”
A magyar–kínai kulturális kapcsolatok rendszerlegitimá-
ciós szerepe Magyarországon az 1950-es évek elején**

Bevezetés

A második világháborút követően Európában leereszkedett a vasfüggöny. 1947 nyarán a nyugat-európai országok elfogadták az USA által nyújtott Marshall-segélyt, a szovjet befolyási övezetbe tartozó államok azonban Sztálin nyomására elutasították az amerikai gazdasági támogatást. A washingtoni kezdeményezésre adott szovjet válasz nem váratott magára sokáig. 1947 szeptemberében a lengyelországi Szklarska Poręba adott otthont annak a nemzetközi találkozóknak, ahol létrehozták a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodáját (röviden: Kominform). Az eseményen Andrej A. Zsdanov (1896–1948) szovjet politikus, Sztálin egyik legközelebbi munkatársa beszédet mondott a nemzetközi helyzetről, amelyben a világot két táborra osztotta: az USA által vezetett imperialista, antidemokratikus táborra és a Szovjetunió által vezetett antiimperialista, demokratikus táborra. A két tábor között kibékíthetetlen ellentétet látott, amely három területen nyilvánult meg: a katonai-stratégiai intézkedésekben, a gazdasági terjeszkedésben és az ideológiai harcban.

A hidegháború az ideológiák háborúja is volt. Az ideológiák pedig érzelmeket keltenek: félelmet és gyűlöletet, reményt és szeretetet. Az érzelmek az azonosságtudat kialakulásának fontos alkotóelemei az egyén és a társadalom szintjén egyaránt. Az érzelmek szerephez jutnak akkor is, amikor másokkal kapcsolatba kerülünk. Az érzelmek ugyanis hatással vannak egymásra, és sok esetben kölcsönösek. A pozitív érzelmek – a remény és a lelkesedés – magabiztosságot tükrözhetnek, amellyel a társadalom úrrá lehet az előtte tornyosuló problémákon. A magabiztosság egyéni és közösségi szinten is megjelenhet. A győzelmi jelentések, az imperializmus elleni győzedelmes harc sikerei hozzájárulhatnak az egyén és a közösség – akár a béketábor sikerélményeihez is. Kialakulhat az összetartozás érzése, ami szintén önbi-zalmat adhat. Sőt, megváltozik az „én”, a „mi” és a „más” tartalma is. A közösség tudatát segítheti a személyes kapcsolat és egymás kultúrájának megismerése. Két, egymástól földrajzilag nagy távolságban levő, és kulturálisan is jelentősen különböző, viszont azonos politikai oldalra került ország esetében, mint Magyarország és Kína, a megismerést elsősorban a kulturális kapcsolat: filmek, rádióműsorok, kiállítások, művészegyüttesek fellépései, és az azokról szóló sajtóbeszámolók tehet-ték lehetővé. Az 1950-es években mindkét pártállami propagandából a másik iránti érdeklődés és lelkesedés sugárzik. A lelkesedés abból adódott, hogy a szovjetizált Magyarország és a világ legnépesebb országa, amely önként állt a Szovjetunió ol-

dalára, egyik napról a másikra szövetségessé, a „béketábor” tagjává és ezzel „testvérországgá” vált. A magyar és a kínai népet testvérként fogta össze a közös cél, a szocializmus építése és a „békeharc”.

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy a kétoldalú kulturális kapcsolatok hogyan jelennek meg a magyar propagandában a két nép közötti „testvéri barátság” első éveiben. Három esemény, az 1951. február–márciusban a Szépművészeti Múzeumban megrendezett Új Kína című kiállítás, egy kínai ifjúsági művészegyüttes 1951. október–novemberi magyarországi vendégszereplése, valamint a Magyar Állami Népi Együttes 1952-es kínai turnéja példáján azt mutatja be, hogy a politikai propaganda hogyan használta fel a kultúrát a rendszer legitimációjának ideológiai megalapozásához, a két nép barátságának hirdetéséhez, az internacionalizmus, a szocialista identitás és a nemzetközi kommunista mozgalomhoz tartozás tudatának erősítéséhez.

A tanulmány fő forrásbázisa a magyar propagandasajtó, elsősorban a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) központi lapja, a Szabad Nép. Ennek oka, hogy a televízió és az internet kora előtt a nyomtatott sajtónak sokkal nagyobb jelentősége volt, mint manapság, a korszak legfontosabb sajtóterméke pedig a Szabad Nép volt. Az MDP 1949-es hatalomra kerülése után a pártlap központi szerepet töltött be a tömegtájékoztatásban. Az 1950-es évek elején a szerkesztőségben körülbelül száz munkatárs dolgozott. A példányszám folyamatosan növekedett, 1952-re hétköznap elérte a 800 ezret, vasárnap pedig a 850 ezret. A munkahelyeken országsszerte rendszerezések voltak a „Szabad Nép félórák”, amikor a lap híreit és kommentárjait kellett megbeszélni. A lap jelentőségét jól mutatja, hogy 1952-re évi papírszükséglete 7153 tonnára emelkedett, ami a magyarországi politikai lapok teljes papírszükségletének 64%-át jelentette.¹

A Kínával kapcsolatos magyar propagandában – politikusi beszédekben, sajtóhírekben, Kínáról szóló írásokban és filmekben – három motívum jelenik meg. Az első a régi és az új Kína szembeállítása, a második a Szovjetunió és az SZKP által vezetett szocialista tábor és nemzetközi kommunista mozgalom egysége és harca az imperializmus ellen, a harmadik pedig a magyar és a kínai nép barátsága. Mindhárom tényező külön-külön és egymást erősítve is betöltötte a magyar–kínai barátság belpolitikai szempontból legfontosabb funkcióját: a szovjetizált magyar rendszer és az állampárt legitimációjának erősítését.

Az Új Kína kiállítás Budapestén, 1951. február–március

Az 1950-es évek elején az új népi demokráciák bemutatkozásának egyik bevett módja az adott ország kultúráját, gazdasági eredményeit és a szocializmus építésében elért eredményeit felsorakoztató kiállítások rendezése volt. A Magyar Nép-

¹ HORVÁTH Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Budapest, Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, 2013, 36.

köztársaság 1950 tavaszán rendezte meg az első kínai dokumentációs kiállítását, amelynek bemutatására Peking (Beijing) mellett Sanghajban (Shanghai) és Senjangban (Shenyang) is sor került.² A rendezvények célját Safrankó nagykövet az alábbiakban jelölte meg: „megismertetni Magyarországot a kínai vezető elvtársakkal, és bevenni a lehető legszélesebb kínai tömegekbe, hogy van egy Magyarország, amely ha kicsi is, bizonyos szerepet tölt be a békefrontban.”³ Az 1945 utáni magyar gazdaság eredményeinek bemutatására 1952 tavaszán került sor Pekingben. A pekingi kiállítás célja egyrészt a Magyarországról szóló ismeretek bővítése, másrészt a kereskedelmi kapcsolatok megalapozása volt. A kiállítás politikai tartalmának fontos eleme volt a Szovjetunió segítségének bemutatása.⁴

Az 1949. október 1-jén megalakult Kínai Népköztársaságról a szovjetizált kelet-európai államokban szinte alig tudtak valamit. A Mao Ce-tung (Mao Zedong) által vezetett Kínai Kommunista Párt sikeréről, a kínai forradalom győzelméről és a koreai háborúban harcoló kínai önkéntesekről szóltak ugyan híradások, de a hagyományos és modern kínai művészetről és a kínai hétköznapiokról kevés hír jutott el a szocialista tábor többi országába. Ezt az űrt volt hivatott betölteni az a kiállítás, amely Prága (1950. szeptember 11.–október 21.)⁵ és Bukarest (1950. december 23.–1951. január 25.)⁶ után 1951. február 10.–március 10. között a budapesti Szépművészeti Múzeumban volt látható.⁷ A kiállítás magyarországi bemutatását a szervező Kultúrkapcsolatok Intézete (KKI) a megnyitóra színes borítólappal, fényes papírra nyomott, 52 oldal terjedelmű, A5-ös méretű katalógust készített. Elsőként a kiállítást és annak politikai szerepét mutatjuk be a katalógus és a Szabad Nép beszámolóí alapján.

A katalógus szerint a dokumentációs és művészeti anyagot egyaránt felsorakoztató kiállítás „felbecsülhetetlen hatású cselekedet” volt „a baráti népek összébbzárkózása érdekében”. A rendezők szerint a kiállítás fontossága abban rejlett, hogy ez volt „Mao Ce-tung szabad és győzelmes új Kínájának, a Szovjetunió vezette bé-

² A szövegben a kínai nevek és szavak átírására az. ún. népszerű magyar átírást használom. A szavak első előfordulásakor megadom a nemzetközi szakirodalomban általánosan használt ún. *pinyin* (ejtsd: pinjin) formát is. Idézetek esetében, valamint ahol nem sikerült név vagy szó azonosítása, megfigyem az eredeti írásmódot.

³ Safrankó Emánuel pekingi nagykövet 1950. évi összefoglaló jelentése. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) XIX-J-1-j Kína 1945–1964 47. t. 0028286/1950. A magyar rendezvények sikeréhez hozzájárult, hogy ez volt az első a szocialista országok hasonló rendezvényeinek sorában.

⁴ Jegyzőkönyv az MDP Titkárság 1951. augusztus 22-én du. 5 órakor tartott üléséről. Az MDP Államgazdasági Osztály két előterjesztése a Titkárság részére: az 1952-ben rendezendő moszkvai és pekingi kiállítás (vásár) tárgyában; Budapesten rendezendő kínai kiállítás. 1951. augusztus 18. MNL OL M-KS 276 f. 54/157. ö.e. I., 4., 44–48.

⁵ A prágai kiállítás katalógusa: *Výstava Nová Čína, Dům Výtvarného Umění, Praha, 22 Září – 21 Říjen 1950.*

⁶ Az 1950. december 23-án megnyílt bukaresti kiállítás helyszíne a romániai Külföldi Kultúrkapcsolatok Intézete volt. A kiállítás Budapestről Varsóba ment, ahol májusban a Nemzeti Múzeumban volt látható.

⁷ *Szabad Nép*, 1951. február 7., 8.

ketábor hatalmas tagjának első, közvetlen találkozása a magyar néppel”. A katalógus szerint az ilyen eseményekre azért volt szükség, mert a kölcsönös megismerés a népi demokráciák népeit „mindjobban összeforrasztja, egymás iránti barátságukat még elmélyültebbé, még megbonthatatlanabbá teszi”. A kiállítás bemutatta „a nagy kínai nép forradalmian megváltozott életét, a régi hagyományokon újjászülett kultúráját”, és „a Kínai Kommunista Párt döntő, irányító szerepét, valamint a Szovjetunió segítségének számtalan megnyilvánulását.”⁸ Az idézetekből is látható, hogy a kiállítás egyik fő politikai üzenete a két nép sorsközösségének és újdonsült barátságának hirdetése volt.

A katalógus a kiállítást szélesebb, nemzetközi keretben is elhelyezte. Úgy fogalmazott, hogy az nagy eseménye a „nemzetközi békemozgalomnak” is, amely „a Szovjetunió vezetésével szüntelen harcot vív a világbékéért, s amelyben a felszabadult kínai nép hatalmas szerepe is mind nyilvánvalóbb.”⁹ A Kultúrkapcsolatok Intézete által jegyzett bevezető sajátos módon a fogadtatást is előrevetítette: „dolgozóink hatalmas lelkesedéssel élnek majd az első nagy alkalommal, hogy végre bepillantassanak az Új Kína csodálatos művészetet, forradalmi hagyományokat és nemzetközi jelentőségű győzelmeket megörökítő gazdag világába.”¹⁰ A kiállítás tartalma ennek megfelelően elsősorban az „új” Kínáról szólt. Az „új” jelző a szocialista forradalomhoz, a szabadsághoz, a modernitáshoz és a progresszióhoz, a népi demokratikus jelenhez és a vágyott, szocialista jövőhöz kapcsolódott. Mindezekhez lelkesítő metaforák (például: hajnal, világosság), valamint pozitív érzelmek (forradalmi lelkesedés, remény, öröm, boldogság) kapcsolódtak.

A tizennyolc termet megtöltő anyag fele volt művészeti jellegű, a másik fele az új Kína életét dokumentálta. A hagyományos kínai művészet bemutatására két termet szántak. A kiállítási tárgyak – porcelánok, drágakövekből készült kisplasztikák, lakktárgyak, rekeszzománc, kő-, csont- és bronzszobrok, selyemképek, festmények és fametszetek – a feudális, császári múltat szimbolizáló, de a megújulás vágyát és lehetőségét magában hordozó pekingi Palotamúzeum gyűjteményéből származtak. A Palotamúzeum a katalógus szerint a kommunista hatalomátvételt követően kettős feladatot látott el: „megőrizni az elődök munkájának eredményeit és ezen keresztül feltárni a feudalizmus bűneit, öntudathoz segíteni a dolgozó népet”.¹¹

A „forradalmi Kína harcaiban és küzdelmeiben született” új művészeti alkotások, elsősorban fametszetek és újívi képek, hét teremben kaptak helyet. Az új művészet képviselői főként azok a fametszők voltak, akik az 1930-as években a kínai forradalom „hosszú menetelés” utáni központjába, Jenanba (Yan'an) költöztek. (A „hosszú menetelés” 1934-35-ben zajlott le, amikor a kínai kommunisták a kormányzó Csang Kaj-sek (Jiang Jieshi) által vezetett nemzeti hadsereg támadásai elől

⁸ Új Kína. Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban a Kultúrkapcsolatok Intézete Rendezésében. Budapest, Szikra, 1951, 3.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo., 39.

a délkeleti Csianghszi (Jiangxi) tartományból több ezer kilométeres vándorlást követően a Senhszi (Shaanxi) tartományban, jól védhető hegyek között található Jenanban telepedtek le.) Mivel „a Szovjetunió példája és Mao Ce-tung elvtárs tanítása helyes útra terelte a fametszők tevékenységét”, „olcsó lenyomatai[k]” terjesztették röplapok formájában a forradalmi eszméket és osztályharcra buzdították az elnyomott népet”, és „újságokat pótoló kiadványaikban leplezték a régi rendszer visszaéléseit és megrázó módon ecsetelték a nép szenvedéseit” – fogalmazott a katalógus.¹² A Mao iránymutatása alapján megreformált újévi képek a katalógus szerint szintén „nagyhatású eszközök a tömegek nevelésére”, mivel „híven ábrázolják a nép jobb életéért való küzdelmét”, így a nép „érezkelheti a boldog jövő reményteljes lehetőségeit is”.¹³

A kiállítás másik felében fotódokumentációs anyag szerepelt, amely két részre oszlott: az egyik az új Kína belső helyzetébe, a másik a külkapcsolataiba nyújtott betekintést. A belpolitikai részben a császárság retrográd rendszerének kritikája, majd a dinasztia bukásával és a köztársaság létrejöttével meginduló és a KKP győzelméhez vezető, lineárisnak ábrázolt forradalmi mozgalom bemutatása szerepelt. Ezt követte a Szovjetunió szövetsége és az antiimperialista küzdelem jegyében fogant új külpolitika ismertetése. Mindkét részt áthatotta a korszakra jellemző személyi kultusz ápolása és erősítése. Az 1950-es évek elején mind a szovjetizált Magyarországon, mind a Szovjetunió szövetségét önként választó Kínában nagy erőket fordítottak a vezérkultuszra, amely a hatalom legitimálásának egyik fontos eszköze volt. Ez egyrészt a Sztálin köré kiépített szovjet kultusz átvételét jelentette, másrészt a helyi vezetők – Mao és Rákosi – dicsőítését. A kiállítás egyik kiemelt feladata a vezérkultusz ápolása és erősítése volt. A tematikus egységek az alábbi sorrendben követték egymást: a „Mennyei Birodalom”, „a kínai nép harca a felszabadulásért”, „földreform és iparosítás”, „új nép, új élet”, „a Kínai Népköztársaság és a békeharc”, végül „az amerikai betolakodók és bérenceik ellen”.¹⁴ A Szabad Nép beszámolója szerint összesen 340 tabló volt kiállítva. A lap szerint a két legszebb tárgy „a hatalmas méretű »Sztálin Leninnel« és »Mao Ce-tung elnök arcképe« című gyönyörű fali selyemhímzés” volt.¹⁵

A Szabad Nép először február 4-én, a megnyitó előtt egy héttel foglalkozott a kiállítással. A pártlap ekkor arról számolt be, hogy a Budapestre érkezett kiállítás anyaga „régí műtárgyakon, új művészeti és képzőművészeti tárgyakon kívül hat-száz fényképet is tartalmaz”, amelyek „megigéző erővel bizonyítják, mit jelent a 475 millió Kína dolgozóinak lelkes, áldozatkész harca a béke megvédése szempont-jából”. A kiállítás művészeti vonatkozásairól az első beszámolóból annyit tudunk meg, hogy „[a] kínai császárok egykori palotájának, a pekingi palotamúzeumnak

¹² Uo., 44.

¹³ Uo., 46.

¹⁴ Új Kína. Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban a Kultúrkapcsolatok Intézete Rendezésében. Budapest, Szikra, 1951.

¹⁵ „A Képzőművészeti Múzeum 18 termében nyílik meg szombaton az „Új Kína”-kiállítás”. *Szabad Nép*, 1951. február 7., 8.

értékes műkincsei közül százötvenöt műtárgy szerepel a kiállításon”, „[a]z új kínai művészet és népművészet magas színvonalú fejlettségéről és gazdag sokoldalúságáról százharminchét műtárgy ad ízelítőt”.¹⁶

A kiállítás megnyitását megelőző napokban a Szabad Nép – és híreit, tudósításait átvéve a többi országos napilap – naponta közölt Kínával kapcsolatos híreket, írásokat, elsősorban az 1950 ősze óta zajló koreai háborúról, a kínai „önkéntesek” háborús részvételéről és hadisikereiről, illetve az amerikai imperialisták ármánykodásáról, az ENSZ-ben zajló Kína-ellenes akciókról. A központi pártlap február 6-án például majdnem két teljes oldalt szentelt a koreai háborúval kapcsolatos híreknek. Egyrészt győzelmi jelentéseket közölt a háborúban Észak-Korea oldalán harcoló kínai önkéntesek sikereiről, másrészt élesen elítélte az amerikai imperialista agreszorokat, valamint az ENSZ Kínát elítélő határozatát.¹⁷

A kiállítás megnyitásának előestéjén a Szabad Nép közölte Van Szue Bo: Ha ők nincsenek... című versét Kardos László fordításában. A KKP-t dicsőítő vers keretes szerkezetű, első és utolsó versszaka így hangzik:

A Kommunista Párt mutatta meg,
Hogy hull le csuklóinkról a bilincs,
Ha ők nincsenek, ők, a kommunisták,
Ma Kína nincs.¹⁸

A kiállítás megnyitójának napján Somlyó György József Attila-díjas költő, a lap munkatársa írt ismertetést az „A kínai nép győzelme” című „nagyszerű szovjet–kínai dokumentumfilmről”, amelyben szintén idézi Van előző nap közölt versének legfontosabb versszakát.¹⁹ Somlyó Konsztantyin Szimonovra, a film kísérszövegének szovjet szerzőjére hivatkozva megállapítja, hogy „a magasztos néplelek nagyszerű látványa ez a film”. Somlyó jelzőkben és metaforákban gazdag, lelkesítő írását a koreai háborúban harcoló kínaiakra való utalással zárja:

„A kínai nép győzelme” című gyönyörű film megmutatja, hogyan találkozott Kína évezredes sötétségben élő népe a hajnal világosságával. Megmutatja, hogyan ment előre a kommunisták vezetésével e felé a fény felé. És megmutatja azt is, hogy ez a nép, amely találkozott a maga hajnalával, a nagy Szovjetunió oldalán tovább küzd mindaddig, amíg minden nép hajnala felvirrad. Ha a film készítői nem is fényképezhették le őket, de ott élnek és harcolnak előttünk a film kockáin azok a hős kínai önkéntesek is, akik most tovább küzdenek azért, hogy

¹⁶ „Gazdag dokumentanyagot műtárgyakat, modern festményeket, népművészeti alkotásokat mutatnak be az „Új Kína”-kiállításon”, *Szabad Nép*, 1951. február 4., 9.

¹⁷ *Szabad Nép*, 1951. február 6. 3–4.

¹⁸ *Szabad Nép*, 1951. február 9., 6.

¹⁹ SOMLYÓ György: „A kínai nép győzelme. Nagyszerű szovjet–kínai dokumentumfilm”. *Szabad Nép*, 1951. február 10. 6.

koreai testvéreik is végleg kiűzzék földjükről az imperialisták sötét hatalmát és találkozzanak a szabadság hajnalával.²⁰

A kiállítás megnyitója hatalmas politika erődemonstráció volt, amelyen részt vett Révai József művelődési miniszter, az MDP főtitkárhelyettese – a rendszer egyik fő ideológusa – és Huang Csen (Huang Zhen) kínai nagykövet is. A február 10-i megnyitóról a Szabad Nép másnap egy egész oldalon számolt be. A lap Révai és Huang beszédét is közölte. Mindketten megállapították, hogy a magyar és a kínai nép közötti szoros barátság kialakulását a kínai forradalom sikere és az Új Kína Szovjetunióval kötött szövetsége tette lehetővé. Révai azt hangsúlyozta, hogy „[a] Magyar Népköztársaságot a Kínai Népköztársasággal, a magyar dolgozó népet a kínai dolgozó néppel a legmélyebb rokonszenv és szolidaritás szálai fűzik egybe.” Ezt követően Révai Kína nemzeti újjászületéséről, az 1921-ben megalakult KKP által vezetett kínai szabadságharc harminc évéről „mint egyetlen nagy hősköteményről” beszélt. A magyar vezető rögtön meg is adta a siker receptjét, ami nem más volt, mint a szovjet példa követése: „E harminc év alatt azért ért el a kínai nép nagy nemzeti szabadságharca ilyen eredményeket, mert a kínai nép felszabadulási küzdelmének élére álló kínai munkásosztályt, a mi nagy kínai testvérpártunkat a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eszméi, Lenin és Sztálin tanításai vezérelték.” Révai Kína kulturális megújulásának bemutatásakor sem mulasztotta el, hogy kiemelje a magyar és a kínai kultúra hasonlóságait, itt is hangsúlyozva a szovjet kultúra meghatározó szerepét:

Az új kultúra, amelyből az újjászülető és mégis ősi kínai kultúra a legtöbbet merít és tanul, ugyanaz a kultúra, amelyből mi is legtöbbet merítünk és tanulunk saját újjászülető és mégis ősi nemzeti kultúránk fejlesztésénél: a szovjet kultúra! Örömmel láthatjuk a kiállításon, hogy éppen a szovjet kultúrától megtermékenyülve válik tartalmában, feladataiban, irányában rokonná a kis magyar nép és a nagy kínai nép kultúrája anélkül, hogy nemzeti jellegzetességeitől megfosztódnának.

Révai a propaganda által folyamatosan sulykolt panelek egyikét sem hagyta ki. A két nép barátságának alapjáról, az imperializmus elleni közös fellépésről, a békeharcról így beszélt: „az eszméi rokonság, az egymástól való tanulás feltételeit épp azzal teremtettük meg, hogy a társadalmi fejlődésnek, a szabadságért és függetlenségért való harcnak, a békéért való küzdelemnek, az imperialista elnyomással való szembeszállásnak ugyanarra az újtárra léptünk”. A kultúrának ebben a harcban betöltött szerepéről azt mondta, hogy az a nép nevelésének eszköze, olyan fegyver, „amely az ellenség mellé van szegezve, amely soha, semmilyen körülmények között nem szakadhat el a nép életétől és harcaitól”.²¹

²⁰ Uo.

²¹ „Ünnepélyes keretek között megnyitották az „Új Kína”-kiállítást”. *Szabad Nép*, 1951. február 11. 3.

Révai József után Huang Csen nagykövet következett, aki beszédét szintén a Szovjetunió szerepének hangsúlyozásával kezdte: „A hatalmas Szovjetunió vezetésével ... elértük, hogy népeink ma már egy 800 milliós nagy család tagjaiként testvéri egyetértésben fogtak össze.” Majd a szovjet kultúra dicsőítésével folytatta: „A szovjet kultúra a leghaladóbb az egész világon. Az új Kína kultúrája is a szovjet példa nyomán fejlődik.”, sőt „az új és demokratikus kínai kultúra – tartalmára nézve – egybeforr a szovjet kultúrával, sőt ilyen értelemben azt is mondhatnánk, belőle született. Azóta is, az elmúlt harminc év folyamán, ez táplálta és irányította lépteit”. Huang nagykövet lelkesítő beszédét ismét a Szovjetunió, „a világbéke és a demokrácia e megingathatatlan bástyája” és Sztálin, „az egész világ dolgozóinak nagy vezére és tanítója” magasztalásával fejezte be.²²

A kiállítás anyagát a Szabad Nép február 13-i számában ismertette „A gyönyörű kiállítás képzőművészeti alkotásai” címmel. Itt is a feudális múlt és a szabad Kína szembeállítás volt a cikk szerzőjének módszere. A drámai jelzőkben bővelkedő írás a régi Kínát „a sovány parasztok, a fabölcsőben elszáradt csecsemők és véres parasztlázadások hazájaként” írta le, ahol „a művész befelé fordult, s igyekezett elfeledkezni a világ valóságáról, melyet a maga teljességében nem volt szabad ábrázolnia”. Ezzel szemben az új Kínában a művészet „legyűrte az évszázados zsibbadást, s élére áll a nép harcainak, kifejezi a tömegek vágyait, mindennapos életét, múltját és jelenét”, a művészek pedig „benne úsznak az élet eleven áramlásában” és a szovjet alkotóktól tanulva „éles fegyverként használják fel mesterségbeli tudásukat, és szívvel-lélekkel a békeharc szolgálatában állnak.”²³

A kiállítás időzítése az MDP belpolitikai céljainak is tökéletesen megfelelt. Egyrészt alkalmat adott arra, hogy a párt megemlékezzen a szovjet–kínai barátsági, szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási szerződés megkötésének első évfordulójáról, és a szerződéssel összefüggésben erősítse a Szovjetunió és Kína mellett Magyarországot is magában foglaló béketábor erejébe vetett hitet. A Szabad Népben február 14-én, a szerződés megkötésének évfordulóján megjelent írás Kínát a világbéke hatalmas tényezőjének nevezi, a szerződést pedig „a világbéke egyik legfontosabb pillérének”. A cikk azonban azt is hozzáteszi, hogy a szerződés „pillére a magyar–kínai barátságnak is, hiszen a Kínai Népköztársaság és az európai népi demokráciák közti szoros kapcsolatok azon az eltéphetetlen szövetségen alapulnak, amely valamennyiüket a béketábor nagy vezetőjéhez: a Szovjetunióhoz fűzi,” a „legyőzhetetlen tábor” pedig „áthághatatlan akadály az imperialisták háborús és világuralmi terveinek útjában”.²⁴

A másik nagyszabású politikai esemény, amelyhez a kiállítás díszletként szolgált, a magyar párt kongresszusa volt. Az MDP 1951. február 25.–március 2. között tartotta II. kongresszusát. Az esemény tiszteletére a magyarországi mozikban több szovjet film mellett két kínai dokumentumfilmet is vetítettek (A kínai nép győzel-

²² Uo.

²³ „Új Kína. A gyönyörű kiállítás képzőművészeti alkotásai”. *Szabad Nép*, 1951. február 13. 6.

²⁴ „A világbéke hatalmas tényezője”. *Szabad Nép*, 1951. február 14. 3.

me; Felszabadult Kína).²⁵ A kongresszus megnyitásának előestéjén nagygyűlést tartottak a Hősök terén, amelyet a Szépművészeti Múzeum homlokzatán látható Új Kína felirat uralt. A nagygyűlésen beszédet mondott Rákosi Mátyás, az MDP főtitkára, és felszólalt Huang Csen nagykövet is. Rákosi a „nagy közös célok” között „a béke megvédését” és „a szocialista jövő építését” említette, amihez az MDP a „testvérpártoktól” is megkapja a támogatást. A kongresszusra és a kongresszusi nagygyűlésre érkezett külföldi vendégek között első helyen természetesen „a hatalmas Szovjetunió Bolsevik Pártjának, a szeretett Sztálin elvtárs pártjának képviselőit” említette, majd rögtön utánuk „a 475 milliós kínai nép, Mao Ce-tung pártjának küldötteit”, akik „újra megerősített[ék] bennünk azt a tudatot, hogy mindenütt nőnek a béketábor erői, és világszerte fokozódik a sikeres harc az imperialista háborús gyűjtogatók aljas, véres terveivel szemben.”²⁶ A pártlap képanyaga is a kínaiak szerepét hangsúlyozza. A Rákosi beszédét közlő oldalon a nagygyűlésről készített fotón, amelynek címe: „Százazrek hallgatják a kongresszusi nagygyűlésen Rákosi elvtárs beszédét”, a „testvérpártok” vezetőinek képei mellett egyetlen tábla látható, amelyen az: „Éljen a kínai nagy család és annak vezére, Mao Ce-tung!” felirat olvasható.²⁷ Huang Csen nagykövet a beszédében ugyanazokat a paneleket használta, amelyeket korábban már említettünk: Kínában megdőlt a régi rendszer, és létrejött az új Kína, amely a Szovjetunió által vezetett tábor részeként a béke oldalán áll. A béketábor feladata az imperializmus elleni harc, elsősorban Koreában, de mindenütt a világon, és Kína és Magyarország közösen harcol az imperializmus ellen.²⁸

Rákosi a kongresszusi beszámolójában is hosszasan beszélt Kínáról. A kínai forradalom 1949-es győzelmét „világtörténelmi jelentőségű győzelem”-nek nevezte, „mely az emberi haladás legnagyobb lépése az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a fasizmus szétverése óta”, és megállapította, hogy „[a] kínai nép győzelme a Szovjetunió vezette béketábor erejének óriási megnövekedését eredményezi.”²⁹ Farkas Mihály, a párt Központi Vezetésének tagja, honvédelmi miniszter beszédében szintén azt hangsúlyozta, hogy „[m]a már mind erőteljesebben a szocializmus és a béke erői határozzák meg az emberiség fejlődésének útját és irányát”. Ennek bizonyítékeként kiemelte, hogy „Ázsia leghatalmasabb birodalma, a közel ötszázmilliós Kína kiszakadt az imperializmus rendszeréből”, és „[m]a a Kínai Népköztársaság, Mao Ce-tung elvtárs vezetése alatt a demokrácia, az emberi haladás és a béke egyik legfontosabb tényezője.”³⁰

²⁵ *Szabad Nép*, 1951. február 12. 2.

²⁶ „Forró lelkesedéssel ünnepelték a kongresszusi nagygyűlés több százézes tömegei a Pártot Rákosi elvtársat s a kongresszus külföldi vendégeit”. *Szabad Nép*, 1951. február 25. 1–2.

²⁷ Uo.

²⁸ „Testvérpártok küldötteinek felszólalása a nagygyűlésen”. *Szabad Nép*, 1951. február 25. 3.

²⁹ *A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve*, Budapest, Szikra, 1951, 20. Rákosi beszámolóját a kor szokásának megfelelően a Szabad Nép is leközölte: „Rákosi Mátyás elvtárs beszámolója a Magyar Dolgozók Pártja II. Kongresszusán”. *Szabad Nép*, 1951. február 26. 1–10.

³⁰ *A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve*, Budapest, Szikra, 1951, 94. A Szabad Nép Farkas Mihály beszédét is közölte: „Farkas Mihály elvtárs beszéde”. *Szabad Nép*, 1951. február 27. 2.

A Szabad Nép folyamatosan tudósított a kiállítást övező nagy érdeklődésről is. Február 21-én, az MDP kongresszus előestéjén arról számolt be, hogy „a Szépművészeti Múzeum 18 termét csaknem állandóan megtölti a látogatók tömege”, és a megnyitás óta eltelt egy hét alatt 53 ezer látogató nézte meg a kiállítást.³¹ Egy hét múlva már arról szólt a hír, hogy a látogatók száma elérte a 120 ezret: „a hős kínai nép demokratikus nemzeti hagyományait és a felszabadult Kína új forradalmi művészetét ábrázoló nagyszerű kiállítás... napról napra újabb hatalmas tömegeket vonz. A sok egyéni látogató mellett üzemek, minisztériumok, hivatalok dolgozói, iskolák tanulói egymás után csoportosan tekintik meg a kiállítást.”³² A látogatók számának növeléséhez az állam is segítséget nyújtott. A „kongresszusi héten” a pártlap arról számolt be, hogy a kiállítás megtekintésére „a vidéki dolgozók részére” a MÁV egyéni utazási kedvezményt biztosít: „Akik legkésőbb március 11-én déli 12 óráig teljesárú vasúti jeggyel Budapestre utaznak a kiállítás megtekintésére, a kiállítás területén az IBUSZ kirendeltségénél váltható 1,50 forintos igazolvánnyal visszautazáskor 66 százalékos menetkedvezményt vehetnek igénybe.” Sőt a kiállítás megtekintésére „50 százalékos kedvezménnyel március 4-én Győrből és Pécsről, a közbeeső állomások bekapcsolásával, továbbá március 11-én Szombathelyről, Szegedről és Miskolcra, szintén a közbeeső állomások bekapcsolásával különvonatot indít a MÁV.” Az utazással kapcsolatosan bővebb felvilágosítást a megyei tanácsok népművelési alosztályain és az ország összes IBUSZ-jegyirodájában adtak a kiállításra utazó dolgozóknak.³³ Hogy összesen hányan látták a kiállítást, arról a pártlap nem adott hírt, de valószínűleg a romániai látogatottságot nem sikerült túlszárnyalni. Az ottani központi pártlap, a *Scântea* ugyanis arról számolt be, hogy a kiállítást a január 25-i zárásig 800 ezren látták.³⁴

Kínai művészegyüttes Magyarországon, 1951. október–november

A KNK 1951. október 1-én ünnepelte megalakulásának második évfordulóját. Az esemény alkalmából a protokollnak megfelelően a magyar párt- és állami vezetők üdvözlő táviratot küldtek kínai partnereiknek (Rákosi Mátyás pártfőtitkár és Dobi István a Minisztertanács elnöke Mao Ce-tungnak – aki pártvezető és kormányfő is volt egyben, Kiss Károly külügyminiszter pedig kínai kollégájának, Csou En-lajnak (Zhou Enlai). Mindhárom levélben megjelennek ugyanazok a motívumok, amelyek akkoriban meghatározták a Kínával kapcsolatos propagandát. A táviratok szövegében szerepel a „testvéri együttérzés”, a „hős kínai nép” iránt, amely „hősi-es harcot” vív az „amerikai agresszorok” és az „imperialista háborús gyűjtogatók bűnös távol-keleti próbálkozásai” ellen, valamint annak a „hatalmas, békés építő-

³¹ „Több mint ötvenezren nézték meg eddig az „Új Kína”-kiállítást”. *Szabad Nép*, 1951. február 21. 7.

³² „Két hét alatt százhuszezen látták az „Új Kína”-kiállítást”. *Szabad Nép*, 1951. március 1. 12.

³³ „Utazási kedvezmény az „Új Kína”-kiállítás megtekintésére”. *Szabad Nép*, 1951. február 22. 2.

³⁴ „Peste 500.000 oameni ai muncii din Capitală au vizitat Expoziția 'China Nouă'”. *Scântea*, 1951. január 15. 1. „800.000 cetățeni au vizitat pana acum expoziția 'China Nouă'”. *Scântea*, 1951. január 27. 1.

munkának” a dicsérete, amelyet a párt és a kínai nép az ország további megerősítéséért folytat.³⁵

1951 őszén, az október 1-jei kínai nemzeti ünnep körüli napokban a Szabad Nép naponta közölte Kínával kapcsolatos híreket. Beszámolt a koreai háború eseményeiről, az új Kínában zajló békés újjáépítés sikereiről és a Magyarországon zajló kínai kulturális programokról. A kínai nemzeti ünnep alkalmából kínai filmhét kezdődött Budapesten. A filmhét nyitóeseménye az Uránia moziban rendezett díszelőadás volt, ahol a magyar állami és pártvezetés részvételével levetítették a Kína lánya című szinkronizált kínai játékfilmet, valamint az Új Peking című színes szovjet–kínai dokumentumfilmet.³⁶ A filmhéten bemutatták többek között a Szikrák című játékfilmet is, amely a Szabad Nép ismertetője szerint „ízeltőt ad az új, az elmaradottság jegyeit levetkőző Kínából”, és amelynek „eszmei ereje, egyszerű, de magával ragadó művészi ábrázolása jogos sikert arat dolgozóink között”. A magyar munkások számára is ismerős és átélhető történet Északkelet-Kínában játszódik 1947-ben, a „Csang-Kaj-sek-banda” kiverése után. Főszereplője, Cou mester villanyszerelő, aki a párt utasítását követve részt vesz a helyi villamoserőmű újjáépítésében. A filmet ismertető Molnár István párhuzamba állította a kínai és a magyar munkásosztály képviselőit. Szerinte Cou „édes testvére a tatai bányásznak, aki 1945-ben éhezve, rongyos ruhában felszínre hozta az első csille szénét, testvére a csepeli munkásnak, aki a romok alól kaparta ki a gépeket, hogy az országban meginduljon az élet”.³⁷

Az 1951. július 12-én megkötött magyar–kínai kulturális egyezmény első jelentős eseménye egy 215 tagú kínai művészegyüttes magyarországi vendégszereplése volt. Az együttes 1951. október 7-i érkezéséről a Szabad Nép először október 9-én adott hírt. A beszámoló szerint az együttest szállító vonat este 10-kor érkezett a Nyugati pályaudvarra, ahol megjelent Mihályfi Ernő népművelési miniszterhelyettes és Majláth Jolán, a Kultúrkapcsolatok Intézetének főtíkája.³⁸ Az együttes programját október 9-én a Parlamentben rendezett fogadáson mutatták be a sajtó képviselőinek. Elmondták, hogy az együttes augusztustól októberig az NDK-ban vendégszerepelt, ahol 79 előadást tartottak összesen 80 ezer ember előtt, és részt vettek a berlini VIT-en (Világ Ifjúsági Találkozó) is. Az együttest vezető minisztériumi főosztályvezető-helyettes elmondta, hogy „munkájukat abban a tudatban végzik, hogy művészetükkel elősegítik a kínai nép függetlenségének, szabadságának, a világ békéjének megvédését”. Az együttes helyettes vezetője pedig – ismét csak a szokásos paneleket felmondva – arról beszélt, hogy „[a]z évezredek tradíciókkal rendelkező kínai kultúra mai közvetítői egyre inkább átnevelődnek, s ez is segít kialakítani a klasszikus hagyományokban gyökerező, a nép forradalmi törekvéseit

³⁵ „Rákosi Mátyás elvtárs üdvözlő távirata Mao Ce Tung elvtárshoz, Dobi István üdvözlő távirata Mao Ce tong [sic!] elvtárshoz, Kiss Károly elvtárs üdvözlő távirata Csu En Laj elvtárshoz”. *Szabad Nép*, 1951. október 2. 4.

³⁶ „Díszelőadás a Kínai Népköztársaság megalakulásának második évfordulóján”. *Szabad Nép*, 1951. október 2. 4.

³⁷ „Szikrák”. *Szabad Nép*, 1951. október 5. 6.

³⁸ „Megérkezett Budapestre a kétszázötven tagú kínai művészegyüttes”. *Szabad Nép*, 1951. október 9. 6.

kifejező új népi művészetet” és hogy „igen nagy segítséget kapnak feladataik sikeres megoldásához a szovjet művészet példájából”.³⁹

A Kínai Ifjúsági Művészegyüttes, amely színtársulattól, kórusból, tánckarból, artistacsoportból, kínai népi zenekarból és klasszikus szimfonikus zenekarból állt, Magyarországon az október 9-én este az Állami Operaházban rendezett díszelőadáson mutatkozott be. Az eseményen megjelent a teljes magyar pártvezetés, az élén Rákosi Mátyással, Farkas Mihállyal és Révai Józseffel, Rónai Sándor államfő (az Elnöki Tanács elnöke), Dobi István miniszterelnök (a Minisztertanács elnöke), valamint a szovjet és a kínai nagykövet. A Világosság, az MDP Budapesti Pártbizottságának lapja a díszelőadás politikai demonstráció jellegét hangsúlyozta. A tudósítás szerint az ünnepi beszédek végén a közönség „felállva, hosszú percek át, viharos lelkesedéssel éltette a magyar nép szeretett vezérét, Rákosi elvtársat, a kínai nép bölcs vezetőjét, Mao Ce-tung elvtársat és a békéért küzdő emberiség nagy vezérét, Sztálin elvtársat.” A beszámoló szerint a „forró hangulatú díszelőadás a kínai–magyar barátság jelentős ünnepe volt, amelynek minden műsorszámát a magyar dolgozók szünni nem akaró tapssal jutalmazták és szeretettel ünnepelték vendégeinket, a kiváló kínai művészeket.”⁴⁰

Magyarországi tartózkodásuk alatt a művészegyüttes különböző csoportjai ötvenhat előadást tartottak országszerte. Az artistacsoport előadásaira a budapesti MÉMOSZ-székházban⁴¹ és a Nemzeti Sportcsarnokban került sor. A színtársulat Budapesten a Madách Színházban, az Operaházban és Csepelen lépett fel, vidéken pedig többek között Ózdon, Diósgyőrben, Miskolcon, Debrecenben, Nyíregyházán, Szolnokon és Szegeden. A műsoron zeneművek, pekingi opera néven ismert hagyományos színdarabok, valamint a kínai színházi hagyományra építő modern operák szerepeltek.⁴² A fehérhajú lány című forradalmi operát a Szabad Nép beszámolója szerint először 1944-ben adták elő, a KKP VII. kongresszusa tiszteletére. Az erőd felrobbantása című kisopera az ismertetés szerint „az áruló Csang Kaj-sek ellen vívott győzelmes harc egyik történetileg hiteles epizódjának állít emléket. A kisopera arról szól, hogy a népi hadsereg egyik katonája életét is feláldozva, felrobbantja az ellenség erődjét.” A Vállvetve előre című kisopera „az imperialista agresszorok ellen harcoló hős kínai önkéntesek és a koreai nép harcát” mutatta be. A Szabad Nép tudósítása megjegyzi, hogy a műben „helyet kapnak a koreai hősök segítségére sietett magyar kórházvonal orvosai is”.⁴³

³⁹ „A kínai művészet fejlődéséről, a hazánkba érkezett művészegyüttes programjáról számoltak be a kínai művészek sajtófogadásán”. *Szabad Nép*, 1951. október 10. 6.

⁴⁰ „Hatalmas sikerrel mutatkozott be a Kínai Ifjúsági Művészegyüttes az operaházi díszelőadáson”. *Világosság*, 1951. október 10. 4.

⁴¹ MÉMOSZ: Magyar Építőmunkások Országos Szövetsége. A székház 1948–1949-ben épült fel a Dózsa György úton. Mai neve: Liget Center.

⁴² A pekingi operáról lásd: Révész Ágota: „A pekingi opera mint a nemzetépítés eszköze Kínában”. *Világtörténet* 10. (42.) évf. 2020/4. 581–604.

⁴³ „A kínai művészet fejlődéséről, a hazánkba érkezett művészegyüttes programjáról számoltak be a kínai művészek sajtófogadásán”. *Szabad Nép*, 1951. október 10. 6.

A művészegyüttes programjának részleteiről a Szabad Népben ismét Somlyó György számolt be. Somlyó írását a Vállvetve előre című forradalmi opera részletes bemutatásával zárja. Az ismertetésben a propagandaanyagokból már jól ismert kifejezések jelennek meg. A „kínai önkéntesek”⁴⁴ hősiei küzdelme az „amerikai agresszorok” ellen, a „legyőzhetetlen” katonák és az egyszerű, de szorgos koreai emberek „meleg és harcos egysége”, végül a „lelkesítő”, „gazdagságot és boldog életet” ígérő jövő. Azon olvasók számára, akik nem láthatták a színdarabot, a színpadképet is a lehető legrészletesebben bemutatja:

A Vállvetve előre a kínai önkénteseknek a koreai nép szabadságharcát segítő áldozatkészségéről szól. A színpadon a gyönyörű kék ég alja haragos vörös a visszavonuló amerikai agresszorok által felgyújtott falvak lángjaitól, a távolból szünet nélkül döngenek a robbanások. A színen egyszerű koreai emberek, asszonyok és gyerekek hordják kosaraikban a földet, döngölik a talajt, cipelik vállukon a hatalmas szálfákat: építik újjá a felrobbantott hidat, amely útjában áll előrenyomuló csapataiknak. Megérkeznek a katonák és nem sokkal utánuk a kínai önkéntesek egy csapata is. A rohammunkával helyrehozott hídon együtt emelkedik magasba a vöröscsillagos kék koreai és a sárgafeliratú vörös kínai lobogó. A harcosok és a polgári lakosság meleg és harcos egységét, a kínai önkéntesek és a koreai szabadságharcosok küzdelmének legyőzhetetlen közösségét az ének, a tánc, a költői pátosz és a némajáték szervesen eggyé forrt eszközei jelenítik meg. És a kép, a lakosság szeretetétől övezve harcba induló testvéri kínai és koreai sereg zengő és lelkesítő látványa azt mutatja és azzal az érzéssel fejezi be ezt az estét, hogy a győzelmes nép felszabadult fiai és lányai nemcsak „táncra, zenére és dalra” készek, de minden pillanatban készek újra fegyverrel is harcolni és életük árán is megvédelmezni azt a gazdagságot és boldog életet, múltnak és jövőnek azt a szépségét, amelyet újjászületett táncuk, zenéjük és daluk kifejez.⁴⁵

Az együttes ünnepi búcsúelőadását november 12-én szintén az Operaházban tartották meg. Az esemény ismét alkalmat nyújtott a két nép között létrejött testvéri barátság és a szocializmus nagyszerűségének hirdetésére. A műsor végén Ladányi Ferenc, a Színház- és Filmművészeti Szövetség főtitkára méltatta a kínai együttes vendégszereplését: „itt tartózkodástok emléke örökké élni fog szívünkben, mint a hatalmas kínai nép és a magyar nép soha el nem szakítható kézszorítása” – mondta. A beszámolóból nem hiányozhatott a közvetlen politikai üzenet, a szocialista építés sikereinek felemlgetése és a magyar vezetők dicsőítése sem. A Szabad Nép szerint a kínai művészegyüttes vezetője az alábbi szavakkal búcsúzott el Magyarországtól: „A magyar nép Rákosi Mátyás bölcs vezetésével sikeresen teljesíti az ötéves tervet, amivel a szocializmus alapjait rakja le és óriási eredményeket ért el. A magyar nép

⁴⁴ A KNK és az USA közötti közvetlen fegyveres konfliktus elkerülése érdekében a kínaiak hivatalosan nem a reguláris hadsereg egységeit küldték a Koreai-félszigetre, hanem önkénteseket.

⁴⁵ SOMLYÓ György: „A Kínai Ifjúsági Művészegyüttes vendégjátéka”. *Szabad Nép*, 1951. október 12. 5.

lelkesen tekint a jövő elé, mindenütt láthattuk a vidám és boldog arcokat.” A kínai vendég felszólalása a 21. századi olvasó számára hirtelen és nehezen érthető fordulattal ér véget: „Azzal is tisztában vagyunk e látogatás után, hogy a magyar nép sohasem felejt el a háborús uszítók aljas mesterkedéseit s azt, hogy hazája határán ott leselkedik az imperialisták csatlósa: Tito.” A korabeli olvasónak azonban egyértelmű volt, hogy miért szerepel a kínai művészegyüttes vezetőjének beszédében a jugoszláv vezető. Akkoriban ugyanis a Szovjetunióval szoros szövetségben álló Magyarország számára a Sztálinnal 1948-ban szakító Tito volt az egyes számú közellen-ség, akiről a propaganda nap mint nap megerősítette, hogy ő a magyar nép és a szo-cializmus ellensége, a gonosz megtestesülése. Magyarország ezekben az években „a népi demokratikus államok ellen irányuló támadások szervezőjeként” számon tar-tott Jugoszlávia szomszédjaként „erős bástya [volt] a békétábor frontvonalán”.⁴⁶ Vé-gül a cikk az efféle ünnepi eseményekről szóló beszámolókhöz hasonlóan a három vezető dicsőítésével zárul: „[a]z ünnepi operaest közönsége a kínai művészekkel együtt hosszan éltette Mao Ce-tung, Rákosi Mátyás elvtársakat, s a világ népeinek legnagyobb tanítómesterét, Sztálin elvtársat.”⁴⁷ A sajtóban megjelent adat szerint az együttes előadásait a több mint egy hónapos magyarországi vendégszereplés során összesen „mintegy 70 000-en” tekintették meg.⁴⁸

A sajtóban megjelent számot némileg árnyalják a rendelkezésre álló levéltári ira-tok. A Népművelési Minisztérium Ellenőrzési Osztályának jelentéséből az derült ki, hogy a kínai művészegyüttes előadásain összesen 59 744 hely állt rendelkezésre, ebből 335 hely volt eladatlan, 3868 szabadjegyet adtak ki, így országszerte összesen 52 551-en látták az előadásokat. (A kivonás összege és a teljes nézőszám közötti közel háromezres különbség abból adódhat, hogy a művészegyüttes október 20-i előa-dását, valamint az artistacsoport október 21. délutáni előadását teljes egészében a szovjet kolónia részére tartották fenn, így azokat a nézőket a minisztérium nem számolta bele a teljes nézőszámba.) A jelentés szövé teszi, hogy elsősorban az artis-tacsoport Nemzeti Sportcsarnokbeli előadásain feltűnően sok volt a visszamaradt jegy és a szabadjegy. A minisztérium illetékese az eladatlan jegyek nagy számát a tömegszervezetek (SZOT, DISZ, Magyar Úttörők Szövetsége, Magyar Szabadság-harcos Szövetség) rossz munkájára vezette vissza.⁴⁹ A szervezési problémák miatt arra is volt példa, hogy „vattáról” kellett gondoskodni, az artistacsoport október 27. délutáni debreceni előadására például 900 főt kellett berendelni a környező üze-mekből.⁵⁰

⁴⁶ GYARMATI György: *A Rákosi-korszak*, Budapest, Rubicon-Ház Bt., 2013, 187.

⁴⁷ „Ünnepi operaesttel búcsúzott a Kínai Ifjúsági Művészegyüttes a magyar közönségtől”. *Szabad Nép*, 1951. november 14. 6.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ A Népművelési Minisztérium Ellenőrzési Osztálya (előadó: Rácz Imre) jelentése. Tárgy: A Kínai Együttes előadásainak pénzügyi mérlege. Budapest, 1951. november 26. MNL OL XIX-I-3-r

⁵⁰ Szurdi Márta osztályvezető-helyettes jelentése Mihályfi Ernő népművelési miniszterhelyettesnek. Bu-dapest, 1951. október 30. MNL OL XIX-I-3-r; Végh Henrik (Debrecen város Idegenforgalmi Hivatala) levele a Muzsika Hangversenyrendező Vállalatnak. Debrecen, 1951. október 29. MNL OL XIX-I-3-r

A telházat sokszor annak ellenére sem tudták biztosítani, hogy az MDP ifjúsági szervezete, a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) által javasolt, és végül a szervező állami intézmények által is elfogadott jegyárak a szokásosnál alacsonyabbak voltak, 2–20 forint helyett a 2–10 forintos sávban mozogtak. Ennek egyébként az lett a következménye, hogy a kínai együttes vendégszereplése a szervezők számára pénzügyi szempontból ráfizetéses volt. A jegyárak megállapításánál két szempont versengett egymással. A DISZ azért kérte az alacsony helyárat, hogy „a dolgozók közül minél számosabban nézzék meg a kínai együttes különböző előadásait, és a közönség a dolgozók sorából kerüljön ki”. Amikor a Kultúrkapcsolatok Intézetének munkatársa megjegyezte, hogy „a Madách Színház ... teljes jegypénztári árak mellett **sőt felemelt** helyárrakkal is – minden nehézség nélkül 100%-ban beszervezte volna a sorozatos előadásokat, az elvtársnő [a DISZ képviselője] azt válaszolta, hogy ők nem a nagykereskedőkkel akarták megnézni az Együttest, hanem a fiatalság, a honvédelmi alakulatok és a dolgozók széles tömegeivel.” A minisztérium mégis arra hívta fel a figyelmet, hogy az illetékeseknek a jegyárak megállapításakor ismerniük kellett volna „Révai elvtárs többször hangoztatott azt az álláspontját, mely szerint rendezvényeinknek, csakúgy, mint minden kultúrpolitikai vállalkozásainknak, a rentabilitás felé kell törekedni.” A minisztérium illetékes is tisztában volt azzal az elvárással, hogy „[i]gényessé kell tenni a dolgozókat kulturális téren is”, és hogy ebből a szempontból „a Kínai Együttes valóban magas színvonalú, művészi élményt nyújtott,” de a jelentés mégis azzal zárul, hogy „felvetődik a kérdés: ilyen eseményszámba menő produkciót miért kell színházi helyáraknál olcsóbban árusítani?”⁵¹ Mindezek ellenére a propaganda szintjén a kínai művészeget együttes magyarországi vendégszereplése betöltötte a politikai funkcióját: hozzájárult a magyar és a kínai nép barátságának erősítéséhez.

A Magyar Állami Népi Együttes Kínában, 1952. április–május

Magyarország első nagyszabású kínai bemutatkozására 1952 tavaszán került sor, amikor a Magyar Állami Népi Együttes (MÁNE) több mint egy hónapos vendégszereplésen járt a kelet-ázsiai országban. A Magyar Állami Népi Együttest a szovjet Mojszejev Együttes mintájára 1950 őszén hozták létre. Az együttes nyilvános bemutatkozására 1951. április 3-án, a felszabadulás április 4-i ünnepének előestéjén került sor, amikor éppen a Mojszejev Együttessel lépett fel az Operaházban.⁵² A szovjet példa az együttes működésének kialakításában is fontos szerepet játszott. A művelődéspolitikai célja a MÁNE létrehozásával az volt, hogy „gyűjtse, ápolja, továbbfejlessze és bemutassa a magyar nép hagyományait”, mégpedig úgy, hogy „a szocialista tarta-

⁵¹ A Népművelési Minisztérium Ellenőrzési Osztálya (előadó: Rácz Imre) jelentése. Tárgy: A Kínai Együttes előadásainak pénzügyi mérlege. Budapest, 1951. november 26. MNL OL XIX-I-3-r

⁵² MAÁcz László: „A magyar állami népi együttes tánckarának krónikája”. In Dienes Gedeon (szerk.): *Tánc tudományi Tanulmányok, 1963–1964*, Budapest, A Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Bizottsága, 1964, 52–74.

lom és a nemzeti forma egységét meg kell valósítania”.⁵³ Szöllősi Gyula, az együttes igazgatója nem titkolta, hogy „[a]z Állami Népi Együttes népi demokráciánkban ugyanazt a szerepet tölti be, mint a Szovjetunióban a Mojszejev Együttes.”⁵⁴ Szöllősi az együttes első évi munkáját értékelő beszámolójában azt írja: „Olyan együttest kellett létrehozni, amely a magyar tömegkulturális mozgalom számára példát mutat és irányt szab, és külföld felé is méltóan reprezentálja a magyar népi ének-, zene- és tánckulturát.”⁵⁵ Az együttes feladata tehát az volt, hogy „a Szovjetunió hasonló jellegű népi együttesei tapasztalatainak felhasználásával” továbbfejlessze a magyar népzenei és néptánc hagyományokat, ezeket színpadra vigye és bemutassa „a széles tömegeknek”.⁵⁶ A tagság toborzására „megfelelő szervező munkával, szakmai és politikai szempontok alapján” került sor.⁵⁷ Első műsorszámaik között szerepelt a dramatizált népszokásokra építő Este a fonóban és az Ecseri lakodalmas, amelyeket az „össznépművészet” kialakítása, azaz az ének, a zene és a tánc egysége jellemzett, valamint a női tánckar által bemutatott Üveges tánc és a férfiak Sarkantyús tánca. Ezek a műsorszámok nem voltak néprajzilag hitelesek, ugyanis a koreográfia és a mozgásanyag nem kapcsolódott egyetlen tájegység táncaihoz sem, de nem is kellett annak lenniük, elég volt, ha színpadi kompozícióként tudtak realizisztikusak lenni.⁵⁸

A MÁNE hamar a szocialista Magyarország népművészetének prominens képviselőjévé vált külföldön is. Az első vendégszereplésekre 1951-ben Csehszlovákiában és a berlini VIT-en került sor. Az együttes a Szovjetunióba először 1952-ben látogatott el, majd onnan közvetlenül Kína felé folytatta útját. A kínai vendégszereplésről az együttes dokumentumait őrző Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában csak elvétve található irat. Szinte az egyetlen érdemi információ Rábai Miklós művészeti vezető az együttes első tíz évét értékelő jelentésében található, de ő is csak annyit említ, hogy Kínában 1952. április 3.–május 27. között 40 előadáson léptek fel.⁵⁹ A dokumentumok között elsősorban adminisztratív jellegű feljegyzések vannak. Az egyik Szöllősi Gyula levele Rákosi Mátyásnak. Ebben az igazgató arról ír, hogy a három és fél hónapos, „gyönyörű élményekben gazdag” külföldi útról hazatért együttes – hálája jeléül – a „kínai néptől” kapott ajándékok közül, amelyek „nemcsak nekünk, de az egész magyar dolgozó népnek szólnak, mert jelképei a népeink közti örök és megbonthatatlan barátságnak” átadjon egyet Rákosinak.⁶⁰

Az iratok között a hétköznapi gondokra vonatkozó levelek is megmaradtak. Ezekben az együttes vezetése a külföldön turnézó tagok részére kéri a ma-

⁵³ Uo.

⁵⁴ Szöllősi Gyula levele a Szovjet Textilközpontnak. Budapest, 1951. december 7. MNL OL XXVI-J-5

⁵⁵ Szöllősi Gyula igazgató feljegyzése: Jelentés az Állami Népi Együttes egyévi munkájáról és következő feladatairól. Budapest, 1951. szeptember 20. MNL OL XXVI-J-5

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ MAÁ CZ László: i. m.

⁵⁹ Rábai Miklós: A Magyar Állami Népi Együttes helyzete és a művészeti fejlődés iránya, 1951–1960. Melléklet. MNL OL XXVI-J-5

⁶⁰ Szöllősi Gyula igazgató levele Rákosi Mátyásnak. Budapest, 1952. június 20. MNL OL XXVI-J-5

gyar hatóságoknál, hogy ők is hozzájuthassanak a következő három évre való tüzelőhöz. Azok a művészek ugyanis, akik február 20-án elutaztak a Szovjetunióba és Kínából csak június 8-án érkeztek haza, az 1952–1955-ös tüzelőrendeléseket a megállapított határidőre nem tudták benyújtani és a tél küszöbén tüzelő nélkül álltak. Mivel tüzelőt másutt beszerezni nem lehetett, az együttes vezetése azt kérte az illetésektől, hogy a tüzelő nélkül maradt tagok számára „a Tükert-nél készpénzfizetési rendeltetést biztosítani szíveskedjenek”.⁶¹

A hetven évvel ezelőtti vendégszereplés részleteiről levéltári források híján elsősorban a korabeli sajtóból, valamint abból a filmből tájékozódhatunk, amely végigkíséri az együttest kínai útján.⁶² Az együttes fellépéseiről a Szabad Nép rendszeresen beszámolt. A pártlap olvasói megtudhatták, hogy az együttes Sanghajban április 15–22. között vendégszerepelt, ahol a Szabad Nép cikke szerint 50 ezren tekintették meg az előadásait.⁶³ Pekingben a május elsejei ünnepségek keretében május 2-án 4500 főnyi hallgatóság – vasúti munkások, valamint nehéz- és könnyűipari munkások – előtt léptek fel a Dolgozók Kultúrpalotájában. A beszámoló szerint „[a] hallgatóság tapsviharral üdvözölte a magyar művészek minden műsorszámját. Az együttes tagjait az előadás végén ajándékokkal és virágokkal halmozták el.”⁶⁴ A pártlap arról is hírt adott, hogy az együttes május 4-én egy szabadtéri színpadon „45000 ifjómunkás, katona és diák előtt lépett fel, este pedig a pekingi egyetemek 25000 diákja előtt játszott”. Május 6-án „tíz pekingi egyetem és főiskola 7500 hallgatója előtt” adtak műsort, ahol a diákok „különösen nagy tetszéssel fogadták a két kínai nyelven előadott mozgalmi dalt, amelyeket az énekkar Kínában tanult meg”.⁶⁵ Másnap az együttes újabb előadást tartott a Dolgozók Kultúrpalotájában,⁶⁶ 8-án 4500 pekingi író és művész előtt szerepelt, 9-én, „a hitleri Németország fölött aratott győzelem napján” pedig indiai, burmai és kínai művészekkel együtt a császári palotában lépett fel Mao Ce-tung és a legfelső kínai vezetés tagjai előtt, ahol kínaiul adták elő a „Mao Ce-tungról, majd Rákori elvtársról szóló dalokat”.⁶⁷ 10-én és 11-én ismét 30-30000 főnyi volt a közönség – „katonák és munkások” –, 15-én pedig az együttes tagjai „ankéten vettek részt”, ahol „különböző kínai irodalmi

⁶¹ Az azonos tartalmú levelek egyik példája: Bodor Blanka, az Állami Népi Együttes igazgatóhelyettesének levele a Belkereskedelmi Minisztérium Tüzelőszer és Építőanyag Igazgatóságának. Budapest, 1952. október 16. MNL OL XXVI-J-5

⁶² *Az Állami Népi Együttes Kínában*. Írta és rendezte: Csang Csien-csen. 1952. A film narrátora Bán György, a Rákosi-korszak leghíresebb bemondója.
A MÁNE Kínában járt tagjával nem sikerült találkoznom, és egyelőre Kínáról is szóló memoárhoz, személyes iratokhoz sem tudtam hozzájutni.

⁶³ „A Magyar Állami Népi- és Táncegyüttes nagy sikerei Kínában”. *Szabad Nép*, 1952. május 4. 7.

⁶⁴ „A Magyar Állami Népi Együttes fellépése Pekingben”. *Szabad Nép*, 1952. május 6. 6.

⁶⁵ „Százvezrek tekintették meg a Magyar Állami Népi Együttes pekingi hangversenyét”. *Szabad Nép*, 1952. május 18. 3.

⁶⁶ „A Magyar Állami Népi Együttes újabb fellépése Pekingben”. *Szabad Nép*, 1952. május 10. 6.

⁶⁷ „Százvezrek tekintették meg a Magyar Állami Népi Együttes pekingi hangversenyét”. *Szabad Nép*, 1952. május 18. 3.

és művészeti kérdéseket vitattak meg, kiváló kínai kulturális személyiségekkel”.⁶⁸ A propaganda tálalásában azok az előadások, amelyeken nem csak szocialista országból érkező fellépők voltak, azt bizonyították a kínai néptömegek számára – a sajtóbeszámolók révén pedig a magyar közvélemény számára is –, hogy az alig néhány évvel korábban megalakult, főként csak a szocialista tábor országai által elismert Kínai Népköztársaság, az akkori világ legnépesebb országa, egyben a szocialista tábor Szovjetunió után második legfontosabb tagja, nemcsak a szocialista világ, hanem általában a nemzetközi közösség részévé vált.

A kínai vendégszereplés leglátványosabb eseménye a május 1-jei felvonulás volt a pekingi Tienanmen (Tiananmen) téren. Az eseményről a Szabad Nép május 3-án számolt be. A pekingi ünnepséget a pártlap „a kínai nép mély nemzetköziségének, megnyilatkozásának”, „Peking eddigi legnagyobb május elsejének” nevezte, amelyet „a kínai nép és az egész béketábor múlt évben elért nagy eredményeinek jegyében” ünnepeltek.⁶⁹ A felvonuláson kiemelt szerep jutott az „imperialista agresszió” ellen küzdő Koreának. Elsőként koreai táncművészek vonultak el a dísztribün előtt, majd őket „a Kínában nagy népszerűségnek örvendő” Magyar Állami Népi Együttes művészei követték. A magyarok nemcsak nemzeti táncaikat mutatták be a kínai vezetők előtt, hanem az együttes néhány tagja fellépett az emelvényre és igazi kulturális diplomataként „a Magyar Népköztársaság kormánya nevében zászlót nyújtott át Mao Ce-tung elnöknek.”⁷⁰ Az eseményről részletesen a május 7-i lapszám adott hírt. A 4. oldalon, közvetlenül a moszkvai Vörös térről készült fotó alatt olvasható a lap pekingi tudósítójának írása „A Magyar Állami Népi Együttes a pekingi Vörös-téren” alcímmel. A két nép közötti testvéri barátságot és teljes összhangot sugalló, győzelmi jelentésnek is beillő lelkes tudósítás azon részét, amely a magyar művészek dísztribün előtti műsoráról és a Mao elnökkel történt találkozásáról szól, teljes terjedelmében közöljük:

Közeledett a felvonulás egyik legszebb pillanata ... feszes, fekete nadrágban, fekete csizmában, fehér hímzett ingben két magyar fiú fehér selyem transzparenst hozott „Magyar Állami Népi Együttes” felirattal. Jöttek a magyarok a pekingi Vörös-téren 1952. május elsejét ünnepelni. Viharzott a téren a lelkesedés: „Sunnyali, Sunnyali!” és a tribünön számtalan nyelven: „Hongrie, Hungary, Vengerszki, Magyarorszki!” Aztán mint egy hatalmas dübörgés az egész téren: „Rákosi tundze van szuei! Éljen Rákosi elvtárs!” Jöttek a lányok kalocsai, virágos ruhájukban, színes népviseletekben, mintha a magyar nép, a magyar mezők egy darabját hozták volna Pekingbe a Vörös-térre. Keményen lépdéltek fekete csizmájukban, átalvetős szűrben a legények. Boldogságtól sugározva, büszke öntudattal jöttek a téren közeledve Mao Ce-tung elvtárs felé. Egyszerre megállt az egész menet. Most értek a

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ „A kínai nép mély nemzetköziségének, megnyilatkozása volt a pekingi felvonulás”. *Szabad Nép*, 1952. május 3. 3.

⁷⁰ Uo.

magyarok a városkapu elé, ahol Mao Ce-tung elvtárs volt. Még viharzott a téren a lelkesedés. Egyszerre csak kiugrik az egyik táncos és elkiáltja magát: „Járjon lábunk, járjon szánk, ne sajnáljuk a csizmát, verjük jól ki a mustrát. Hopp! Hej, hopp!” – és már kezdődik a szilaj, szép férfitánc, a sarkantyús. Csak úgy sugározta a legények tánca, hogy szabadok vagyunk, boldogok vagyunk, nagyszerű életet építünk. Tánc közben is beletapsoltak, s csak úgy zúgott a tetszés, amikor kemény mozdulatba merevedve befejezték a táncot. Két oldalról már hangzik a lányok dala: „Derül-borul a Dunáról”, fejükön az üveggel járják a lányok az üveges táncot. Mindenki mosolyog. Mao Ce-tung mosolyogva nézi, mosolyognak a hinduk, pakisztániak, az indonézek, az angolok, a hollandok, mosolyognak a téren a koreai táncosnők, mosolyognak a katonák. Ünnepelesen jönnek a pásztorok. Táncsal és ajándékokkal köszönhetik Mao Ce-tung elvtársat, a kínai nép vezérét, a magyar nép barátját. Jönnek a lányok, szőttesekkel és párnákkal táncolva és lerakják Mao elnök elé. Jönnek az asszonyok friss kaláccsal, gyümölcssel, jönnek a csizmadiák, a kovácsok, s mikor lehelyezik a kardokat a csillag elé, körös-körül felzúg a taps. Egyszerre hátulról, ahol eddig virágos sorfalként álltak az úttörők, munkások és a katonazenekar, a tér egész hosszában — de olyan egyenes vonalakban, mintha vonalzóval húzták volna — előre özönlik a tömeg és mögöttük szemben a tribünnel mintha zsilipet törnének át, újabb ezrek jönnek előre, s a piros zászlók erdejével, Sztálin és Mao Ce-tung képével, az emberek tömegeivel megtelt a tér. Ekkorra értek fel Mao elvtárhoz az ajándékokkal a mieink. Átadják a zászlót. A következő pillanatban ott van a piros drapérián Mao Ce-tung elvtárs képe mellett a piros-fehér-zöld címeres zászló, Csou En-laj elvtárs tette ki. És végigzúg az egész téren: „Rákosi tunde van szuei!” — Mao elvtárs kezét szorít a küldöttekkel és egyszerre csak megszólal kicsit tört, de érthető magyarsággal: „Rákosi elvtárs kedves.” A küldöttek a felvonulás végéig ottmaradtak Mao elnök páholyában. Katonai pontossággal, egy órákor fejeződött be a május elsejei felvonulás. Óránkra néztünk, otthon hat óra, reggel van. Folyik a készülődés, Budapest dolgozói boldogan készülődnek a nagy ünnepre.⁷¹

A vendégszereplés csúcspontját követően a MÁNE még közel egy hónapon át folytatta kínai turnéját, és május 28-án Mukdenből (ma Senjang) indult haza.⁷² Az elutazás alkalmából a Szabad Nép azt a fényképet közölte, amelyen Mao Ce-tung a május 9-i pekingi fellépés szünetében Safrankó Emánuel pekingi nagykövet jelenlétében kezét fog Szóllósi Gyulával, a MÁNE igazgatójával.⁷³

Az együttes kínai vendégszereplését a propaganda természetesen ismét a két nép barátságának látványos megnyilvánulásaként mutatta be. A MÁNE vendégszerepléséről készült film azt hangsúlyozza, hogy a két ország közötti 16 ezer kilométeres távolság ellenére a két népet „széttéphetetlen szálakkal fűzi egybe a világbeke

⁷¹ „Május 1. a felszabadult Kína fővárosában”. *Szabad Nép*, 1952. május 7. 4.

⁷² „A Magyar Állami Népi Együttes hazaindult Kínából”. *Szabad Nép*, 1952. május 31. 6.

⁷³ „Mao Ce Tung elvtárs üdvözli Magyar Állami Népi Együttes vezetőjét”. *Szabad Nép*, 1952. május 31. 6.

megőrzésének, a szocializmus építésének közös ügye”. Mind a magyar, mind a kínai propaganda számára jól használható volt az az üzenet, hogy az együttes tagjai „a magyar nép meleg rokonszenvét hozták magukkal Kínába.”⁷⁴ Az ENSZ-ből kiszorult és diplomáciai kapcsolatot szinte kizárólag a szocialista országokkal létesített Kínai Népköztársaság számára ez a nemzetközi elismerés egy újabb példája lehetett, a magyarok számára pedig annak a tekintélyt parancsoló ténynek a megerősítése, hogy Magyarország a hatalmas Kínával egy „tábort” alkot. A mindvégig optimizmust sugalló film a politikusi beszédekhez hasonlóan jelszavakkal ér véget. A narrátor Kína és Magyarország népét a világbéke megőrzésére, a szocializmus építésére és az imperialista agresszió elleni harcra szólítja. A film utolsó kockáin a MÁNE tagjai láthatók, amint a május 1-jei felvonuláson ajándékokat adnak át Mao Ce-tungnak, „a kínai nép nagy vezérének és a magyar nép igaz barátjának”. A kép előterében a Tienanmen mellvédjének korlátján, éppen Mao előtt, két fehér galamb üldögél. A békét szimbolizáló galambok történetéről a Szabad Nép pekingi tudósítója így számolt be: „Egy nagy úttörőcsapat galambokat hoz. Papírból valót is, igazit is. És egyszerre engedték el az elnök előtt. Szállottak felfelé a galambok, szinte szürke lett tőlük a levegő. Két galamb kivált a többi közül és körözni kezdett Mao elvtárs körül. Keresték helyüket. Aztán egyszerre letelepedtek, pontosan Mao Ce-tung elvtárs elé, az ő arcképénél és ott is maradtak, amíg az ünnepség tartott.”⁷⁵ A kép idilli. Pekingben a Mennyei béke terén, a munka ünnepén magyar művészek sok ezer boldog ember üdvívalgásától kísérve, a két nép barátságának kifejezésé-ként ajándékokat adnak át Mao elnöknek, miközben egy fehér galambpár a Mao Ce-tung arcképével díszített Mennyei béke kapuja korlátján pihen. A kép egyszerre fejezi ki a két nép barátságát, a világbéke és a szocializmus iránti vágyat és dicsőíti a hatalmas Kína vezetőjét, Sztálin és Rákosi harcostársát.

Összefoglalás

A szovjetizált Magyarországon (és a Szovjetunió szövetségét választó Kínában) a propaganda egyik legfőbb feladata a szovjet típusú pártállami rendszer felsőbbrendűségének bizonyítása, valamint a Szovjetunió által vezetett szocialista tábor erejének hirdetése volt. Az államhatalom totális ellenőrzése alatt álló politikai propaganda mindehhez a kultúrát és a kulturális kapcsolatokat is felhasználta. Sőt a tömegtámogatás megszerzésében a rendszer a kultúrát stratégiai eszköznek tekintette. A tömegtámogatás megszerzésének fontos eleme volt a rendszerhez kapcsolódó érzelmi kötődés kialakítása és fenntartása. Ebben is kiemelt szerepet kapott a központilag irányított propagandagépezet.

A magyar vezetés a saját hatalma szempontjából is hatalmas sikerként élte meg, hogy 1949. október 1-jén megalakult a Kínai Népköztársaság. Mivel az „új Kína”

⁷⁴ Elhangzik Csang: Az Állami Népi Együttes Kínában c. filmjében.

⁷⁵ „Május 1. a felszabadult Kína fővárosában”. *Szabad Nép*, 1952. május 7. 4.

a Szovjetunió szövetségét választotta, ez egyben azt is jelentette, hogy Kína a szocialista tábor részévé vált. A Szovjetunió és az Egyesült Államok, valamint a hozzájuk kötődő két politikai és gazdasági tömb szembenállásán alapuló világban ez jelentősen megnövelte a Szovjetunió nemzetközi tekintélyét és a szovjet érdekszférába tartozó kelet-közép-európai országok, köztük Magyarország jelentőségét. Az 1951. évi nagyköveti jelentésben Safrankó Emánuel azzal támasztotta alá Kína „óriási jelentőségét és szerepét a Szovjetunió vezette béketáborban”, hogy a Szovjetunió vezetői az 1950. február 14-én megkötött Szovjet–kínai Barátsági, Szövetségi és Kölcsönös Segélynyújtási Szerződést „a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után a legfontosabb eseménynek minősítették”.⁷⁶ Ugyanakkor a magyar közvélemény a szocialista tábor tagjává vált Kínáról alig tudott valamit. A nagy földrajzi távolságból kifolyólag, de elsősorban a rendszer zártságából következően csak keveseknek adatott meg a lehetőség arra, hogy ellátogasson a világ legnépesebb országába és személyesen tapasztalja meg az ottani életet. Az 1950-es évek első felében kizárólag politikusok, gazdasági szakemberek és művészek hivatalos utazásaira, valamint ösztöndíjas diákok cseréjére nyílt lehetőség. Ilyen körülmények között a kulturális kapcsolatnak hatalmas volt a jelentősége. A kulturális egyezmény és a filmcseremegállapodás 1951-es megkötését követően több jelentős nagyszabású programsorozatra került sor. E tanulmány három kulturális esemény – a Budapesten megrendezett Új Kína című kiállítás, egy kínai művészegyüttes magyarországi vendégszereplése és a Magyar Állami Népi Együttes kínai turnéja – példáján azt vizsgálta, hogy a propaganda hogyan használta a kulturális kapcsolatokat az „új” Kína megismertetésére – és a kínai forradalom sikerére is építve és a hazai rendszer legitimációjának erősítésére.

A propaganda üzenetei egyszerűek, jól érthetők. Egyrészt erőltetetten patetikus, folyamatos sikerpropaganda zajlik, amelynek része a vezérkultusz is. A „jó” oldal tömegtámogatását igyekeznek elősegíteni az olyan pozitív kifejezések, mint például a hős, hősiesség, lelkes, boldog, béke, munka. Kína-specifikus témaként jelenik meg a koreai háborúban harcoló kínai önkéntesek dicsőítése. Ezzel párhuzamosan a „rossz” megtestesüléseként ábrázolt „imperialista” agresszió ellen negatív kampány folyik, amihez többek között a háború, a nyomor, az elnyomás és a kizsákmányolás fogalmait kapcsolják. Ezzel eljutunk a propaganda másik funkciójához, ami nem más, mint a közbeszéd formálása, a nyelvi normák megalkotása. Mindehhez a folyamatos ismétlés módszerét használják. Az indoktrináció – az üzenetek unásig történő ismételtetése – nem új fejlemény. Victor Klemperer *A Harmadik Birodalom nyelve* című kötetében meghatározza, hogy a propaganda milyen hatással lehet az emberek gondolkodásmódjára. A náci Németországról ír, de megállapítása minden olyan totális hatalomra törő autoriter rendszerre is igaz lehet, ahol a nyilvánosság beszűkült, versenynek nincs helye. Klemperer szerint a rendszert legitimálni hiva-

⁷⁶ Safrankó Emánuel pekingi nagykövet jelentése a Külügyminisztérium Politikai Főosztályának: Összefoglaló jelentés 1950. évről. Előkészületi munkák. Peking, 1951. január 29. MNL OL XIX-J-1-j Kína 1945–1964 47. t. 028286/1950.

tott ideológia „a tömegek húsába és vérébe az egyes szavakon, a beszédfordulaton, a mondatformákon keresztül fúrta be magát, és ezeket milliószeres ismétléssel rájuk kényszerítette, ők pedig mechanikusan és öntudatlanul átvették”.⁷⁷ Az ideológia és az azt közvetítő propaganda az érzelmek kifejezésében is segíthet, hiszen az unalomig ismételt szavak és kifejezések adják meg a nyelvet az érzelmek kifejezéséhez. Az érzelmi azonosulás a csoportidentitás (az 1950-es évek elején az „új”, „szocialista” ember) megteremtésének egyik fontos összetevője. A meggyőzés egyik leglátványosabb területe éppen a kultúra, különösképpen a művészet, a képzőművészet éppen úgy, mint a színpadi műfajok, különösen a nyelvi nehézségek nélkül is befogadható kép, tánc és zene. A tanulmányban vizsgált három kulturális eseménysor ezért bizonyulhatott megfelelő alapanyagnak a politikai propaganda számára, és ezért járulhatott hozzá a két kultúra kölcsönös megismertetése mellett a Rákosi-rendszer legitimációjának erősítéséhez is.

Bibliográfia

Levéltár

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
XIX-J-I-j, a Külügyminisztérium iratanyaga
M-KS 276. f., MDP jegyzőkönyvek
XIX-I-3-r a Népművelési Minisztérium iratai
XXVI-J-5, a Magyar Állami Népi Együttes iratai

Sajtó

Scânteia
Szabad Nép
Világosság

Film

Az Állami Népi Együttes Kínában. Írta és rendezte: Csang Csien-csen. 1952.

Feldolgozások

A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve, Budapest, Szikra, 1951.
GYARMATI Gy.: *A Rákosi-korszak*, Budapest, Rubicon-Ház Bt., 2013.
HORVÁTH A.: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Budapest, Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete, 2013.

⁷⁷ VICTOR KLEMPERER: *A Harmadik Birodalom nyelve*, Budapest, Ampersand, 2021, 26.

- V. KLEMPERER: *A Harmadik Birodalom nyelve*, Budapest, Ampersand, 2021.
- MAÁCSZ L.: „A magyar állami népi együttes tánckarának krónikája”. In Dienes Gedeon (szerk.): *Táncstudományi Tanulmányok, 1963-1964*, Budapest, A Magyar Táncművészek Szövetsége Tudományos Bizottsága, 1964, 52–74.
- RÉVÉSZ Á.: „A pekingi opera mint a nemzetépítés eszköze Kínában”. *Világtörténet* 10. (42.) évf. 2020/4. 581–604.
- Új Kína. Kiállítás a Szépművészeti Múzeumban a Kultúrkapcsolatok Intézete Rendezésében. Budapest, Szikra, 1951.
- Výstava Nová Čína, Dům Výtvarného Umění, Praha, 22 Září – 21 Říjen 1950.

Rezümé

A szovjetizált Magyarországon a propaganda egyik legfőbb feladata a szovjet típusú pártállami rendszer felsőbbrendűségének bizonyítása, valamint a Szovjetunió által vezetett szocialista tábor erejének hirdetése volt. Az állambatalom totális ellenőrzése alatt álló politikai propaganda mindebből a kulturális kapcsolatokat is felhasználta. A magyar vezetés a saját hatalma szempontjából is óriási sikerként élte meg, hogy az 1949. október 1-jén megalakult Kínai Népköztársaság a Szovjetunió szövetségét választotta. Ez egyben azt is jelentette, hogy Kína a szocialista tábor részévé vált. Kína szövetsége jelentősen megnövelte a Szovjetunió nemzetközi befolyását és a szovjet érdekszférába tartozó kelet-közép-európai országok, köztük Magyarország tekintélyét is. E tanulmány bárom kulturális esemény – az 1951-ben Budapesten megrendezett Új Kína című kiállítás és egy kínai művészegyüttes szintén 1951-es magyarországi vendégszereplése, valamint a Magyar Állami Népi Együttes 1952. tavaszi kínai turnéja – példáján azt vizsgálja, hogy a magyar propaganda hogyan használta a magyar–kínai kulturális kapcsolatokat az „új” Kína megismertetésére, és ami még fontosabb, a kínai forradalom sikerére is építve a Rákosi-rendszer legitimációjának erősítésére.

Kulcsszavak: magyar–kínai kulturális kapcsolatok, Rákosi-rendszer, propaganda, rendszerlegitimáció

Abstract

“Rákosi tundze van szuei! Long live Comrade Rákosi!” The role of Sino-Hungarian cultural relations in legitimizing the Hungarian political system in the early 1950s

In Sovietized Hungary, one of the main tasks of propaganda was to demonstrate the superiority of the Soviet-style party-state system and to promote the strength of the Soviet-led socialist camp. Political propaganda, under the total control of state power, also used cultural relations to achieve this aim. The Hungarian leadership viewed the establishment of the People's Republic of China on 1 October 1949 as a great success for its own power. When the PRC, or “new China” chose the alliance of the Soviet Union, this also meant that China became part of the

socialist camp. China's alliance significantly increased the international prestige of the Soviet Union and the importance of the Central and Eastern European countries belonging to the Soviet sphere of interest, including Hungary. Taking three cultural events – the “New China” exhibition in Budapest, the tour of a Chinese art ensemble in Hungary and the tour of the Hungarian State Folk Ensemble in China – as examples, this paper examines how propaganda built on the success of the Chinese revolution and used cultural contacts to promote the “new” China in Hungary and to boost the legitimacy of the Rákosi regime.

Keywords: Sino-Hungarian cultural relations, Rákosi regime, propaganda, system legitimization

GERGELY ATTILA

Kiengesztelődés és kiegyezés a tajvani politikai kultúrában

A hidegháborús viszonyok felengedése és Kelet-Ázsia felemelkedése nyomán az 1990-es évek első felétől a térségben globális jelentőségű, elsősorban gazdasági – kereskedelmi, pénzügyi, beruházási – regionalizációs folyamatok bontakoztak ki.

Miközben a globalizációval sokban közös oksági nevezőn nagy civilizációs térségek regionalizációja előrehalad, az ezzel foglalkozó elemzések többsége a folyamatok gazdasági dimenziójára szorítkozik. Sok szó esik a gazdasági folyamatok mennyiségi arányairól, jóval kevesebb azok minőségi ismérveiről. Az „ázsiai értékekről” lezajlott vitától eltekintve, még ritkábban kerülnek előtérbe kulturális, értékrendi tényezők, valamint az, hogy miként szolgálnak ezek regionális és globális szintű kölcsönhatásminták feltételeiként. A rendelkezésre álló politikai elemzések többsége az instrumentális, érdek-rationális összefüggéseknél marad, jóval kevesebb figyelmet fordít – egyébként az érdekfelfogásra nézve is lényeges következményekkel járó, ugyanakkor azáltal is formált – normatív kritériumokra.

A normatív mozzanatoknak saját jogukon is megvan a szerepük. Gazdasági, ezen belül pusztán mennyiségi mutatók önmagukban nem világíthatják meg azt, ami a regionalizációs vagy integrációs folyamatoknak részben feltétele, részben terméke: a létrejövő regionális kölcsönhatások minőség-meghatározó vonásait és típusait. Ezek kimutatásának tétje legalábbis kettős. A normatív előfeltételek segíthetik a regionalizációs folyamatok térségen belüli előrehaladását, de akadályozhatják is azt. A kelet-ázsiai regionalizmus jövőjét – akár csak gazdasági szempontból – szkeptikusan értékelők fenntartásai mögött nagyrészt olyan észrevételek vannak, amelyek a gazdaságiakkal egyidejűleg a további kiépülés normatív feltételeire, illetve ezek hiányára utalnak.¹

A kiengesztelődés és kiegyezés szükségessége elvont értelemben egyetemes, de az, hogy normáik adott identitás-szerkezetekben – pozitív módon, azaz nem csak hiányuk által – mennyire juthatnak típusmeghatározó szerephez, számos további ismérvhez kötött. A kiengesztelődés és kiegyezés normái lehetőségükben, az értékrendi hagyomány részeként vagy akár a politikai gyakorlatban a legkülönbözőbb kultúrákban kimutathatók. Ahhoz azonban, hogy az uralkodó identitásminták kiválogatódásában – mind a folyamat, mind annak kimenetele tekintetében – jelentős súlyra teheszenek szert, a kulturálisan jellemző identitásjegyek összefüggésében számos más feltételnek is teljesülnie kell. A politikai kultúrában ez belpolitikailag a berendezkedés pluralizmusát (ellenvélemények, ellenzék, az intézményesített politikai verseny legitimitását), külpolitikailag a nemzetközi együttműködés szervesen

¹ Ld. pl.: Nick BISLEY: „The End of East Asian Regionalism?”. *The Journal of East Asian Affairs*, Spring-Summer, 2003. 148–169.

integrált, békés és a bilaterálison túl egy multilaterális logikára is kiterjedő módokat foglalhatja magában.

A politikai kultúrák az egymással versengő identitásnormák tekintetében egy olyan, térben és időben elhúzódó mezőny képét mutatják, amelyet napjainkban talán leggyakrabban a „demokratizálódás” fogalmával írnak le, de amelyhez a külső és belső viszonylatú kiengesztelődés és kiegyezés készsége és képessége is hozzátartozik. Pusztá megosztottságból és szembenállásból még nem lesz demokrácia. Ahhoz az egységnek azok a közös nevezői is szükségesek, amelyek csak a kiengesztelődés és a kiegyezések gyakorlatán keresztül érvényesülhetnek, kaphatnak erkölcsi fedezetet. Ebben az értelemben elmondható, hogy a „demokratizálódás” tartós teljesítményeihez is csak a kiengesztelődésen és az arra alapozott kiegyezések gyakorlatán keresztül vezet az út.

A napi gyakorlat mindenütt megköveteli ellentétes érdekek, értékek, szemben álló szereplők és álláspontok egyeztetését, összehangolását, vagy legalább kölcsönös tiszteletben tartását. Nap mint nap össze kell egyeztetni hatékonyságot és demokráciát, köz- és magánérdeket, tervezést és piacot, különböző nemzetek, kisebbségek, nemzedékek, államok, pártok vagy egyének vélt vagy valós, rövidebb vagy hosszabb távú érdekeit. Mindez kompromisszumokat igényel, de tartósan működőképes kiegyezés a sokszor konfliktusokká éleződő különbségek kezelésében csak akkor jöhet létre, ha ahhoz az ellentétek feloldásának közös nevezőjén esedékes, lényegi természetét tekintve feltétel nélküli kiengesztelődés készsége, az eziránti elköteleződés is megvan.

Kiengesztelődést és kiegyezést igénylő konfliktusokban Kelet-Ázsia államain belül és azok között sincs hiány. Számos, még a hidegháborús korszak ideológiai jegyeit magán viselő politikai rendszerben ma sem megengedett ellenzéki politikai szervezetek szabad működése. Máig várat magára etnikailag is megkülönböztetett belpolitikai szembenállások rendezése és számos, a 19. vagy 20. századra visszamenő, történelmi hivatkozású államközi konfliktus (felségterületi vita vagy béketárgyalás) lezárása, még több államközi politikai, gazdasági vagy kulturális feszültség feloldása.

Tajvan már gazdasági teljesítménye okán is megkülönböztetett figyelmet érdemel. Az elmúlt évtizedekben a világkereskedelemben rendre az első 15 hely valamelyikén állt, és a 2000-es évekig a magyar külkereskedelemben nagyobb volt a részesedése, mint a szárazföldi Kínai Népköztársaságnak. Tajvan sajátosságát azonban inkább az adja meg, hogy miközben az egyik legnagyobb, globális horderejű regionális feszültség közvetlen részese, egyúttal egyike azoknak az eseteknek, ahol a belső kiegyezés és demokratizálódás egész Ázsiát tekintve is figyelemre méltó módon előrehaladt. Japánhoz, Dél-Koreához és a Fülöp-szigetekhez hasonlóan „választott kormányok biztosítják az állampolgárok alapvető politikai jogait és civil szabadságát”.² Tajvan tehát egyrészt azért különleges, mert látszólag nagyon rövid idő, az 1980-as évek közepétől mindössze egy jó évtized alatt, a régió Japánnal és Dél-Koreával együtt emlegetett „legdemokratikusabb” politikai berendezkedéséig

² *The Congressional Quarterly Researcher*, 1998, January–December, Congressional Quarterly Inc. 628.

jutott el, másrészt azért, mert a politikai kiengesztelődés és kiegyezés tajvani teljesítménye „kínai talajon” és a „szárazföldi Kínával” állandó kölcsönhatásban jött létre.

Politikai kiengesztelődés és pluralizálódás Tajvanon

2000 márciusában a belföldi és nemzetközi sajtó gyakran minősítette úgy az éppen lezajlott elnökválasztást, mint „az első demokratikus hatalomátadást a kínai civilizáció 5000 éves történetében”. Az új elnök bejelentette: kész „kiengesztelődési utat” tenni „a szárazföldre”. Ez azonban egy jóval hosszabb folyamat állomása volt, akár csak attól kezdve is, hogy a Kínai Köztársaság kormánya 1949-ben Tajvanra költözött. A tajvani politikai rendszer az egypárti diktatúra közel négy évtizeden keresztül rendkívüli állapottal súlyosbított viszonyaiból az 1990-es évekre Ázsia egyik leghaladóbb demokratikus berendezkedéséig jutott el. Az idevezető utat a kiengesztelődések és kiegyezések sokszor nagyon keskeny mezsgyéin haladva tette meg. Az alább következők ennek az útnak néhány tényezőjét és fordulóját idézik fel, elsődlegesen az 1949 és 2005 közötti időszakból.

A történet közvetlenebb időkereteit a rendkívüli állapot 1949. május 19-én elrendelt bevezetése és 1987. július 15-i feloldása, majd az azóta végbement demokratikus átalakulás fejleményei jelölik ki. A tajvani politikában megbékélést és kiegyezést igénylő korszakos súlyú ellentmondások, konfliktusok korábban is voltak, a második világháború utániak jóval korábbi előzményekre is visszanyúlnak. Mielőtt Csang Kaj-sek 1949 decemberében Tajvanra menekült, mind a sziget népessége, mind Csang és a vele áttelepülők már korábban és külön-külön is számos súlyos történelmi konfrontációt kényszerültek átélni, továbbhordozni.

1895-től 1945-ig Tajvan japán gyarmat volt. Bár a tajvani japán uralom a helyi népességnek nem okozott olyan traumát, mint az a legtöbb más, japánok által meghódított területen bekövetkezett, sőt, számos pozitív hatását is számon tartják, a szigetnek bőven maradt megbékélni valója Japánnal. A japán múlt egyik legfontosabb fejleménye a későbbi átalakulások szempontjából a tajvani függetlenségi törekvések felerősödése volt az 1920-as évektől. Ennek tudható be, hogy az 1895–1945 közötti időszakot tajvani szemmel egyszerre tekintik a japán gyarmatosítás és a nemzetépítés korának.³ Ezzel – és a hidegháború világpolitikai frontvonalainak kialakulásával – együtt is, a helyi lakosság a világháború utáni évtizedekben viszonylag kedvezően viszonyult Japánhoz, valamint saját történelmének „japán korszakához”. A viszonylag pozitív értékelésben közrehatott az is, ami a sziget népének 1945, illetve 1949 után a kínai szárazföldről érkezőktől osztályrészül jutott.

A szárazföldről 1949–50-ben Tajvanra menekült kínai Kuomintang (KMT) erők Japánnal kapcsolatos tapasztalata egészen más volt, de egyes vonatkozásaiban nem nélkülözötte a kiegyezésre való hajlandóságot. Ebben a Mao Ce-tung által vezetett

³ Vö. pl.: CHANG Yen-hsien – YANG Pi-chuan: „Taiwan and its Japanese and Chinese Eras” (Part 1). *Taiwan News*, 2003. november 11; (Part 2) *Taiwan News*, 2003. november 12.

kommunista mozgalommal, később a kínai kommunista állammal való konfliktuson, illetve a hidegháború rendszerén túl más tényezők is közrejátszottak. Nem csak arról volt szó, hogy Csang Kaj-sek (akárcsak a köztársaságpárti kínai elit számos más tagja, köztük Szun Jat-szen) hosszú éveket töltött Japánban, katonai képzettségét is ott szerezte, és jól ismerte a japán életet, de arról a kevésbé ismert tényről is, mely szerint még az 1930-as évek első felében is kísérletet tett a Japánnal való kiegyezésre. Ebben a fennálló katonai erőviszonyokon és saját japáni tapasztalatain kívül Szun Jat-szennek a két ország egymásra taltságra vonatkozó nézetei is motiválhatták. Bár más név alatt, a kínai külügyminisztérium Nemzetközi Szemle folyóiratában 1934 decemberében megjelent cikkében Csang önkritikusan elismert a japán–kínai összecsapásban 1931-ben s azután elkövetett kínai hibákat, majd Japán – súlyosabbnak tartott – felelősségét elemezve, a két ország kapcsolatainak kompromisszumos újrendezésére tett javaslatot.⁴ A kezdeményezés japán részről annak idején nem kapott érdemi visszhangot, a tajvani–japán viszony ma nincs a tajvani kiengesztelődési napirend legnagyobb súlyú tételei között, de a Japánnal való megbékélés Kelet-Ázsia regionalizációjában mindmáig jelentős kérdéskörében nem közömbös Tajvannak a múlt lezárásához lényegében pozitívan értékelhető viszonyulása.

A történelmi kiegyezést szükségessé tevő két fő konfliktus, amelyek egyben legnagyobb súllyal nyomták rá bélyegüket a sziget utóbbi fél évszázados történelmére, egyrészt a KMT és a Kínai Kommunista Párt (1949-től a tajvani Kínai Köztársaság és a szárazföldi Kínai Népköztársaság) 1920–30-as évekre visszamenő polgárháborús szembenállása, másrészt a Tajvanra menekült Kuomintang erők és a Tajvanon talált népesség közötti megosztottság. Ezek a sokszor gyökeres és kiengesztelhetetlennek tűnő ellentétek egymással is több szálon összefüggtek, egymás feloldását is hol előmozdították, hol gátolták, így nem tárgyalhatók egymástól elválasztva. Az ellentétek az érintett felek mindegyike számára eltérő, de egyaránt drámai perspektívában jelentek meg, s a folyamat során kapott sebek – minden jelentős előrehaladás ellenére – máig sem gyógyultak be teljesen, mindmáig a bel- és külpolitikai vita érvei közé tartoznak.

A nacionalista erők és a kommunista mozgalom között az 1920-as évektől a kínai szárazföldön zajló konfliktus 1948-ig a szigetet közvetlenül viszonylag kevésbé érintette. A Kínához fűződő viszony annál inkább meghatározta az 1949-ben Tajvanra menekült KMT politikáját és megszállási rendszerét, így a sziget lakosságának háború utáni évtizedeit, elsősorban az 1980-as évekig, a tajvani belpolitikai küzdőtér történelmi horizontjának szélesebb összefüggéseiben pedig a 21. századig.

Az 1945-ben, majd 1949-től előállt helyzet sem a sziget lakossága, sem a Csang Kaj-sek vezette KMT szempontjából nem nélkülözte a traumatizáló hatásokat. A sziget 1945 októberével, a japán uralom felszámolásával visszakerült Kínához, azonban ezt már 1946–47-től a fennhatóságot átvevő (szárazföldi hátterű) kínai erők túlkapásai árnyékkolták be. Ezek között a politikai emlékezetben és érvelésben a legmélyebb

⁴ FURUYA Keiji: *Chiang Kai-shek, His Life and Times*, New York, St. John's University, 1981, 442–447.

nyomot az 1947. február 28-i „incidens” hagyta, amikor a kínai hatóságok egy, a lakosság elégedetlensége nyomán kirobbant megmozdulást kegyetlenül levertek és megtoroltak. Tajvan népe egyre inkább úgy érezhette, hogy az egyik idegen uralmat egy másik váltotta fel, a japán gyarmatosítást „felszabadítás” címén egy másik, sokban a japánnál elmaradottabb viszonyokat képviselő alávetés követte.

A helyzet 1949-ben tovább súlyosbodott és vált több szempontból tragikussá. A sziget szárazföldi kínai, a KMT-nek elkötelezett kormányzója a tajvani partokkal szemközti Fucsien tartományban zajló kommunista hadműveletekre hivatkozva 1949. május 19-én rendkívüli állapotot vezetett be, amely a következő nap nulla órától 1987. július 15-éig (a legújabb kori világtörténelemben a leghosszabb ideig) maradt érvényben. Az akkor körülbelül ötmillió lakosú szigetnek a szárazföldről menekülő kínai nacionalista erők másfél-kétfélmillió tömege által 1949 végétől végrehajtott megszállása ilyen előzmények után különösen nagy feszültségekkel járt, amelyeket a KMT hatóságok politikája több vonatkozásban hosszú éveken át tovább tetézt. Tajvani vélemények szerint az, ami a következő években és évtizedekben történt, nem kis mértékben járult hozzá a „japán korszak” viszonylag kedvező megítéléséhez.⁵

A Tajvanra költöző KMT kormányzat és tábora szintén kettős nyomás alatt érezte magát. A szárazföldi „kommunista lázadás utáni végső menedéknek”, illetve „a szárazföld visszafoglalásához szolgáló támaszpontnak” tekintette a szigetet, ahol viszont a helyi lakossággal találta magát szemben. A szárazföldi nacionalista erők általi megszállás a következő évtizedekben a megszállók helyi megítélése és a megbékélés későbbi lehetősége szempontjából sokban a japán gyarmati időszaknál is megterhelőbb következményekkel járt. A pontos adatok ma sem minden részletükben ismertek, a tajvani történészek is többnyire becslésekre hagyatkoznak. A legtöbbet idézett állítások szerint csak az 1950-es években legalább 10 000 politikai fogoly volt a börtönökben,⁶ és a rendszer irányítói „legalább 2000 embert lövettek agyon, illetve végeztettek ki”.⁷ A tajvani népesség nagy tömegeinek már nyelvhasználatukért is számos büntető intézkedést kellett elviselniük. A KMT a hivatalos kínai mandarin nyelvjárás használatát erőltette az iskolákban, hivatalokban, az attól eltérő tajvanit tiltotta, a katonai, politikai, gazdasági és ideológiai diktatúra egyéb következményeiről nem is szólva.

A „kommunista Kínával” való kapcsolatok még feszültebbek voltak. A tajvani diktatúrát és szükségállapotot nagyrészt éppen „a szárazföldi kommunista lázadásra” hivatkozva, illetve annak „leveréséhez elkerülhetetlen intézkedésként” kísérelték meg igazolni. Csang Kaj-sek Tajvanra menekülése után (ún. „átmeneti rendelkezésként”) a köztársasági alkotmányba iktattatta a „kommunista lázadás leverését szolgáló mozgósítás törvényét” (melyet csak 1991 májusában vontak vissza), és gya-

⁵ Vö. CHANG – YANG: i. m.

⁶ Linda CHAO – Ramon H. MYERS (szerk.): *The First Chinese Democracy. Political Life in the Republic of China on Taiwan*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1998, 298.

⁷ Vö. LEE Hsiao-feng: „Looking at Chiang Kai-shek, Chiang Ching-kuo from a historic and a political angle” (Part 2), moderator Lee Min-yung, In: *Taiwan News*, 2003. november 19.

korlatilag befagyasztotta a köztársasági törvényhozásnak még a szárazföldön szerveződött és Tajvanra menekített KMT-párti állományát (melyet a sziget – szintén KMT uralta – tartományi törvényhozásával és kormányzatával párhuzamosan tartott fenn, a szárazföldre való „majdani visszatérés” céljával). A diktatúra legfeszültebb időszaka az 1950-es évtized volt, de változásokra csak nagyon lassan került sor. Csang Kaj-sek, akit 1972-ben ötödször választottak meg a Kínai Köztársaság elnökének, 1975-ben bekövetkezett haláláig nem tágitott azoktól a céloktól, amelyek jegyében 1949-ben Tajvanra „vonult vissza”. 1972-ben fia, Csang Csing-kuo kritikus helyzetben lett miniszterelnök. Az Egyesült Államok új Kína-politikája következtében 1971-től a tajvani Kínai Köztársaság helyett a Kínai Népköztársaság (KNK) lett Kína kizárólagos képviselője az ENSZ-ben és általában a nemzetközi diplomáciai kapcsolatokban. A növekvő bizonytalanságban a szigeten nyolcszor annyian folyamodtak kivándorlási engedélyért, mint a megelőző években, a kivándorlás pedig jelentős tőkeáramlással járt együtt. A nehézségeket 1973-ban még tetézte az első olajválság, amely különösen érzékenyen érintette az exportra épített gazdaságot s az egyébként is évtizedek óta „ostromlott várként” élő Tajvan helyzetét.

Mindennek ellenére, és ezek következtében is, a KNK-val, illetve a tajvani lakossággal szembeni politika lényegében mit sem változott. Apja halála után a tajvani politika első emberének számító Csang Csing-kuo, 1978-tól államelnök, még az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején is rendszeresen úgy nyilatkozott, hogy szó sem lehet a „szárazföldi kommunista banditákkal” való nemhogy „megbékélésről”, vagy „kiegyezésről”, de egyáltalán „semmilyen érintkezésről” sem, legfeljebb „felszámolásukról”. A KMT pártállamát a rendkívüli állapottal továbbra is fenn kellett tartani a „szabadság és nemzeti megújulás bástyájának” tartott Tajvanon. A KNK 1979-ben indított újabb Tajvan-ellenes kampányára Csang Csing-kuo meghirdette a „három nem” (lényegében addig is követett) politikáját: „sem érintkezés, sem tárgyalás, sem kompromisszum”. 1981-ben, a KMT 12. kongresszusát megnyitó beszédében így fogalmazott: „Immár 31 éve, hogy a kommunisták elfoglalták a szárazföldet. Történelmileg példátlan az ostor, amellyel az országot és népét sanyargatják. A mi feladatunk a jelen stádiumban a kínai kommunista rendszer felszámolása...”⁸ Ezzel egy időben, bármilyen „tajvani identitást” felhozó érveléssel szemben, a sziget népességének „egységesen kínai” voltát és „a maradéktalan összefogás követelményét” hangsúlyozta, a lakosságot „tajvaniakra” és „szárazföldiekre” felosztó utalásokat szélsőségesen eltúloztak és teljesen alaptalannak tartotta.⁹

A kortársak visszaemlékezései szerint Csang Csing-kuo gondolkodásában 1984 és 1986 között következhetek be olyan változások, amelyek eredményeként nagy jelentőségű politikai változásokat kezdeményezett. 1984 márciusában a tajvani származású Li Teng-hujt nevezte meg elnökhelyettes-jelöltnek, amit széles körben

⁸ CHIANG Ching-kuo: „Opening Address to the 12th National Congress of the Kuomintang of China”, March 29, 1981. In: *Uő: Perspectives. Selected Statements of President Chiang Ching-kuo, 1978-1983*, Taipei, Government Information Office, 1984, 37.

⁹ Válaszok 1982 novemberében a Newsweek újságírójának az emberi jogok tajvani érvényesülését firtató kérdéseire. In: CHIANG Ching-kuo: i. m. 216.

az „indigenizáció”, más szóval az (eredeti) tajvani lakossággal való kiegyezés egyik kezdeti jeleként értékelték. 1986–1987 a politikai megbékélés és kiegyezés kritikus dimenzióiban áttörésnek, Tajvan háború utáni politikai fejlődésében vízváltásznak bizonyult. Miután (akkor még illegálisan, de nyíltan) a rendszerellenzék első politikai pártja (a 2000 óta államelnököt többször is adó Demokratikus Haladó Párt) 1986 szeptemberében megalakult, Csang Csing-kuo a rákövetkező hónapban – represszió helyett – a következő, történelminek számító kijelentést tette: „Változnak az idők, változik a környezet, változnak a szelek, így a KMT-nek is változnia kell.”¹⁰ 1987. június 15-ével feloldotta a rendkívüli állapotot. A kormány ugyanebben a hónapban könnyítette a Hongkongba való utazás feltételein. A miniszterelnök október 15-én bejelentette, hogy – kormányhivatalnokok és aktív katonák kivételével – rokonlátogatás céljára mindenki engedélyt kaphat „a szárazföldre” való utazáshoz.

Csang Csing-kuo 1988-ban meghalt, de az addigi változások nemcsak visszafordíthatatlannak bizonyultak, hanem egy jóval hosszabb megbékélési-kiegyezési folyamat és demokratikus fejlődés fordulatszerű előzményévé váltak. 1996-ban Tajvan még KMT-háttérű államelnököt választott, 2000-ben azonban már ellenzéki politikus, a Demokratikus Haladó Párt jelöltje, Csen Suj-pien lett az elnök. Csen 2000 májusában elmondott beiktatási beszédében a KNK viszonylatában „öt nem” mellett kötelezte el magát. Ezek a „nemek” azonban egészen mást takartak, mint a korábbi KMT rezsimék „nem”-jei: *nem* fogja kimondani Tajvan függetlenségét, *nem* változtatja meg az állam nevét, a korábbi elnök, Li „két állam” indítványának intézményesítése céljából *nem* változtatja meg az alkotmányt, *nem* ír ki népszavazást Tajvan jövőendő államjogi státusáról, és *nem* törli el az 1991-ben elfogadott „Nemzetegyesítési Irányelveket”. Ezredfordulós beszédében a Kínával való kiengesztelődés jegyében még tovább ment. Ígéretet tett a „Kínával való gazdasági és kulturális integrációra” és arra, hogy keresni fogja a kereteit „a Tajvani-szoros tartós békéjének”, végül pedig a KNK-val való „politikai integrációnak”.¹¹

A kiengesztelődés és kiegyezés szerkezeti feltételei és normatív forrásai Tajvanon

A politikai folyamatokban az 1980-as évek második felére áttörést hozó kiengesztelődési-kiegyezési döntéseknek nyilvánvaló és fontos szerkezeti peremfeltételei, ezekhez kötődő érdekmotívumai voltak. Az egyik legfontosabb a hidegháborús szembenállás kétpólusú rendszere, ezen belül az Egyesült Államok szerepe, elköteleződése és – egyebek között (például a tajvani diktatúra és a demokratikus értékek ellentmondásai kérdésében) normatív célzatot is hordozó – nyomásgyakor-

¹⁰ Hsin-Huang Michael HSIAO – Hagen KOO: „The Middle Classes and Democratization”. In Larry DIAMOND et al. (szerk.): *Consolidating the Third Wave Democracies*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1997, 323.

¹¹ CHEN Shui-bian: „Taiwan Stands Up: Presidential Inauguration Address,” May 20, 2000; china.usc.edu/chen-shui-bian-%E2%80%9Ctaiwan-stands-presidential-inauguration-address%E2%80%9D-may-20-2000 (utolsó megtekintés: 2023. 02. 16.)

lása, általában „a Tajvani-szoros konfliktusában”, különösen pedig a tajvani bel- és külpolitikában. Ebben a vonatkozásban korszakos fejlemények voltak: az Egyesült Államok Kína-politikájának fordulata 1971-ben, az „egy Kína” elv elfogadása, Tajvannak az ENSZ-ből történt kiszorulása, 1979-ben az amerikai törvényhozásban a „Tajvannal való kapcsolatokról” elfogadott törvény (ezzel együtt az 1954-ben Tajvannal kötött Kölcsönös Védelmi Szerződés felmondása és az emberi jogok tajvani érvényesülése iránti elkötelezettség törvényerejű vállalása). A hidegháborús logikában, de attól részben függetlenül, illetve azt nem kis súllyal alakító módon, a nemzetközi környezet kritikus tényezője volt a Kínai Népköztársaság, különösen pedig az ott 1979-ben elindított „reform- és nyitási politika”, ezzel együtt egyfajta politikai és propaganda offenzíva Tajvan felé is, ami a tajvani vezetést az 1980-as évekre ebben a viszonylatban is egyre inkább lépéskényszerbe hozta.

A belső szerkezeti feltételek közül a rendszer gazdasági sikerei révén felgyorsult iparosodás, urbanizáció és iskoláztatás, valamint egy szorosan körülírt, de, legalább települési szinten, valamelyes részvételi mozgásteret mégis nyitva hagyó belpolitika¹² mind közrejátszottak abban, hogy az 1970–80-as évekre jelentős és egyre határozottabban politikai képviseletet igénylő, származását, önazonosságát tekintve zömében *tajvani* középosztály és civil társadalom erősödött meg a szigeten. Az iskolázottság szintje jelentősen emelkedett, az 1980-as évek első felében évente 5-6000 tajvani diák tanult külföldi egyetemeken, főként az Egyesült Államokban. A diktatúra ellenzéki politikai párt alapítását az utolsó pillanatig nem engedte meg, de a politikai folyamatba, így a helyi és a nagyon szűk körre szabott törvényhozási választásokba egyre gyakrabban kapcsolódtak be olyan, a közép- és felső rétegek megnövekedett gazdasági erejére és kulturális befolyására támaszkodó szereplők, akik a pártállam szervezeti alapjaként működő KMT-től függetlenek voltak, a KMT egyeduralmát egyre nyíltabban bírálták, sőt támadták.

Ezzel egyidejűleg a KMT által uralt rendszeren a kifáradás jelei mutatkoztak, a szó szoros értelmében előregedett (még a szárazföldön megválasztott és állományában befagyasztott „Nemzetgyűlés” és „Törvényhozó Jüan” tagjainak átlagéletkora 1986-ban elérte a 82 évet), egyre inkább defenzívába szorult, a Csang Csing-kuo utáni időszakra utódlási válságnak nézett elébe. Míg a párt konzervatív szárnya „keményebb politikát” szorgalmazott, egyes liberálisabb KMT-vezetők rokonszenvvvel kezdtek az ellenzéki erők felé fordulni.

Közelebbről vizsgálva, már ezek a körülmények is számos normatív elemet tartalmaztak, de önmagukban nem válaszolhatják meg a kérdést: miért döntött, illetve dönthetett Csang Csing-kuo államfő „nem a represszió folytatása, hanem a reformok elindítása mellett”,¹³ mikor a legtöbb megfigyelő szerint az utóbbit is kü-

¹² Ez elsősorban a helyi választások 1950-ben megállapított és az 1960-as években intézményesített, valamint a nemzeti szintű választások 1970-es évektől fokozatosan bővülő rendszerét jelentette. CHAO – MYERS: i. m. 296.

¹³ Jaushieh Joseph Wu: *Taiwan's Democratization, Forces Behind the New Momentum*, Hong Kong, Oxford University Press, 1995, 39.

lönösebb hatalmi kockázat nélkül választhatta volna.¹⁴ Ennek megválaszolása nem lehetséges közvetlenebbül értékvonzatú tényezők figyelembe vétele nélkül.

A történet kulcsszereplője kétségtelenül Csang Csing-kuo volt. Egyedül ő volt abban a helyzetben, hogy a kritikus hatalmi döntéseket meghozza. Nemcsak arról volt szó, hogy ő volt az államelnök, hanem arról is, hogy ő volt a KMT elnöke, még mielőtt korábban miniszterelnök lett volna, ő volt a pártállam biztonsági szolgálatának vezetője, és nem utolsó sorban Csang Kaj-sek (egy korábbi házasságból született) fia volt. Ő volt abban a helyzetben, hogy a hatalmat monopolizáló KMT-vel, különösen annak konzervatív szárnyával reformpolitikai döntéseket elfogadtasson. Ugyanakkor egyike volt azoknak a KMT-vezetőknek, akik bizonyos tömegkapcsolatokra és népi elfogadottságra korábban is törekedtek, egyben a KMT vezérkarából a legnagyobb bel- és külföldi tekintéllyel is ő rendelkezett.

Ugyanakkor valószínű, hogy ő sem tudott volna áttörést elérni, ha döntésének nem lett volna olyan normatív háttere, amely jóval hosszabb távon épült ki. Ennek taglalásához vissza lehetne menni a kínai kultúra és politikai gondolkodás több ezer éves hagyományaira, miként maga Csang Csing-kuo is előszeretettel hivatkozott ezekre, annak hangsúlyozásával, hogy a Kínai Népköztársasággal szemben „e hagyományoknak Tajvan a hiteles folytatója és örököse”. Ezek között számtalanszor előkerülnek a „harmónia” és (főleg a „szülők”, így az 1975-ben meghalt diktátor apa iránti) „hűség” (a hatalmi legitimáció „konfuciánus” érvkészletét egész Kelet-Ázsiában átható, de a KNK által hosszú időn át elvetett) értékei, gyakran megjelenik továbbá a „középútnak” a klasszikus kínai filozófiában képviselt gondolata.¹⁵ A talán legtöbbet hivatkozott normatív forrás Szun Jat-szen és az általa szervezett köztársasági mozgalom – klasszikus kínai hagyományokra is támaszkodó – eszmerendszere volt, elsősorban a „három népi elv”, illetve Csang Kaj-sek nézetei és a tajvani politikai berendezkedés ezekből származtatott ideológiai jellemzői.

Szun Jat-szen elveiből az adott összefüggésben elsősorban az általa meghirdetett politikai rend felépítésének „három szakaszára” vonatkozó állásfoglalás felidézése indokolt. Még 1906-ban, a Katonai Kormányzat Beiktatási Kiáltványában¹⁶ kifejtette: egy demokratikus politikai rend kiépítése a cél, de ez nem történhet meg „egy csapásra”, csak „három szakaszban”. Az elsőt „a katonai törvények által való kormányzás”, a másodikat „az ideiglenes alkotmány útján való kormányzás” időszakának nevezte. Véleménye szerint csak egy harmadik stádiumban kerülhet sor a valóban demokratikus, „alkotmányos kormányzás” bevezetésére. Ekkor „a katonai kormányzat katonai és igazgatási hatalma megszűnik; a nép megválasztja az állam

¹⁴ Vö.: CHAO – MYERS: i. m. 6–15, 296–302. Mint Steve Tsang megjegyzi: „mikor Csang Csing-kuo 1986-ban a liberalizálás mellett döntött, szilárdan kézben tartotta a pártállamot, a biztonsági erőket és a hadsereget.” Ld.: STEVE TSANG: „Introduction”. In Uő. (szerk.): *In the Shadow of China, Political Developments in Taiwan since 1949*, Honolulu, University of Hawaii Press, 1993. 3.

¹⁵ CHIANG Ching-kuo: „Sentiments in October – In Commemoration of Father’s 93rd Birthday”. In Uő. i. m. 252–266.

¹⁶ MILTON J. T. SHIEH: *The Kuomintang: Selected Historical Documents, 1894-1969*, Jamaica (N.Y.), St. John’s University, 1970. 13–17.

elnökét és a törvényhozás tagjait a parlament felállítása céljából”.¹⁷ Számtalanszor kifejtette demokratikus, egyben a kínai hagyományra hivatkozó meggyőződését, mely szerint „a nép egésze kell, hogy az állam gazdája legyen”¹⁸, „az állam alapját a nép jogai kell, hogy képezzék”¹⁹, de ugyanakkor azt is, hogy csak a „gyámkodás” egy „átmeneti időszaka” után jöhet el „az egész nép demokráciájának” ideje.

Ezt a KMT vezetése a japán támadás és megszállás, majd a kommunista és nacionalista erők közötti polgárháborús összecsapás idején, később pedig Tajvanon sokféle módon fogalmazta meg. Igaz, Szun annak idején mindössze egy öt-tíz éves „átmeneti időszakról” beszélt, s ez az „átmenet” végül is nyolc évtizedig tartott, de a Tajvanra menekült KMT a legszorosabb diktatúra éveiben is ragaszkodott Szun-Jat-szen örökségéhez, és mindvégig fenntartotta annak tételét, hogy a diktatúra „szükségszerű” ugyan, de nem öncél, hanem „átmeneti” kell legyen: hivatása az, hogy „előkészítse a demokráciát” és előbb-utóbb helyet adjon annak.

A KMT 1950-től már Tajvanon tartott kongresszusai is megerősítették a politikai demokrácia célját, sőt az ideológiai deklarációkon túl a helyi ügyekben lehetővé is tettek bizonyos mértékű politikai részvételt. Ez nagyon korlátozott volt ugyan és nagyon lassan bővült, a lakosság nagy tömegei és ellenzéki vezetők számára mégis lehetővé tette egyrészt a „nyugati” demokratikus eszmék megismerését és megvitatását, másrészt a demokratikus részvétel egyfajta elemi szintű gyakorlását. Azt, hogy – minden korlátozottsága ellenére – az ellenzéki politizálás és a későbbi „demokratikus fordulat” szempontjából ez nem volt elhanyagolható előzmény, az 1980-as évek fejleményei igazolták. A japán gyarmati és a kínai szárazföldi múlt után a Szun-Jat-szen-i elvek követése a sziget népessége számára nemcsak egy, „a kommunista lázadással való élet-halál küzdelemben” szorosan ellenőrzött, de folyamatos „demokratikus iskolázódást” tett lehetővé, hanem a gazdasági fejlődés gyümölcseinek figyelemre méltó mértékben méltányosságra törekvő elosztását is.

Szun Jat-szen nézeteiben megfigyelhető általában a normatív, erkölcsi megfontolások elsőbbsége, különösen pedig az öncélú konfrontációval szemben egy, a kiengesztelődést és egyeztetést előnybe részesítő megközelítés. Eszméi sokban eklektikusak voltak, még „szovjet típusú” elemeket is magukban foglaltak, az „osztályharcot” azonban határozottan elutasította: „A társadalom a főbb gazdasági érdekek egymáshoz igazításán keresztül kell, hogy előrehaladjon és nem az érdekek összecsapásán keresztül...”²⁰ Eklekticizmusa értelmezhető a konfuciánus (hagyó-

¹⁷ „Inaugural Manifesto of the Military Government (1906)”. In SHIEH: i. m. 16.

¹⁸ „Manifesto on the Organization of the Kuomintang (1912)”. In SHIEH: i. m. 35.

¹⁹ SUN Yat-sen: „A History of the Chinese Revolution (1923)”. Idézi: Julie Lee WEI – Ramon H. MYERS – Donald G. GILLIN (szerk.): *Prescriptions for Saving China. Selected Writings of Sun Yat-sen*, Stanford, Hoover Institution Press, 1994. 253.

²⁰ *Kuo Fu Ch'uan Cbi* [Sun Jat-szen összes művei], Taipei, Chung-kuo Kuomintang Central Executive Committee, 1981, Vol. 1. p. 169. Idézi: Chu-Yuan CHENG: „The Doctrine of People's Welfare: The Taiwan experiment and its implications for the 3rd world”. 322. In Chu-Yuan CHENG (szerk.): *Sun Yat-sen's Doctrine in the Modern World*, Boulder, Westview Press, 1989. 320–355.

mányosan kínai), a szocialista („össznépi jólétet” hangsúlyozó) és a „nyugati” demokratikus hagyományok egyfajta ötvözeteként.²¹

Szun Jat-szen munkássága – Csang Kaj-sekével mint követőjével együtt – a tajvani KMT rendszer ideológiai ortodoxiájának állandó hivatkozási alapja maradt, és hozzájárult ahhoz, ahogyan Csang Csing-kuo a KMT-t ért számos bírálathoz – vagy legalábbis azok egy részéhez – viszonyult (kivételt elsősorban a „formózái nacionalizmus”, illetve „függetlenség-pártiság” jelentett). Ez a viszonyulás kiemelte a jogállamiság egyes követelményeit, és ha 1986-ig nem is jutott el valódi ellenzéki párt törvényes működésének elfogadásáig, a gyakorlatban nem nélkülözött bizonyos türelmi elemeket. 1980-ban így fogalmazott: „senkinek sem kell tartózkodnia attól, hogy nézeteit kifejtse. A józan bírálat, az alátámasztható javaslatok és ezek törvényes kifejezése elősegíthetik a megértést, előmozdíthatják a dolgok javulását és az egységet, ezért üdvözlendő.”²² Ugyanitt hozzátette: „Teljesen tisztában vagyok azzal, hogy a demokrácia mércéjét a választások jelentik ... Szeretném, ha minden honfitársam megértené, hogy a szavazás állampolgári jog és kötelezettség az országot szolgáló bölcs és rátermett emberek kiválasztásához”.²³

Különösen vonatkozott ez a beállítódás a lelkiismereti és vallásszabadság kérdéseire. Szun Jat-szen kereszténynek vallotta magát, miképpen Csang Kaj-sek és Csang Csing-kuo is. A KMT-diktatúra legszorosabb időszakában sem lépett fel olyan módon a lelkiismereti és vallásszabadság ellen, ahogyan ezt a szárazföldi kommunista diktatúra tette. A Szun Jat-szen-i örökség nemcsak a „kínai”, a „szocialista” és a „nyugati demokratikus” hagyomány harmonizálásának, hanem egyben politika és vallás, ezen belül a kínai politikai kultúra és alapvető keresztény értékek összeegyeztetésének öröksége is volt. Ez ritkán került a nyilvánosság fórumaiba, de a bekövetkezett politikai kiengesztelődésnek és kiegyezésnek, az ehhez nélkülözhetetlen – többnyire hallgatolagos, de az intézményes kifejeződést sem nélkülöző – közös nevezők megtalálásának lényeges feltétele volt; szemben a kommunista diktatúrákkal, ahol a lelkiismereti és vallásszabadság elnyomása, a vallással szembeni ellenséges beállítódás a politikai megbékélés és kiegyezés közös nevezőinek megtalálását is megghiúsította vagy súlyosan hátráltatta.

A hosszabb távon és normatív síkon ható előzmények között említhető még, a fiatalkori szembenállás után, az apával való kiengesztelődés,²⁴ a KMT megalázó veresége a szárazföldön és az ennek nyomán elkerülhetlenné vált önvizsgálat, vagy Csang Csing-kuo előrehaladott életkora. Tény, hogy a nyilvánosság először 1986. október 7-én (a Washington Post újságírójának adott interjúból) értesült a Kínai Köztársaság elnökének arról az elhatározásáról, hogy feloldja a rendkívüli állapotot és engedélyezi új, ellenzéki pártok megalapítását és működését. Valójában az

²¹ David Wen-wei CHANG: „Sun Yat-sen's Doctrine and the Future of China”. In CHENG: i. m. 290.

²² CHIANG Ching-kuo: „The Fundamental Position and Spirit of the Nation – Remarks at an Enlarged Breakfast Meeting” (June 9, 1980). In CHIANG: i. m. 84–85.

²³ CHIANG (1980). In CHIANG: i. m. 88.

²⁴ Moszkvai tanulmányai idején Csang Csing-kuo a Pravdában anyjához írott nyílt levelében hevesen támadta apja tekintélyelvű magatartását. LEE: i. m.

ellenzéki Demokratikus Haladó Párt már egy jó héttel korábban, szeptember 28-án megalakult. A hatályos jogi szabályozás szerint ez akkor még törvényellenes volt, de Csang Csing-kuo nemhogy nem tett semmit a kezdeményezés ellen, hanem egy jó héttel később a többpártrendszer törvényesítését megelőlegező nyilatkozatot tett. Döntésének közvetlen értékrendi meghatározottságáról nem sokat tudunk: „ő maga nem hagyott hátra semmilyen nyilatkozatot vagy beszédet e tárgyról”.²⁵

A KMT 12. Központi Bizottságának 1986. márciusban megtartott 3. Plénuma „sikeresnek” tűnt, de kimenetele Csang Csing-kuót nem nyugtatta meg: a plénum után utasította a KMT akkori főtitkárát, hogy indítson kutatást annak feltárására, hogyan lehetne ellenzéki pártok működését engedélyezni, feloldani a rendkívüli állapotot, újrászervezni a területi kormányzatot és megreformálni a parlamentet.²⁶ 1987 májusában KMT törvényhozók előtt úgy nyilatkozott, hogy 40 évvel korábban apja, Csang Kaj-sek arra kérte Csant, Tajvan akkori kormányzóját, vegyen több tehetséges tajvani fiataalt a vezetésbe. Mikor két hónappal később a rendkívüli állapot véget ért, azt mondta, most már negyven évet élt Tajvanon, tekintsek őt is tajvaninak.²⁷

Ezek a mozzanatok Csang Csing-kuo normatív beállítódásának két egymással összefüggő és idevágó vonására is jól rávilágítanak. Az egyik az, hogy a „demokratikus áttöréshez” kritikus súlyú döntései mögött az az aggodalom munkálhatott, miszerint a hatalom megtartásának addigi módszerei tarthatatlanná váltak, vagy hosszabb távon azzá válhatnak. A másik annak felismerése, hogy az adott intézményi (ezen belül hatalmi) keretek között a tajvani gazdaság és társadalom fejlődése határvonalhoz érkezett, fejlődési lehetőségei kimerültek. Másfelől kiemelhető egy olyan „nemzeti egység” előmozdítása iránti sajátos elkötelezettsége, amely egyszerre feltétele és eredménye a politikai megbékélésnek és kiegyezésnek. Chao és Myers a tajvani társadalom fokozatosan kiérlelődő nemzeti egységét, a közös külső nyomás alatt is formálódó sorsközösségét a demokratizálás szempontjából is olyan „háttérfeltételnek” nevezik, amely viszonylag ritkán kapja meg az azt megillető figyelmet a folyamat tárgyalásában. Dankwart A. Rustowra hivatkoznak, aki olyan távolálló esetekben találta ezt mellőzhetetlenül fontosnak, mint a svéd és török demokráciák alakulása. Rustow megfogalmazása szerint a nemzeti egység erős érzülete mindkét esetben „megelőzte a demokratizálás minden más fázisát”.²⁸

Bármennyire fontos is volt Csang Csing-kuo szerepe és viszonylagos kompromisszumkészsége, a folyamat aligha haladhatott volna előre és érthette volna el ismert kifejtését, ha nem lett volna hozzá legalább a békés kibontakozáshoz minimálisan szükséges mértékben együttműködő a másik fél. Ez az az eleinte „pártonkívüli”, majd 1986 őszén párttá szerveződő ellenzék volt, amely összekapcsolta a „tajvaniak” – sokáig szinte kizárólag etnikai, azaz „szárazföldi”, illetve „tajvani” eredet szerinti kritériumokhoz kötődő – „szabadságharcának” és a politikai de-

²⁵ WU: i. m. 44.

²⁶ James Sung, Tajvan későbbi kormányzója, annak idején Csang Csing-kuo egyik bizalmasa visszaemlékezését idézi: WU: i. m. 41–44.

²⁷ WU: i. m. 37–39.

²⁸ CHAO – MYERS: i. m. 297.

mokráciának az ügyét. Céljaik a politikai kultúra síkján a normatív pozícióik egyes jellegzetes vonásait tükrözik, másrészt a megbékélésre utaló szándéknak az adott nemzetközi helyzetben, elsősorban a KNK viszonylatában megmutatkozó ellentmondásait is. Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy az ellenzéki álláspontokat sem csak normatív kritériumok szabták meg, hanem belső gazdasági és politikai dimenziókban kalkulált strukturális érdekek és – hovatovább nemzetközi síkon is – egyfajta strukturális realizmus szempontjai is formálták. Elég az elért gazdasági jólét megőrzésére, mint a belső kompromisszumok tétjére, vagy a „népi Kína” nyomásának egyfajta „sorsközösséget”, a tajvani „nemzetépítést”, „nemzeti egységet” alakító hatásaira utalni.

Kiegyezés és pluralizáció – eredmények és korlátok

Az 1986–87-es áttörés után az 1990. évi nemzeti kerekasztal-tárgyalásokkal, az 1992. évi alkotmánymódosítással, valamint az 1996. és 2000. évi választásokkal Tajvan politikai rendje a „modernizált konfuciánus”, „paternalista”,²⁹ „jóindulatú tekintélyelvű”³⁰ diktatúrától eljutott az alkotmányos többpárti demokráciáig. Az 1996. évi törvényhozási és elnökválasztást világszerte úgy értékelték, mint a tajvani demokrácia megszilárdulását, egyben mint a tajvani „nemzetépítés” újabb állomását. Elnöknek újra a KMT-vezető Li Teng-hujt választották, de ő már „tajvani” (értsd: nem „szárazföldi” származású) volt, 2000-ben pedig már az elnök is a korábbi ellenzék soraiból került ki.

Az 1990-es években a demokrácia minden lényegesnek tartott vonatkozásban konszolidálódott. Megvalósult a politikai rendszerváltozás: demokratikus alkotmányt fogadtak el, kiépült a civil ellenőrzés a hadsereg felett, érdemi többpárti versennyel méltányos választási rendszer jött létre, teljessé vált a képviseleti törvényhozás, biztosították a civil társadalom autonómiáját.³¹ Mindez békés úton, viszonylag alacsony társadalmi költségek mellett ment végbe. Még átmenetileg sem vezetett gazdasági hanyatláshoz, társadalmi, vagy politikai felforduláshoz,³² miközben a nagy külső, főként a „szárazföldi” nyomás ellenére a nagyobb nemzetközi megrázókódításokat is elkerülte, sőt, külpolitikai tekintélynövekedést eredményezett.³³

Ez volt a jellegzetes „tajvani konszenzus” egyik lényeges vonása. Normatív ösztetevőiben fontos szerepet kaptak és kapnak a „rend és stabilitás” sajátosan „kínai”, ha úgy tetszik „ázsiai” elemei, ugyanakkor a modern plurális demokrácia értékei is.

²⁹ PL. TSANG: i. m. 7–10.

³⁰ WU: i. m. 33–34.

³¹ TIEN: i. m. 131.

³² Uo., 124.

³³ A KNK-nyomást illetően elég lehet csak az 1996. márciusi tajvani választások alatt tartott kínai „rakéta-gyakorlatokra” utalni. Az eset egyik legjobb elemzését Weixing Hu adja. Ld. Weixing Hu: „The Taiwan Strait and Asian Pacific Security”. *The Journal of East Asian Affairs*, 1997/Winter-Spring. 149–182. Különösen 150–157.

A tajvani demokrácia teljesítményének lényeges eleme az, ahogyan az etnikai megosztottság, ha teljesen nem is tűnt el, egyre nagyobb súllyal egészült ki, illetve ellentételeződött civil kritériumokkal. Joseph Wong szerint a kiengesztelődés és a pluralizáció szempontjából is jelentős teljesítményként könyvelhető el, hogy „olyan, egykor kizárólagosnak tekintett etnikai kategóriák, mint kínai vagy tajvani, illetve kívülről jöttek vagy helyiek, egyre inkább összekapcsolódtak olyan összetettebb identitásokkal, amilyen a kínai–tajvani, tajvani–kínai, vagy az »új tajvani«.” Wong úgy véli, hogy az etnikailag tajvaniak beemelése a nagyobb politikai közösségbe „nemcsak az etnikai politika dinamikájáról és az etnikai kiengesztelődésről szól, hanem a demokratikus civilitás egy szekulárisabb formájáról is”, valamint „egy civil Tajvannak nem demokratikus szomszédjaitól való megkülönböztetéséről”.³⁴ Ebben a távlatban a korábbi etnikai meghatározottságaitól fokozatosan eloldódó, növekvő mértékben civil tartalmú és minőségű nemzeti egység is a pluralizálódás teljesítményéhez sorolható.

Ugyanakkor a tajvani politika hagyományos tengelyeinek tekintett etnikai alapú „szigetlakó/szárazföldi”, illetve a (KNK viszonylatában vetítve) „függetlenségpártiság/függetlenségellenesség” dimenziók továbbra sem veszítették el megosztó szerepüket. A tajvani (nem „szárazföldi” származású) népességnek az esemény után negyvenöt, de a demokratikus fordulat után is még öt évet kellett várnia ahhoz, hogy – a kiengesztelődés fontos lépéseként – az 1947. február 28-i „incidens” áldozatait a KMT-kormány hivatalosan megkövesse (és a hivatalos nyilvántartásokból törölje a származási hely közvetlen rögzítését, bár az közvetve kideríthető maradt). Az etnikai háttérű konfliktusok, különösen a bennszülött csoportok hátrányos megkülönböztetése, még sokáig nem tűntek el teljesen a szigetország mindennapjaiból.

Még kevésbé mondható el, hogy a Tajvan/KNK szembenállás lényegesen csökkent volna. Paradox módon a *szigeten belüli* megbékélésnek és demokratizálásnak a *KNK-hoz* fűződő kapcsolatokra konfliktusgerjesztő hatása is volt. A politikai pluralizálódás, az annak nyomán hatalomra került korábbi „tajvanista” ellenzék minden, megbékélést hangsúlyozó retorikája ellenére élezte is a sziget és a KNK közötti ellentéteket. A korábban „függetlenségpárti” ellenzék hatalomba kerülésével különös, de egyáltalán nem minden logikát nélkülöző módon a szárazföldi kommunista mozgalom mai utódai közelebb kerültek a valamikor ősellenségnek tekintett és Tajvanra üzött nacionalista KMT képviselőihez, mint az utóbbiak ellen félszázados harcot folytató tajvani ellenzékhez.

A szigeten belüli kiengesztelődés ugyanakkor oldotta is a Kínával való viszonyt jellemző feszültségeket. A szükségállapot eltörlése után fokozatosan elhárultak a KNK-val való érintkezés akadályai, ennek nyomán felgyorsult a gazdasági összefonódás. Az 1990-es évek elején az ellenzéki erőkkal kötött kompromisszumok és az alkotmány erre épülő módosításai nyomán megszűnt a tajvani intézményi berendezkedés korábban „Kína egészére” kiterjedő képviseleti igénye és csak Tajvanra

³⁴ Joseph WONG: „Deepening Democracy in Taiwan”. *Pacific Affairs*, Vol. 76. No. 2. Summer, 2003, 253–255.

szorítkozott. Mindez hozott bizonyos előrelépést a „Tajvani-szoros áthidalásában”. Elég lehet itt az 1992-es, azóta sokszor félretolt, a meg-megújuló és meg-megtorpanó rendezési kísérletekben mégis egyfajta kiindulópontnak tekintett (minimális) konszenzusra utalni. Ennek ellenére a belső kiengesztelődés és pluralizálódás előrehaladásának voltak a KNK-hoz fűződő kapcsolatokat tovább terhelő olyan következményei is, amelyek kifejezetten normatív síkon szükségszerűek. Ha a belső kiegyezésre építő politikai viszonyok a demokratikus önrendelkezés követelményei szerint alakulnak, akkor ebbe mintegy beleépített az a törekvés, hogy a külső kapcsolatok szintén ehhez igazodjanak, így a KNK-hoz fűződő viszony is eszerint rendeződjön. Az ilyen törekvés viszont a KNK egészen más típusú szuverenitás-igényébe ütközik és végig-, vagy akárcsak egy ponton túli továbbvitele a regionális *status quo* fenntarthatóságát kockáztathatja, így a demokratikus elvekből következő és azokkal legitimálni próbált „függetlenségpártiság” a regionális stabilitás felborulásával fenyegethet.

Néhány következtetés

Tajvan belső és külkapcsolati folyamatainak vizsgálata egyaránt arra utal, hogy kiengesztelődés és kiegyezés akkor lehet eredményes, legalábbis fenntartható, ha ahhoz a fennálló ellentétek részesei valamilyen minimálisan elégséges közös nevezőn együtt tudnak működni. Az ilyen közös nevezőhöz azonban nem lehetnek elegendők pusztán strukturális vagy érdekmegfontolások. A kölcsönösség esetén érvényesíthető kiengesztelődés minden érintett fél részéről feltételezi bizonyos alapvető értékek elfogadását. Ha elfogadjuk, hogy világunk jelene és jövője jelentős mértékben függ Kína fejlődési pályájának alakulásától, Tajvan pedig ez utóbbinak sokban kritikus kölcsönhatási tényezője, akkor nem nehéz a „tajvani eset” normatív mintáinak, ezen belül típusmeghatározó kiegyezési teljesítményének jelentőségét a regionális és globális rend szélesebb dimenzióiban is felismerni.

Bibliográfia

- N. BISLEY: „The End of East Asian Regionalism?”. *The Journal of East Asian Affairs*, Spring-Summer, 2003. 148–169.
- CHANG Y. – YANG P.: „Taiwan and its Japanese and Chinese Eras” (Part 1) In: *Taiwan News*, 2003. november 11; (Part 2) In: *Taiwan News*, 2003. november 12.
- D. W. CHANG: „Sun Yat-sen’s Doctrine and the Future of China”. In: CH. CHENG (szerk.): *Sun Yat-sen’s Doctrine in the Modern World*, Westview Press, 1989, 356–379.
- L. CHAO – R. H. MYERS (szerk.): *The First Chinese Democracy, Political Life in the Republic of China on Taiwan*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1998.

- CHEN Sh.: "Taiwan Stands Up: Presidential Inauguration Address," May 20, 2000. china.usc.edu/chen-shui-bian-%E2%80%9Ctaiwan-stands-presidential-inauguration-address%E2%80%9D-may-20-2000 (utolsó megtekintés: 2023. 02. 16.)
- Ch. CHENG (szerk.): *Sun Yat-sen's Doctrine in the Modern World*, Boulder, Westview Press, 1989.
- CHIANG Ch.: "The Fundamental Position and Spirit of the Nation – Remarks at an Enlarged Breakfast Meeting" (June 9, 1980). In: CHIANG (1984)
- CHIANG Ch.: *Perspectives, Selected Statements of President Chiang Ching-kuo, 1978-1983*, Government Information Office, 1984.
- L. DIAMOND et al. (szerk.): *Consolidating the Third Wave Democracies*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1997.
- H. M. HSIAO – H. KOO: "The Middle Classes and Democratization". In L. DIAMOND et al. (szerk.): *Consolidating the Third Wave Democracies*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1997, 312–333.
- W. HU: "The Taiwan Strait and Asian Pacific Security", *The Journal of East Asian Affairs*, 1997/Winter-Spring. 149–182.
- FURUYA, K.: *Chiang Kai-shek, His Life and Times*, St. John's University, 1981.
- LEE, H.: "Looking at Chiang Kai-shek, Chiang Ching-kuo from a historic and a political angle" (Part 2), moderator Lee Min-yung, in: *Taiwan News*, 2003. november 19.
- SHIEH, M.J.T.: *The Kuomintang, Selected Historical Documents, 1894-1969*, St. John's University, 1970.
- STATISTICAL YEARBOOK OF THE REPUBLIC OF CHINA, Directorate General of Budget, Accounting, Statistics, Executive Yuan, 2001.
- SUN Yat-sen: "A History of the Chinese Revolution (1923)", idézi: J. L. WEI et al. (szerk.): *Prescriptions for Saving China. Selected Writings of Sun Yat-sen*, Stanford, Hoover Institution Press, 1994.
- TAIWAN STATISTICAL DATA BOOK, 2003. Council for Economic Planning and Development, Republic of China, 2003.
- THE CONGRESSIONAL QUARTERLY RESEARCHER, 1998, January-December, Congressional Quarterly Inc.
- H. TIEN: "Taiwan's Transformation", In: L. DIAMOND et al. (szerk.): *Consolidating the Third Wave Democracies, Vol. 2*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1997.
- S. TSANG: *In the Shadow of China, Political Developments in Taiwan since 1949*, University of Hawaii Press, 1993.
- J. L. WEI – R. H. MYERS – D. G. GILLIN (szerk.): *Prescriptions for Saving China. Selected Writings of Sun Yat-sen*, Stanford, Hoover Institution Press, 1994.
- J. WONG: "Deepening Democracy in Taiwan". *Pacific Affairs*, Vol. 76. No. 2. Summer, 2003. 235–256.
- J. J. WU: *Taiwan's Democratization, Forces Behind the New Momentum*, Hong Kong, Oxford University Press, 1995.

Rezümé

A tanulmány a kiengesztelődés és kiegyezés tényezőit, valamint történelmi folyamatait vizsgálja a 20. század második felének és a 21. század elejének tajvani politikai kultúrájában. Elemzi a kiengesztelődés és kiegyezés belső folyamatainak strukturális és normatív feltételeit, jellemzőit, valamint ezek külső összefüggéseit, elsősorban a szinoszféra és a kelet-ázsiai régió nemzetközi kapcsolataiban.

Kulcsszavak: Tajvan, Kína, Kelet-Ázsia, politikai kultúra, kiengesztelődés, kiegyezés

*Abstract**Reconciliation and Compromise in Taiwanese Political Culture*

The paper addresses central issues of reconciliation and compromise in Taiwanese political culture in the second half of the 20th and at the beginning of the 21st centuries. It analyses structural conditions and normative factors shaping internal processes of reconciliation and compromise, while spelling out external implications for international relations, cross-strait and regional aspects included.

Keywords: Taiwan, China, East Asia, political culture, reconciliation, compromise

RECENZÍÓK

FARKAS ANNA RACHEL

Vassányi Miklós – Kutrovátz Gábor: *A világ bizonyos szimmetriája. A kora újkori csillagászat története válogatott források tükrében. Tanulmány- és forrásgyűjtemény.* Imriné Erdei Ildikó, Nádasdi Nóra és Suszta Laura közreműködésével, Budapest, Typotex Kiadó, 2021, 332 p.

A világ bizonyos szimmetriája c. kötet célkitűzése – ahogyan az alcím is utal rá –, hogy a kora újkori csillagászat jelentős forrásain keresztül segítse olvasóit közelebb kerülni a tudománytörténet e fontos korszakához. E források és alapos magyarázataik néhány kivétellel ebben a könyvben olvashatóak először magyar nyelven. Ez a hiánypótló mű tehát nagyban gazdagítja a magyar tudományos ismereteket a kora újkori csillagászatról, annak történetéről, azáltal, hogy elérhetővé tesz magyar nyelven néhány fontos korabeli forrást, magyarázatokkal segítvén azok értelmezését. A kötet létrejöttének egyik oka volt az a szándék is, hogy a Károli Gáspár Református Egyetem szabadbölcészett szakos hallgatói magyarul olvashassák e természetfilozófiai forrásokat. Így a tudománytörténettel foglalkozó természettudományi és bölcészeti kurzusokon immár kézbe vehetnek a hallgatók eredeti Copernicus-, Newton- vagy Kepler-szövegeket is.

A kötet az előszó, a bevezetés és a rövidítések és jelek rövid jegyzéke után hat tematikus egységre oszlik. Az első – és leghosszabb (21–79.) – egység Nicolaus Copernicusszal foglalkozik. Ebben a részben nemcsak a konkrét Copernicus-szövegekkel és azok magyarázataival találkozhat az olvasó, hanem a Copernicus korabeli megítélését kirajzoló jelentős alakok munkái is megjelennek. A második szemelvény témája Michael Mästlin, a harmadiké Johannes Kepler *Astronomia nova aitiológéto* c. műve (Új, oknyomozó csillagászat, III. rész, 33. fejezet). Galileo Galilei kerül középpontba a negyedik egységben – közelebbről a *Sidereus nuncius* (*Csillaghírnök*) –, az ötödikben pedig René Descartes és fizikai nézetei, kozmológiája, optikája játszószék a főszerepet. Végezetül Isaac Newton rövid, de jelentős teológiai műve, a *Scholium generale* (Általános magyarázat) képezi a hatodik szemelvény tematikáját. Ezek után a függelékben szerepel a *Scholium generale* eredeti latin szövege, valamint egy csillagászati fogalomtár, névmutató és a bibliográfia. Eképp rajzolódik ki a kötetben egy kronológiailag és eszmetörténetileg is egymásra épülő és referáló tudománytörténeti ív.

A bevezetésben Kutrovátz Gábor csillagász így ismerteti a szóban forgó korszak és tudományterület jelentőségét: „A csillagászat történetére mindig is kiemelt figyelem és érdeklődés irányult mind a tudományok, mind általában a kultúra történetén belül. Copernicus, Kepler, Galilei és társaik munkásságára úgy szokás tekin-

teni, mint ami meghatározó szerepet játszott nemcsak a modern tudomány kialakulásának időszakában és folyamatában, az úgynevezett Tudományos Forradalomban, hanem ezáltal a modern világkép és civilizáció létrejöttében is.” (II.) Vácolja azt is, hogy miként épül egymásra történetileg és gondolatilag a forrásszövegek szerzőinek munkássága: „Ezt a széles körű, lavinaszerű folyamatot Copernicus elképzelése, a napközéppontú csillagászati hipotézis indította el. Ennek elkötelezett híveként és ennek igazáért harcolva fejtette ki nézeteit Kepler és Galilei, és ennek következményeit feltárva dolgozta ki fizikáját Descartes és Newton.” (Uo.) Ugyanakkor kitér arra is, hogy miért elenyészően kevés forrásszöveg jelent meg mégis magyar nyelven, és milyen módokon próbál a kötet segítséget nyújtani az olvasónak e nehéz szövegek olvasásában. A bevezetés végén megjelennek a szerzők célkitűzései a kötetrel, és jövőbeli tervekről is képet kaphatunk: „A jelen kötet terveink szerint egy nagyobb ívű munka első fontosabb állomása. A jövőre nézve további, hasonló témájú szemelvények fordítását és kritikai kiadását tervezzük, reménykedve abban, hogy munkánk elnyeri az érdekelt szakmák támogatását és a tágabb közönség érdeklődését. Úgy gondoljuk, hogy kötetünk a tudománytörténet, esztétikátörténet, filozófiatörténet egyetemi-főiskolai oktatásában is jól hasznosítható lesz mint jegyzet, tankönyv vagy szöveggyűjtemény a természettudományi, műszaki és bölcsészettudományi karokon.” (17.)

A bevezetőből ugyancsak megtudjuk, hogy Galilei, Newton és Descartes néhány művéből vannak ugyan magyar fordítások, ha „...azonban Keplerrel vagy Copernicusszal szeretnénk ismerkedni, akkor szinte teljesen hoppon maradunk, ugyanis tőlük ez idáig gyakorlatilag semmi sem jelent meg magyarul.” (12.)

A Copernicusról szóló rész *De revolutionibus: A szimmetria értelme* c. fejezete szerint a kötet címében is szereplő „szimmetria” kifejezés „ékeesszólóan fejezi ki a copernicuszi fordulat lényegét és az általa életre keltett Tudományos Forradalom talán legfőbb motivációját” (II.). E részből még a Copernicus által III. Pál pápához (*sedt* 1534–1549) írt ajánlást (1542. június) szeretnénk kiemelni: Ez azért érdekes, mert Copernicus (1473–1543) maga is katolikus kanonok volt, vagyis egyházi személy, a pápát pedig, VII. Kelemen (Giulio de’ Medici, *sedt* 1523–1534) utódját matematikához értő szakembernek tartotta. Ezenkívül azt remélte, hogy III. Pál „...pozíciójánál fogva meg tudja védeni az új tant a rágalmozástól” (48.). A kötet természetesen a *De revolutionibus orbium caelestium* (*Az égi pályák körforgásairól*) másik két előszavát is közli, és magából a főszövegből is egy jelentős részletet (I. könyv, 1–5. fejezetek).

Michael Mästlin (1550, Göppingen–1631, Tübingen) az egyetlen kevésbé ismert név a forrásszövegek szerzői közül, mégis fontos alak, hiszem Copernicus egyik első nyílt támogatója volt, és Kepler legfontosabb tanára (99.).

Johannes Kepler (1571–1630) életműve és az *Új, oknyomozó csillagászat* (*Astronomia nova αἰτιολογητός*; Prága: 1609) tárul elénk a harmadik szemelvényben. Ez a mű „Kepler talán legfontosabb műve, melyben a szerző kimondja a később róla elnevezett, a bolygómozgásokra vonatkozó első két törvényét” (145.). 1600-ban

Prágában Kepler a császári csillagász, Tycho Brahe segédjeként dolgozott, aki saját elméletét szerette volna igazolni minden addiginál precízebb csillagászati adatbázisát felhasználva. A Mars pályájának meghatározását bízta Keplerre, aki a műve III. részében a Föld mozgását írja le – már jóval Tycho Brahe halála után. „Ebbe ékelődik bele egy olyan fejezetsorozat (32–39.), amely a bolygómozgások okainak tárgyalásán keresztül fejt ki Kepler aktuális fizikai elképzeléseinek jelentős részét.” A kötetben közölt 33. fejezet ezen belül amellet érvel, hogy a bolygókat mozgató erő a Nap testében van – ez Kepler sejtése a gravitációs erő vonatkozásában.

Galileo Galilei (1564–1642) az 1610. március 13-án latin nyelven kiadott *Sidereus nunciusszal* (*Csillaghírnök*) szerzett nemzetközi hírnevet (163.). Érdekesség, hogy „az első neves csillagász, aki ezután nyilvánosan állást foglalt a mű mellett, maga Johannes Kepler volt, [...] *A Dissertatio cum Nuncio sidereo* (Prága: 1610) azonban elsősorban Kepler Galileihez intézett kérdéseit fogalmazza meg úgy, hogy egyértelműen elismeri annak fő téziseit, és felhívja Galilei figyelmét saját műveinek vonatkozó passzusaira” (171.). A távcsöves megfigyeléseket közlő *Csillaghírnök* talán legnagyobb újdonsága a Jupiter holdjainak felfedezésében állt, mert ezek léte Arisztotelész és Ptolemaiosz geocentrizmusa ellenében bizonyította, hogy nem minden égitest kering a Föld körül.

A filozófia alapelvei (Amszterdam, kiadta Ludovicus Elzevirius, 1644) René Descartes (1596–1650) nagyszabású vállalkozása „a filozófia mint enciklopédikus tudomány új ismereti alapokra való helyezésére; egységes, egyetlen módszertani princípiumból levezetett tudományként való újrafelépítésére; szinte minden tudomány egyetlen koherens rendszerbe való összefoglalására” (201.). Érdemes tudni, hogy Galilei perének (1633) hírére Descartes megváltoztatta eredeti koncepcióját, és a Föld mozgásával kapcsolatosan óvatosabban fogalmazott, fenntartva, hogy a Föld a mozgás tudományos definíciója értelmében nem mozog (bár a vulgáris mozgásfogalom értelmében mozog, 201.).

Isaac Newton (1642–1727) *A természetfilozófia matematikai alapelveiben* (1687) „előbb általánosan tárgyalja a testek mozgását a három mozgástörvény alapján (1–2. könyv), majd mindezt a Naprendszerben tapasztalható mozgásokra alkalmazza (3. könyv)” (265.). A mű matematikai gondolatmenetét kevesek tudták követni, így a metafizikai olvasata körül alakult ki élesebb vita, amelyet az okozott, hogy a hívő Newton megpróbálta szétválasztani a vallási nézeteket a természettudományosaktól, ami a korszakban új, nem megszokott kísérletnek számított – magyarul a *Principia* első kiadásában nem nyilatkozott az egyetemes gravitáció elméletének teológiai vonatkozásairól (169.). Így végül a második kiadásba került a kötetben is közölt, nevezetes *Scholium generale* (Általános magyarázat), amely tömören ismerteti Newton fizikatudományi megalapozását, sajátos teológiáját.

Az egész kötetről elmondhatjuk, hogy precíz és alapos, beleértve a források megjelölését, a hivatkozásokat, a bibliográfiát. A magyarázatok kellő háttértudással vértetik föl az olvasót a kontextusról, a forrásszövegek szerzőjéről és a korszakról, amelyben egy adott mű megszületett, és így a források „nehéz” mivoltuk ellenére is

jól olvashatóak. Néhol képes teljesen magával ragadni olvasóit egy-egy kora újkori tudományos szöveg forradalmi hangvétele, fogalmazásmódja és szóhasználata, hiszen a mai olvasó itt a kortárs tudományos prózától eltérő, szinte „szentimentális,” érzelmeket is ébresztő tudományműveléssel találkozhat.

KISS MÁRTON

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁT-MEDENCEI EMLÉKEZETE

A 21. SZÁZADBAN

*II. Rákóczi Ferenc emlékezete: Tanulmányok II. Rákóczi Ferenc
fejedelemmé választásának 315. évfordulója tiszteletére,*
szerk. DEMJÉN Balázs Ádám – J. ÚJVÁRY Zsuzsanna – ŐZE Sándor,
Budapest, Szent István Társulat, 2021, 235 p.

II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) emlékezete különleges helyet foglal el a magyar nemzet identitásában. Áldozatvállalása, egyéni döntései még esendősége mellett is követendő példaként jelentek meg a különböző korszakokban. A háromszáz évvel ezelőtti küzdelmek vezetőjeként az országos politikában is helyet követelt magának, még ha mozgalma fegyveresen vereséget is szenvedett. A II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választásának 315. évfordulóján Kassán tartott nemzetközi konferenciát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának Történettudományi Intézete és a Kassai Polgári Klub közösen rendezte 2019. október 28-án. A rendezvényen több tudományos intézmény (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Eszterházy Károly Egyetem, Eperjesi Egyetem, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet) kutatói tartottak előadást. Az előadások szerkesztett változatát a szerkesztők hat fejezetbe sorolva (A kezdetek, Rákóczi Erdély fejedelme, Rákóczi Felső-Magyarországon, Csatlakozók és ellenségek, A Fejedelem látásmódja, Rákóczi nyomában) közzétették. Az írások Rákóczi életének, munkásságának, recepciójának egy-egy kiemelkedő részével foglalkoznak: a Rákóczi-család szabadságharc előtti életével, Thököly Imre külföldi megítélésével és helyzetével, a szabadságharc különböző eseményeivel és annak utóéletével egészen a 21. századig. Rákóczi Ferenc Felső-Magyarországhoz fűződő viszonyának bemutatása azért is különleges, mert az írások betekintést adnak a szabadságharc gazdasági helyzetébe. Kassa fontos szerepet töltött be a Rákóczi-család életében a fejedelem születésétől a szabadságharcon át egészen a 20. század eleji újratemetésig. Károlyi Sándor kétszer töltött itt el rövidebb időt, az 1706-os ostrom és a 1707-es gyűlés során.

Kónya Péter tanulmányában bemutatja Ottlyk György életét, aki már Thököly idején fontos katonai és politikai szerepeket töltött be. Kuruccá válását – ahogyan a korszakban több személynél is tapasztalhatjuk – a kényszer hozta, így került Rákóczi oldalára. A szerző rámutat arra, hogy Ottlyk személyes sértettsége szinte előrevetítette, hogy csatlakozni fog ezekhez a mozgalmakhoz, de a végső döntést saját birtokainak pusztulása után hozta meg.

Balázs Péter dolgozatában szintén gazdasági kérdésekkel foglalkozik, a kassai pénzverde működésével és kényszerű költöztetésével. A legnagyobb problémát itt is – ahogyan a katonai és államigazgatási szférában – a szakképzett munkaerő hiánya

jelentette. A hivatalt 1706-ban az ostrom elől a szepesi várba költöztették, amelyet numizmatikai forrásokkal is lehetett igazolni. Érdekesség, hogy a kassai pénzverde eredeti helyét sokáig homály fedte, mígnem a 19. századi telekleírások segítségével lokalizálhatóvá vált annak területe.

A szabadságharc Erdélybe megérkezését B. Garda Dezső munkájából ismerhetjük meg. Tanulmányának főszerzői a székelyek, valamint Guthi István kuruc hadai. Guthi hasonló Ottlykhoz abból a szempontból, hogy ő is kipróbált katonája volt Thököly Imrének, így a két mozgalom közötti kontinuitás okkal volt érezhető a térségben. Ő utoljára 1690-ben indított hadjáratot, amely a kezdeti sikerek után vereséggel zárult. A bonchidai csatában (1703) Orosz Pál és Bóné András vezetésével győzelmet arattak a császáriak felett. Ennek köszönhető, hogy az addig határvédelemre kiküldött székelyek is a kurucok mellé álltak. A siker azonban nem volt tartós, mivel 1704 elején Holdvilág mellett a székely hadak vereséget szenvedtek a Johann Karl de Tige ezredes által vezetett császár haderővel szemben. A legnagyobb véráldozat és pusztítás Nagyenyeden történt, ahol először kurucok portyáztak, majd egy császári különítmény – benne reguláris katonák, valamint szász, román és örmény csapatok – rátört a városra és hatalmas pusztítást végzett. A fosztogatások során többen életüket veszítették, mások menekülőre fogták és a környékbeli hegyekbe futottak. A városban maradtak számára a parancsnok sem tudott biztonságot adni, mivel hamarosan tűz ütött ki, amely szinte mindent elpusztított Nagyenyeden. Ennek állít emléket Jókai Mór A nagyenyedi két füzfa című elbeszélése (1853).

Gebei Sándor munkájában bemutatja II. Rákóczi Ferenc fejedelmválasztásának jogi megalapozottságát. A szabadságharc előtt Rákóczi és Bercsényi számításba vette a harcok során felmerülő nehézségeket és lehetőségeket. A tervezést azonban számos körülmény nehezítette, az ellenfél létszámát ugyan ismerték, saját erejüket csak becsülni tudták. Már ekkor érezték azt, hogy küzdelmükhöz a belső támogatás mellett külföldi támogatókra is szükségük lesz, így titkos levélben fordultak XIV. Lajos francia királyhoz. Az események ismereteseek: a levelet elfogták, Rákóczit börtönbe zárták és Bercsényi elmenekült az országból. A harcok megindulása után Rákóczi és köre ismét külföldi támogatásra törekedett, ezért tárgyalásokba kezdtek különböző államok képviselőivel, azonban senki sem kívánt velük egyenrangú félként tárgyalni. Megkezdődött azoknak a jogi érveknek az összegyűjtése, amelyekkel ezen változtatni lehetett volna. Így került előtérbe lehetőségként az erdélyi fejedelemnek a svédés a francia királlyal 1643-ban megkötött szövetsége. Gebei bemutatja, hogy ez a szerződés több szempontból is elévült, különösen, ha az aktuális politikai helyzetet figyelembe vesszük. A dokumentumok elemzéséhez a történet- és a jogtudomány együttes erőfeszítésére van szükség. Jól látszik, hogy a két diszciplína különböző alapokról indítja elemzését az erdélyi szerződésekkel kapcsolatban. Ezért nem meglepő, hogy a történeti vizsgálat és a szerződések jogi értelmezése között alapvető ellentét áll fenn. A témának jelenleg hiányoznak azon szakirodalmi, amelyek segítségével együttesen értelmeznék a magyar és az európai kontextust egy ilyen helyzetben, különösen, ha Rákócziék érveit is figyelembe vesszük.

Tüskés Gábor tanulmányában a fejedelem két művének – a Vallomások (Confessio) és az Emlékiratok (Mémoires) – segítségével mutatja be Rákóczi gondolatvilágát. A két munka együtt értelmezendő, mert bár két különböző műfajról van szó, van tartalmi átfedés a két mű között. Az Emlékiratok alapvetően a szabadságharc történetével foglalkozik, a Vallomásokban államelméleti és filozófiai gondolatokat is találhatunk. Utóbbiban például előszeretettel állítja magát párhuzamba Mózes-sel, a fejedelem és a magyar nép viszonyait bibliai megvilágításba helyezve. A magyar társadalmi viszonyokat Rákóczi négy rétegen – klérus, főnemesség, nemesség és katonaság, szabad királyi városok – keresztül kívánta bemutatni. A katonaság szerepe a várható háborús helyzet miatt különösen fontos volt. Az oszmán hódítás és az utána állandósuló harcok miatt militarizálódott lakosság szinte mindig készen állt a harcra, azonban közülük csak kevesen vállalták mesterséggént a katonáskodást. Rákóczi elméleti ismerete nagyobb volt e téren, mint gyakorlati tapasztalata, ezért nem meglepő, hogy igyekezett tábornokaira támaszkodni döntéseikor. Az ő tapasztalatukat a felszabadító háborúk (1683–1699) és a Thököly-felkelésben való részvétel jelentették, így nem véletlen, hogy erre kívántak támaszkodni hadakozásaik során. Rákóczi utólagos belátása szerint a katonák hősiessen küzdöttek, de a hadvezetésben elkövetett hibák miatt nem volt esélyük a győzelemre.

A szabadságharc etnikai viszonyait a negyedik részben található két írás elemzi. Demján Balázs Ádám Pintye Gergely (Gligor Pintea) életével és a körülötte kialakult mondavilággal ismerteti meg az olvasót. A különböző mítoszok és történetek számos helyen mutatnak átfedést egymással, noha a valósághoz kevés közülük van. Az ilyen és ehhez hasonló történetek rámutatnak arra, hogy a szabadságharcban az oláhok milyen módon vettek részt az erdélyi harcokban. Ez azért is különleges, mivel általános megfogalmazás szerint Rákóczi csapatai inkább zavart okoztak, mintsem azonnali nyugalmat. Alsó társadalmi szinten azonban a lokális sérelmekre alapozva lehetett együttműködést építeni a Habsburgok ellenében.

Öze Sándor tanulmányában a szabadságharc egyik legsúlyosabb kérdését jelentő magyar–rác viszonyt mutatja be egy alföldi település (Szentes) szemüvegén keresztül. A két népcsoport között fennálló ellentétek miatt az ország újabb területe vonódott be a szabadságharcba. Az alföldi és a dunántúli területek háborúskodása állandó feszültséget jelentett és sokszor csak katonai erővel sikerült fenntartani a rendet. A megoldást a háború utáni rendezés és a határörvidék kialakítása jelentette, de a demográfiai sokkot a két terület csak nehezen heverte ki.

Három tanulmány szól Rákóczi emlékezetéről a századfordulótól egészen a 2019-ig. Seres István Thaly Kálmán törökországi utazásait mutatja be, különösen a fejedelem és bujdosótársainak felkutatására tett kísérleteit. Ebből kiderül, hogy Thaly először 1862-ben foglalkozott a Törökországba került magyar emigrációval, majd 1872-ben közölt írást a témáról. A legnagyobb hatással mégis azok a cikkek bírtak, amelyek valódi empirikus tapasztalatokkal járultak hozzá az emigráció kutatásához. Thaly személyes élményeit tartalmazó írását 1890-ben publikálta először magyar majd német nyelven, hogy a nagyközönség is megismerhesse ezeket.

A Rákóczi-kutatás egyik legemblematikusabb alakjával – Szekfű Gyulával – Szelke László tanulmánya foglalkozik. A téma kutatói számára Szekfű munkássága több tekintetben is újdonságot jelentett, nem pusztán a korábbi nemzeti-romantikus történelemszemlélet megkérdőjeleződését, hanem a 20. századi történetírói magatartásból is példát adott. Szekfű életútját szinte végig kísérte a Rákóczi-alkotott kép folyamatos változása. A fiatal történész a kemény kritika után fokozatosan megértővé vált Rákóczi személyével kapcsolatban, nagy munkájában – a Hóman Bálinttal közösen írt Magyar Történetben – egyenesen a költő Zrínyi Miklós utódának és Széchenyi István előfutárának tekintette őt. A historiográfiai elemzések rámutattak arra, hogy Szekfű ezt úgy érte el, hogy a szabadságharc tényleges vezetőjét Bercsényi Miklósnak találta meg. Véleménye szerint őt jobban ismerték a magyar politikai életben, a kezdeti lépések és a szabadságharc nagy eseménye – így például az ónodi detronizáció (1707) – is az ő nevéhez kötődött. Bercsényi politikai ellenfele nem Rákóczi, hanem inkább Károlyi Sándor volt, aki hajlandónak mutatkozott kompromisszum megkötésére.¹

Tüskés Anna írásában a II. Rákóczi Ferencet ábrázoló, 1903 és 2019 között felállított köztéri emlékművekkel foglalkozik. A nagyközönség által állított Rákóczi-szobrok egy olyan emlékezeti réteget jelentenek, amelyek elemzése eddig csak szűk területen valósult meg. Meglepő tény, hogy az első Rákóczi-szobor nem valamelyik klasszikus, a szabadságharc jelentős eseményéhez köthető helyen, hanem Tiszabecsen került felállítása (1903). A nagyvárosok közül a szegedi Rákóczi-szobor volt az első, míg például a székesfőváros csak viszonylag későn, 1937-ben kapott Rákóczi-lovasszobrot. A tanulmány óhatatlanul nem foglalkozhatott a második világháború utáni időszakkal, amely nem igazán Rákóczi-ról, hanem a szabadságharcban mellette állókról és a róluk való megemlékezésekről szólt igazán. A szobrok földrajzi elhelyezkedésével kapcsolatban a szerző megemlíti, hogy az nem korlátozódik a mindenkor magyar állam területén belülre, hanem a szomszédos államokban – különösen Szlovákiában és Romániában – is megtalálhatók. A szabadságharcra vonatkozó emlékművek gyűjteményéből látható, hogy Rákóczi képe és emlékezete a Kárpát-medencén belül is értelmezhető, így van esély arra, hogy ezek a népek és országok együtt ünnepelhessék Rákóczi emlékét.²

Természetesen minden munka magán hordozza a témából fakadó nehézségeket, nincs ez másként a Rákóczi-szabadságharcra – és magával II. Rákóczi Ferencel – foglalkozó műnél sem. Rákóczi írásos művei esetében érdemes lett volna a tanulmányokban idézett szövegrészleteket magyar fordításban is közölni (legalább a lábjegyzetben), ahogyan azt például más írás esetében megtörtént. A széles horizont miatt a kötet elbírt volna egy bővebb szerkesztői előszót, hogy azzal is erő-

¹ CSUNDERLIK Péter: A pojácától az ikonig: Szekfű Gyula Rákóczi-képének átváltozásai, *Aetas* 28, 4. sz. (2013) 119–130.

² ILYÉS Gábor: *Hazánk szentje, szabadság vezére: II. Rákóczi Ferenc és az általa vezetett szabadságharc emlékjelei Borsitól Rodostóig*, Nyíregyháza, 2020; KINCSES Katalin Mária: *A Rákóczi-kultusz első szobrai*, Budapest, 2021.

síthessék a különböző írásokban található szempontokat. Ennek segítségével fel lehetett volna oldani a tanulmányok kidolgozottságában fennálló különbségeket.

A tanulmánykötet rövideje ellenére kitűnő ízelítőt ad a Rákóczi-kutatások jelenlegi állásáról, amelyek biztatóak a jövőre nézve. Láthatóvá vált, hogy a téma nem csak az akadémiai történetírást, hanem a helytörténeti kutatókat is vonzza. Mindemellett a témák területén is tágabbá vált a kutatási horizont, elegendő itt Rákóczi Emlékiratainak új kritikai kiadására gondolnunk, amely a fejedelem gondolatait közvetlenül juttathatja el az olvasók számára itthon és külföldön.³ Rákóczi és kora ismét méltó figyelmet kaphat a kutatók és a szélesebb közönség előtt egyaránt.⁴

³ Tóth Ferenc: Egy emlékév után: A hazai és külhoni Rákóczi-kutatások újabb eredményei, *Világtörténet* 2020/3, 305–310.

⁴ Ferenc RÁKÓCZI II: *Mémoires*, ford. Bernard ADAMS, bevezető tanulmány Robert EVANS, két kísérő tanulmány Tüskés Gábor, Budapest, Corvina, 2019.

CSÁSZÁRNÉ GUTH BERNADETT

Vassányi Miklós: *Hitvalló Szent Maximos teológiája. Értelmezési kísérlet történeti összefüggésben*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2017, 271 p.

Ahogy az a monográfia alcíméből is kiderül, Vassányi Miklós a munkájában történeti összefüggésben értelmezi és mutatja be Hitvalló Szent Maximos életét, életművét, valamint teológiájának főbb aspektusait, forrásszövegek és kiterjedt szakirodalom alapján. A szerző a kérdésfelvetés megfogalmazása után Maximos korát, életrajzát és életművét mutatja be. Ezek után bevezetést nyújt a Hitvalló teológiájába annak egyik alapvető, exegetikai művének: *A Miatyánk rövid magyarázatának* segítségével. A továbbiakban konkrét teológiai témák részletes történeti és rendszeres elemzése következik; úgymint a szerzetesi etika, a krisztológia, a pneumatológia, valamint a misztikus unió elmélete. Végül pedig Maximos liturgia-értelmezésébe nyerhetünk bepillantást. A történeti, filológiai és filozófiai igényességgel és alaposággal megírt munkát konklúzió, terminológiai jegyzék, bibliográfia és névmutató zárja. A dolgozat célkitűzése a szerző megfogalmazásában a következő: „a történeti rekonstrukció és kontextusba helyezés, valamint a teológiai értelmezés, illetve mindezen keresztül Maximos szellemi arcképének minél teljesebb megrajzolása.” (23.) A továbbiakban az egyes fejezeteken végighaladva megkísérlem néhány gondolatban összefoglalni azoknak legfontosabb megállapításait, konklúzióit.

A Hitvalló korát tárgyaló fejezetből kirajzolódik az a szörnyű gazdasági-politika helyzet, amelyben ekkor Bizánc volt, a külső és belső fenyegetettségnek, viszálykodásnak, széthúzásnak köszönhetően. Ezek a körülmények természetesen hatással voltak Maximos életének alakulására is, amit a következő fejezet rekonstruál.

A biográfia bemutatása során Vassányi Miklós felsorakoztatja a legalapvetőbb latin és görög nyelvű forrásokat; mint pl. a *Disputatio cum Pyrrho*, a *Relatio motionis*, a *Disputatio Bizyae* vagy a *Vita Maximi*, majd ezek alapján rajzolja meg az élettörténetet. Ennek kapcsán kerül elő egy vitatott probléma Maximos születési helyével kapcsolatban; ugyanis vannak kutatók, akik a konstantinápolyi származást fogadják el, mások ezzel szemben a palesztinai származás mellett érvelnek, leginkább a Sebastian Brock által kiadott szír *vita* alapján.

A kb. 3000 oldalas maximosi életmű részletes bemutatásának keretében a szerző – Andrew Louth kutatásai alapján – az alábbi tematikus csoportokat jelöli meg: aszkétika, dogmatika, exegetika, liturgika, egyéb művek, majd egyenként tárgyalja az ezen csoportok alá sorolt egyes műveket.

Az 5. *caput*-ban a szerző *A Miatyánk rövid magyarázatát* elemzi, kitérve az annak keletkezésével kapcsolatos kérdésekre, a lehetséges címzettek körére, megírásnak céljára, felépítésére, valamint a benne szereplő teológiai témák tárgyalására. A mű „teológiai célfogalma” a *theósis*, a megistenülés, és ennek az elérésére szolgál az imád-

ság sorainak allegorikus magyarázata, valódi lényegének, jelentésének feltárása és megértése.

A következő fejezet a Hitvalló szerzetesi etikájával foglalkozik, ehhez a témához Vassányi Miklós az *Aszketikus beszélgetés*, *A Miatyánk rövid magyarázata* és a *Fejezetek a szeretetről* c. műveket választotta forrásszövegekként. Maximos aszketikus etikájának lényege abban áll, hogy legyőzve a testiségből, az anyagi világban való létből adódó „rendezetlen lelki mozgásokat;” (132.) vagyis az indulatot (πάθος) és a megkívánást (ἐπιθυμία), eljussunk a már említett *theósis* állapotába, ami a „a teljes ember egyesülése a teljes istennel.” (133.) Ehhez pedig az egyik nélkülözhetetlen aszketikus erény az ἀπάθεια, az indulatmentesség elérése, ami egy belső zavartalanságot, békét jelent, valamint a bűnös szenvedélyektől való megszabadulást eredményezi. „A maximosi teológiai etika fő erényei: az indulatmentesség, az imádság, a megbocsátás és a szeretet szoros összefüggésben állnak egymással, illetve valójában kölcsönösen feltételezik egymást.” (Uo.)

A monográfia folytatásában három fejezet következik a Hitvalló krisztológiájáról, és ezeknek keretében kerül tárgyalásra a kor egyik fő teológiai vitája: a monothelétizmus-vita, és az ennek ellenében megfogalmazott, Maximos által is vallott düotheléta teológia. Előbbi álláspont egyetlen, utóbbi pedig két akaratot tételez fel Krisztusban. Maximos élete árán is védelmezte a düotheléta álláspontot, mert azt tartotta, hogy amennyiben kiiktatjuk Krisztus emberi akaratát, egyúttal megtagadjuk, hogy valóban emberré vált, valamint lemondunk saját üdvözülésünk lehetőségéről is. A düothelétizmus védelmében szóló, filozófiai megalapozottsággal előadott nagyszabású érvelést a Pyrrhos, volt konstantinápolyi pártiárkával lefolytatott vitában fejtette ki a teológus.

A következő, a bizánci atya pneumatológiáját elemző részből a következő megállapításokat emelném ki: a Lélek „a misztikus unió előkészítője, kieszközölője,” (196.) legfontosabb feladata pedig az, hogy segítse „az ember hazatalálását Istenhez.” (197.) Vagyis a Lélek Isten és ember találkozásában és egyesülésében játszik nélkülözhetetlen szerepet, ennek ellenére Maximos, teológiájában Krisztushoz képest jelentősen kevesebbet foglalkozik vele.

A II. fejezet a misztikus unió maximosi elméletét mutatja be, ami Isten és ember eszkatologikus egyesülését jelenti. Ebben az egyesülésben megmarad az emberi akarat működése – e tekintetben ez az állapot etikainak nevezhető –, de ez teljes mértékben eggyé válik az isteni akarral, működéssel, mintegy alárendelődik neki.

A konklúziót megelőző fejezet a Hitvalló liturgiaértelmezésével foglalkozik, aminek nagyszabású kifejtését a *Mystagógia* c. munkájában prezentálja. A mű az istentisztelet eseményeit mint a túlvilágon végbemenő misztikus unió rituális előképeit mutatja be. Ezek az események mindenképpen csak előképeknek, szimbólumoknak tekinthetők, hiszen a bizánci egyházatya szerint a teljes, végleges tudás és egyesülés kizárólag csak a túlvilágon lehetséges az üdvözültek számára.

A konklúzióban a szerző lényegretörően veszi sorra az egyes fejezetekben részletesen kifejtett témák, gondolatmenetek legfontosabb eredményeit. A monográfia

nem csak hiánypótló a magyar Maximos-kutatás területén, de emellett nagyfokú felkészültségről és szakmai tudásról árulkodik a témában. Ez utóbbit bizonyítja a terjedelmes bibliográfiában is felsorolt tetemes mennyiségű és számos nyelven írt forrásszöveg és szakirodalom alapos ismerete és használata.